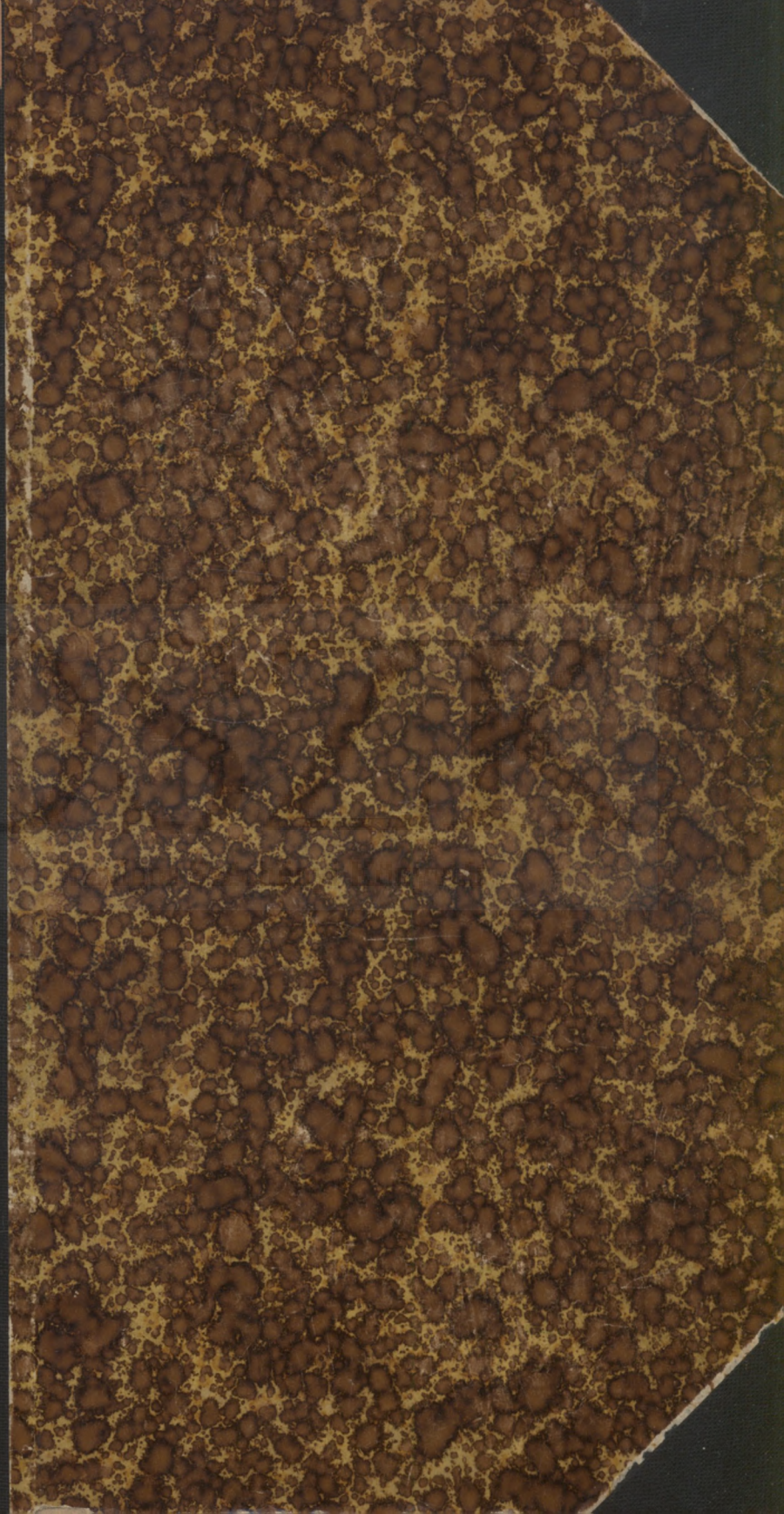

202867

A
BUDAPESTI REFORMÁTUS
THEOLOGIAI AKADÉMIA
RÁDAY-KÖNYVTÁRÁNAK
MULTJA ÉS JELENE.

IRTÁK:

PRUZSINSZKY PÁL DR.

ÉS

HAMAR ISTVÁN

BUDAPESTI REF. THEOL. AKADÉMIAI TANÁROK.

A BUDAPESTI REF. THEOL. AKADÉMIA KIADVÁNYA.

BUDAPEST,

BUSCHMANN F. UTÓDAI KÖNYVNYOMDÁJA

1913.

91

A
BUDAPESTI REFORMÁTUS
THEOLOGIAI AKADÉMIA
RÁDAY-KÖNYVTÁRÁNAK
MULTJA ÉS JELENE.

IRTÁK:

PRUZSINSZKY PÁL DR.

ÉS

HAMAR ISTVÁN

BUDAPESTI REF. THEOL. AKADÉMIAI TANÁROK.

A BUDAPESTI REF. THEOL. AKADÉMIA KIADVÁNYA.

BUDAPEST,

BUSCHMANN F. UTÓDAI KÖNYVNYOMDÁJA

1913.

A

BUDAPESTI REFORMATUS
THEOLOGICAL AKADEMIA

RADAY KÖNYVTÁRÁNAK

MULTJA ES JELENE

KÖZSÉG

202867

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
II. NYOMT. HÖRDEKÉPÍRÓ
1713 341

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
II. NYOMT. HÖRDEKÉPÍRÓ
19

BUDAPEST

BUSCHMANN F. UTÓDOK KÖNYVNYOMDÁJA

1917

A Ráday-könyvtár története.

Írta Pruzsinszky Pál dr., theol. akad. tanár.

I.

Az alapítók.

Az 1894-ik évnek szeptember hó 30-ik napján a péceli református egyház ünnepet ült: felavatta megújított és „toronynyal felszerelt“ templomát. Derék, küzdelmes munkának lélekemelő befejezése. Az eklézsia ünnepében részt vett a kerület, ott voltak kitünőségei: Szász Károly, a püspök, Papp Károly és ott volt főiskolánk akkori igazgatója, Petri Elek. György László, az akkori lelkész beszédében erőteljesen reá mutatott arra, ami a küzdőket az építés fáradalmainak közepette segítette: „Volt hit, így szólt a lelkipásztor, volt lélek, volt isten- és egyházszeretet.“ Bizonyára hozzáértette: volt hazaszeretet. Eszébe jutott-e, hogy ott a péceli megújított és „toronynyal felszerelt templomnak“ tőszomszédságában a tudománynak és művészetnek is volt fényes csarnoka egykor, amelyet szintén azért tudtak felemelni a boldog emlékü ősök, mert „volt hit, volt lélek, volt isten- és egyházszeretet?“

Az Istennek, a hazának szeretete, a régi magyar kálvinisták erénye, mennyi jóra való, nem ritkán messzire kiható alkotásban nyilatkozott meg időknék folyamán! Térben és időben kicsiny helyen alig lehet szólni erről. Minden jelentékenyebb mozzanatában a századokra kiterjedő küzdelmes multnak lelkesít, alkot és gyámolít a megszentelt érzelem: szeretete az Istennek és a hazának. A péceli megújított és „toronynyal felszerelt“ templomtól kezdve, iskoláinkon, szabadságharcainkon át mennyi derék cselekedetnek volt itt oka az, hogy „volt hit, volt lélek, volt isten- és egyházszeretet!“ Egyházalapítók, védők, vértanúk, hithirdetők, írók százai és százai

lépnek fel, dolgoznak a kemény éveknek folyamán. Mert „volt hit, volt lélek, volt isten- és egyházszeretet“. Mindez igaz. Vallássság és honszeretet temérdek jóra valósnak szülőanyja: belőle táplálkozik a kötelességérzet, a bátorság és az az érzemény, mely áldozatra buzdul.

A főiskolai könyvtárnak alapítóiról lévén szó, természet-szerűleg esik tekintetünk arra, ami a könyvgyűjtésnek indító oka lehetett. A két könyvgyűjtő: Ráday Pál és Gedeon hű fia nemzetének és egyházának, ez a hűség végig kíséri minden munkájukat és ez nyer kifejezést abban a gondban, amelylyel első sorban a magyar elmék alkotásait s (honfitársainak okulására) az idegen műveket megszerzik. Közéleti szereplésük és könyvgyűjtésük kiegészíti egymást, sőt összhangban van költői alkotásaikkal is: valamennyiből a magyar hazának és a maga tisztaságába visszaállított krisztusi tudománynak szeretete sugárzik ki.

Magának a családnak a multja belenyúlik nemzetünknek viszontagságokban gazdag multjába, a Rádayak küzdöttek a csatáknak mezőin „infracto animo“, herculesi módra, véresen és dicséretesen és kivették részüket a munkából ott, ahol az ország ügyes-bajos dolgát intézték.

Ráday Pál hazafias, vitéz ősöknek nagyra termett ivadéka, kiváló nemcsak az értelmi erők, hanem az érzésbeli tehetség dolgában is; élénk szellem, szelid vallásos érzület volt legbecsebb öröksége az apai házból, „tűzerejű, a tudományokat könnyen emésztő sebes elméje“ a könyvek felé vonzotta, szíve nemzetének és egyházának szolgálatára unszolta. Olyan időkben élt, amikor a magyar haza, amikor magyar Sionunk mély gyászba öltözött. Nem mondotta (amit egy költő később olyan szépen kifejez), de írásaiból, tetteiből kisugárzik, ami mindvégig eltölté: „szeretlek bánatodban, hazám, szeretlek könnyeid között“. Nem messziről szemlélte ennek sorsát, hanem közelében maradt rendületlenül még akkor is, mikor a szerencse másfelé hivatatta, amikor előtte a veszedelem csattogtatta fogait.

Ráday Pált életének első szakában eszményi lelkesedése nemzetének ügyéért belevitte a küzdelemnek homlokvonalaiba, őszintén, teljes meggyőződése szerint csatlakozott Rákóczyhoz. Jó magyar, buzgó kálvinista: nemzete s vallása sérelmeinek hogyan kívánta volna orvoslását? Mikor fejedelmének tollára volt

Ráday Pál. I.
szül 1677-†1733

RÁDAY PÁL. (I.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

szüksége, ihletett ékesszólással tárta fel nemzetének fájdmát Európa előtt, szólván „a nemes magyar nemzet megújult sebeitől“, mikor itthon kell vala szót emelnie „az Méltóságos Fejedelem képiben, az egész Magyar Hazának igaz ügyéről per longum et latum . . . perorál dicséretes Magyarai Stílussal“.

Az a század, amelynek elejére Ráday Pál közéleti szereplése esik, zordon eseményekkel nyílik meg, délen a spanyol örökösödési háború dúl és három nagy nemzetet állít fegyverbe, ettől távol a nagy északi háború váratlan eseményei tartják izgalomban a nemzeteket. Feszült figyelemmel vár Rákóczy, a fejedelem, vár és remél, mert az erőknek mérkőzése nemzetének ügyét is befolyásolta. Ráday Pálnak akkoriban nehéz szerepe volt. Észak és kelet hatalmaival ő tartotta fenn az összeköttetést és ha fejedelmének érdeke úgy kívánta, készségesen vállalkozott a külföldi utakra. Megfordult Lengyelországban, XII. Károly svéd királynak, majd I. Frigyes porosz királynak udvarában, képviselő fejedelmét Lescinszky Szaniszló megválasztásán, majd N. Péter orosz cárnál s amikor Rákóczy Törökországba küldé, készséggel indult az útra, Benderben töltött hosszú, nehéz napokat, legjobb tehetsége szerint szolgálván nemzetének ügyét.

Egy dolog nem kerülheti ki a figyelmet. Ráday Pál fényes (és fölöttébb zaklatott) közéleti szereplésének idején is előszeretettel kereste fel a magányt. Itt találta meg könyvei között a békét. A csendnek óráiban enyhületet keresett a hitben, erősítette magát. Azok a vallásos költemények, amelyekben az epedő vágy, bizalom, remény váltakozik egymással, a magányos órákban születnek, nemkülönben híres imakönyve, a „Lelki Hódolás“, amelynek irogatásával a hosszúra nyúlt benderi kiküldetés unalmát ellensúlyozta.

Az a hét-nyolc esztendő, Rákóczy harcainak esztendei, drámai fordulataival, nagyon belevésődött Ráday Pál emlékezetébe, érzülete mélyült, a tapasztalás a valódi értékek megismerésére vezette, megtanult sorsán felül emelkedni. Szelid ábrázatával, tiszta szemeivel a képzelet előtt megjelenik: „vir pietate, eruditione, prudentia magnus“.

Igen valószínű, hogy Ráday Pál hajlamait követve, már a szatmári béke után bibliothekájába vonulva. beállott volna könyvgyűjtőnek, ám a nehéz viszonyok, különösen egyházának sorsa

ismét a küzdelemnek terére kényszeríté. Csak a csatatereknek harcai némultak el, a gyűlések termeiben annál élesebb volt a harci lárma. Az események előrevetették árnyékukat: sokféle alakban jutott kifejezésre, hogy a protestáns egyházra megpróbáltatás vár. Ráday Pált egyházának szeretete nyugodni nem engedé. A magányt szerette, mert itt elmélyedhetett „Lelki Hódolásába“, mert itt enyhítgette tudományszomját, de bármennyire óhajtotta is a csendet, tétovázás nélkül cserélte azt fel a viták izgalmaival, mihelyt annak az egyháznak érdekeiről volt szó, mely meggyőződése szerint a keresztyénség egyszerű, de az egész embert megváltó tanításának a letéteményese. Költői munkásságáról beszélnek mások, az egyházért kifejtett tevékenységéről itt kell szólni, alig is lehet Ráday Pálról beszélni a protestáns és közelebről véve a református egyház küzdelmeinek a megemlézése nélkül.

A XVIII. századnak második évtizedében a hatóság a protestáns egyházakat a soproni végzések megtartására utasította. Csupán néhány helyen (a decretalis községekben) gyakorolhatják vallásukat. Eltekintve attól, hogy e rendelet ellentétben van a régebbi törvényekkel (1608 : I. tc., a linci béke II. pontja), válságos helyzetbe jutottak azok, akik időközben a protestáns egyházba léptek. Rákóczy idejében vajmi keveset törődtek az 1681-iki végzésekkel s akkoriban meg is nőtt a protestáns községek száma.

Hogy többet ne említsünk, magában Nyitra vármegyében több protestáns község keletkezett (Brezova, Miava, Krajna, Turo-luka stb.). Mi lesz ezeknek a lakosságával?

Mi lesz? A soproni végzések és az említett leirat szempontjából világos: amely helyek a baljóslatú (a decretalis helyekre vonatkozó) törvénycikkben megemlítve nincsenek, azoknak szabadvallásgyakorlata: visszaélés, egyszerűen megszűnik.

A küzdelmek előrevetették árnyékukat, Ráday Pál nem maradhatott könyvei mellett, midőn Nógrád „egyező vox“-sal követnek választá, felment az országgyűlésre. Rossz hírek érkeztek mindenfelől s ezek a hírek összhangban voltak a közvetlen közelben mutatkozó jelenségekkel. Az utrechti kongresszus kijelenté, hogy mint ilyen a magyar protestánsok ügyeivel nem foglalkozhatik, bent pedig nem egy dolog adott okot az aggodalomra, ott volt pl. az eperjesi ügy. Sok küzdelem után elvett templomuk helyett kaptak telket, de igen kedvezőtlen helyen

(a hóhér és gyepmester tőszomszédságában), később pedig, a mikor alkalmasabb helyet jelölt ki számukra a hatóság, Kolb, a jezsuitafőnök megakadályozta a telek átadását. De történt egy és más dolog ott a közvetlen közelben is, ami Ráday Pál nyugalmát zavarta. A korona lehozására egy bizottságot küldvén ki az országgyűlés, a nádornak szeget ütött a fejébe, hogy abba a protestáns Okolicsányi Pált beválasztották, fel is szólítá rövidesen, hogy ne vegyen részt a menetben. Erre Okolicsányi panaszt emelt, a nádornak intése — úgymond — sérti nemcsak őt magát, hanem megyéjét is.

A panaszra „nagy zendülés leve“. A zúgó ellenszenv elfojtott mindent, előre jelezve a vihart, amely kitör, mihelyt a vallási érdekek kerülnek szóba.

Mikor a zaj kissé lecsillapodott, Ráday Pál emelkedett fel szólásra. A status evangelicus nevében kért szót. Több sem kellett. „Az egész klérus táblája nagy fervorral megzendüle és a zengő szók az egész házat betölték, melyeknek sokasága között ezek hallattak: nincs evangelicus status . . . az urak táblája felől pedig: Mít akar kegyelmetek, fel akarja ismét kötni a kolompot?“

Ez az utóbbi néhány szó (nem volt nehéz kitalálni) alapjában véve célzás Rádaynak Rákóczyhoz való egykori viszonyára. Ráday Pál tollat ragadott, terjedelmes emlékiratban terjeszté a magyar protestánsok összes sérelmeit a trón elé. Ez az okirat egész terjedelmében előttünk van, úgy amint azt Ribini ismert okmánygyűjteményében az utókor számára megőrizte.

Ez az okirat Ráday Pál protestáns érzületének, bátorságának, kötelességtudásának emléke. Igen jellemző oldaláról világítják meg azok a sorok az egykori könyvtáralapítót. A könyvtáralapítás, munkássága egyháza igazainak védelmében és vallásos költészete egy és ugyanazon forrásból táplálkozik: mély vallásosságából. Innen van, hogy Rádayról, a könyvgyűjtőről nem lehet egyoldalúan szólni, mert azok a könyvek, amelyeket összeresett, szerető gonddal olvasgatott, alapjában véve ugyanarra a buzgóságra mutatnak, amely őt hitsorsosainak védelmére hangozta s amely vallásos érzelmeiben jut kifejezésre.

Nem volt soha kor, amelyben a vallás ügye jobban elválasztotta volna a hazának fiait s nagyobb megaláztatásoknak tette volna ki azokat, akik az evangélium és a lelkiismereti sza-

badság mellett kitartottak. Azt kérdezhetné valaki, hát I. Lipót kora? Akkor a nyomás keményebb, de a szóbanlévő időszakban tartósabb, intenzívebb, általánosabb, amelylyel szemben a győzelemnek reménye is jóformán elhalványult. Ilyen körülmények között küzdeni talán nehezebb, mint a nyílt ütközetben. Világos, hogy a hősi erényeknek színtere nemcsak a csatáknak mezeje, ahol a költő szerint „*momento temporis venit mors, aut victoria laeta*“, talán még több elszántságra van szükség azokban a háborúkban, amelyek a zöld asztalok mellett folynak, ahol érveket kell szegezni érvek ellen.

Ráday Pál felvette a küzdelmet. Emlékiratát megírta, illetékes helyen benyújtotta. Nem az a fontos, lehetett-e reménye a sikerre, inkább az ragadja meg a figyelmet, hogy megteszi azt, amit kötelességének ismer.

A felirat néhány jellemzőbb pontjának, a bekövetkezett, egyenlőtlen fegyverekkel folytatott harc jellemzőbb vonásainak adjunk itt egy kis helyet addig az időpontig, amikor a magyar kálvinista főúr erejében megfogyatkozva, végképen könyvei közé vonul s a jó könyvek gyűjtögetésével és olvasásával igyekszik kedélyének derűtségét megőrizni.

Ráday Pált az készíti a szólásra, hogy a törvényben emlegetett vallásszabadság és a köznapi élet tényei ellentétben állanak. Az elmélet és gyakorlat ellentmondanak egymásnak, hiszen azokkal a magyarázatokkal („*miris explicationibus*“), amelyekkel még a soproni határozatokat is kíséri az ellenfél, a sokat emlegetett szabadság elhalványul. A valóságban nincsen meg („*Liquido patet, exercitium religionis non liberum, sed impeditum et quasi captivum esse*“). Ráday Pál lelkének egész keserűségével mutat arra, hogy a haza területén lakó anabaptistáknak, sőt a zsidóknak is több vallásszabadságuk van, mint a protestánsoknak, holott a törvény azoknak vallását a törvényes vallások közé nem sorozza. A magyar nép mélyen átérzi a méltánytalanságot. Itt van a kibontakozásnak, a békés fejlődésnek (amire oly nagy szükség van) a legnagyobb akadálya. Maga a szatmári béke is bevett vallásnak nevezi az ágostai és helvét hitvallást. Nem kérnek a protestánsok semmi néven nevezendő engedményt, csupán csak azt, hogy a békekötések és a törvények alapján a helyzet tisztáztassék. Mert a zavaros helyzet temérdek zaklatásnak veti meg alapját. Mi történt?

Az 1608. stb. törvények sérelmével házassági ügyekben kath. egyházi hatóságok elé idéztetnek, hivatalokból kizáratnak, némely városok kiváltságképen azt az előjogot nyerik, hogy közöttük az evangéliumi vallás követői települési jogot nem nyerhetnek stb. Vajjon nem sértők-e, hogy némely céhek kikötik, hogy protestánsok azokba be nem léphetnek? Elvesznek olyan templomokat is, amelyeknek ők (a római egyház emberei) semmi hasznát nem veszik, amiként ezt a ruszti, bazini, szakolcai, libetbányai protestánsok fájdalmasan tapasztalják.

Ráday Pál várta a választ, amely sokáig késett, amit a protestánsok rossz jelnek tekintettek. Volt tudomása erről a porosz követnek is, aki megírta királyának, hogy a magyarországi protestánsok állapota méltó aggodalomra ad okot. Időközben megmozdult az ellentábor is, ebből is ment felirat Bécsbe. Ennyi előzmény után jelent meg az 1714. április 28-iki nyílt parancs, amelyen az első tekintetre meglátszik, hogy Ráday Pál felterjesztésével szemben a római egyház embereinek álláspontja érvényesült. A parancs korholással kezdődik. „Mint az esztergomi érseknek, az ország primásának s a többi püspököknek jelentéséből kitetszik“, az ágostai és helvét hitvallásúak „visszaélnek a jóindulattal“. Miben nyilatkozik ez a visszaélés? Több megyében, ahova a gonosz emlékü forradalom idejében az 1681 : XXV. és XXVI. törvénycikk ellenére bevitték vallásuk gyakorlatát, még most is (jogtalanul) gyakorolják azt. Imaházaikat, kápolnáikat úgy kiszélesítették, hogy azokat mindenki használhatja, a protestáns papok széltiben gyakorolják lelkészi teendőiket, iskoláikat gyarapítják, azokban theologiai és bölcsészeti tárgyakat adnak elő, papjaik felkeresik a szomszédos egyházakat, ott is istenitiszteleket tartanak, a plebánosok jövedelmeit így megcsönkítván, az Isten egyházát megcsalják („Taliter ecclesias Dei defraudari“).

A parancs az 1681. és 1687. idevonatkozó törvénycikkek megtartását rendeli el, szó sincsen az előző békekötések- és törvényekről.

Az országgyűlés többsége a protestáns egyházat bevett (recepta) jellegétől akarta megfosztani s helyette ezt óhajtá a törvénybe iktatni: „propter bonum pacis adhuc tolerata“. Ráday Pál társaival (Vay László, Okolicsányi Pál stb.) derekasan védekezett.

Az országgyűlés végefelé járt; a protestánsok még egyszer kerestek a trón előtt oltalmat. Eredmény nélkül. Ilyen előzmények után jött létre az ismeretes 1715 : XXX. és XXXI. törvénycikk, mely a régi becses békepontok helyébe végképen az 1681. és 1687-iki törvényeket állítá szabályozóknak.

Ráday Pál egyházának érdekében még egyszer lépett ki a küzdőterre. Az 1715 : XXX. tc. a vallásügyek rendezése ügyében kiküldötte az ú. n. vegyes bizottságot, amelynek protestáns tagjai között a karok és rendek részéről Ráday Pál is kapott megbízást. (Törvényt. 1., 2. c. 4. §.)

Ismeretes, milyen kedvezőtlen körülmények között nyílt meg és folytak le ennek a vegyes bizottságnak, vagy mint latinosan mondották: mixta commissionak ülései. A protestánsoknak még azt sem engedték meg Pesten, hogy istenizszteletet tarthassanak, másrésztől pedig épen ezekben a napokban jelent meg az a türelmetlen szellemű könyv, (Opus theologicum Nagy-Szombat 1721) mely az állam legelsőrendű érdekei közé sorozza a protestánsok kiirtását. „Mutassatok nekem egy szögletet Európában, így szól a többi között a szóbanlévő könyvnek szerzője, ahol hétszáz év óta föl nem lázadtak volna az eretnekek a katolikus fejedelmek ellen. Sohase szenvedett a keresztyén egyház annyit a pogányoktól, mint az eretnekektől. Ime milyen nagy a nyugalom Ausztriában, Csehországban azóta, mióta II. Ferdinánd kiűzte onnan őket.“

Öt hónapig „tanácskozott“ a bizottság Pesten, ha ugyan a végnélküli viszálykodást tanácskozásnak lehet nevezni. Az augusztus 10-én megjelent királyi leirat szerint maga a bizottság kérte a felosztatását, „miután az öt hónapon át meddőnek bizonyult.“ Csüggedten ment haza Ráday Pál e sóhajtással: „A pesti bizottságnak keserű poharát távoztasd el, Uram!“

A vegyes bizottság újabb pozsonyi ülései sem hozhattak neki örömet annyival kevésbé, mert időközben jóakarói Bécsben megvádolták, hogy az idegenben bujdosó fejedelemmel — megszegvén hűségi esküjét — az összekötötést fentartja. Ártatlansága kitünt, elégtétellel jegyzi meg: „aki vermet ásott más becsületes embernek, maga esett bele“, de ettől fogva a nyilvánosság elől még szívesebben menekült a magányba. Még az 1714—15-iki országgyűlésen megjelent, jelen volt a nevezetes

1723-iki országgyűlésen is, ahol a *pragmatica sanctio*t buzgón pártolta, később azonban már az országgyűlések sem mozdították ki csendes otthonából. Családjának, könyveinek élt egészen.

Családi élete boldog volt, ami épen nem jelent annyit, hogy bibliothekájában zavartalanul élvezte volna, amit annyira szeretett, a magányt. Házasságának tizedik esztendejében született az első fiúörökös, Gedeon (sz. 1713.), az örömmel fogadott fiú után testvérei: Eszter (1716), Klára, Krisztina (1718), Pál (1720) beépíték a családi fészket. Ám az örömben sok-sok bánat és fájdalom vegyült. Valamint előbb Klára, úgy Krisztina is elhalt, nemkülönben Pál is, csak Gedeon és Eszter (gróf Teleki Lászlóné) maradtak meg. De más is zavarta a boldogságot: különösen 1720. óta sokat betegeskedett. Betegsége hosszú és kínos lehetett, visszanyúlt az előző évekbe, idővel elhatalmasodott. A fölötte tartott emlékbeszédek, amelyek újabban napfényre kerültek, nem egy helyen szólanak „sokféle nyavalyák által való megterhelhetőségéről“, melyektől „a halál csak szabadulás“ volt. Nagy gyötrelmet okozott neki a köszvény, mely „szerenként“ meg-megújult rajta.

Mint előbbi élete folyamán alkalmasszerűleg, úgy most is könyvei közé menekült, csak hogy ekkor már állandóan közöttük maradt. A közügyekről csak levelekből és más tudósításokból vett híreket. Volt is oka e miatt panaszkodni egyházának, mely ilyenformán egyik legtehetségesebb és leghűbb fiát volt kénytelen a védelmezők sorában nélkülözni. A levelek, amelyek fel-felkeresték a péceli remetének kuriáját, nemcsak a közállapotokról általában, hanem és főleg az egyház sorsáról hoztak értesítést, azután meg kifejezték a reményt, hogy visszavonulása nem lesz végleges. „Bizalmas Nagy s Jó Uram — így ír hozzá Szent Györgyi Sámuel 1728. október hó 16-án — sajnálhattuk méltán mindnyájan az Uron ő kegyelmén megfeküti Isten sulyos kezeit s a miatt ez mostani Diétából lött káros absentiáját.“¹⁾ Nehéz szívvel olvashatta Ráday Pál az idevonatkozó részleteket, amelyek egyenkint és együttvéve azt mutatták, hogy mennyire megritkultak a védők sorai. „Minden circumstantiákból azt látom — így ír a jó Szent Györgyi Sámuel — hogy még diéta talán soha embereink szükibül ehhez hasonló nem volt, minthogy az egy Ke-

¹⁾ Főiskolai Ráday-levéltár.

nessey István Uramnál többen az Uri rendek közzül mostan itten éppen nincsenek.“ Megtörténik, hogy a legéletbevágóbb kérdések tárgyalásakor sincs senki, aki szavát felemelhetné, mert egy az, hogy némelyikét megyéjük instructiója köti „in negotio religionis“, más az, hogy némelyeket megbízással küldenek ki. Mikor pl. „a venerabilis Clerus gravamenei bé adattanak Debrecen, Losonc, Rimaszombat, Szatmár, Patak collegiumai iránt, edgyetlen edgy emberünk van a Session, mivel akkor Kenessey Uram Jesszenák Pál urammal Vereskőben küldetett Palatinus Urunktól valamely criminalis dologban. Szeremley Sámuel Uram ágálta ugyan jelesen a Debreceniek dolgát, de micsoda edgy annyinak. Tudom Jó Urunknak Isten házához mindeneknél tudvalevő kegyessége mostan is erről a Diétáról nem absentáltatta volna Uri praesentiáját, ha csak az Istennek látogató Atyai indulattyának nem tetszett volna erőtlenedése által megszorítani az ő egész Házát. Én magam a mire érkezhettem, lamentabilis leveleimet az elment Urainkhoz ki küldöttem . . . reménylem, hogy jó Uramat is, ha egészségesen és szerencsésen szüretit véghez viheti, amikor szükségesebb léssen a Diétának vége felé, amikor a religio dolga szokott nagyobb erőben felvetődni, hogy felvárjuk várakozásunkban hogy meg nem fogyatkozunk, kívánom is, hogy az Isten felveendő útját és szüreti alkalmatosságát teljesítse be . . . és megújuló erővel s megöröködött állandó egészséggel . . . térítse mi körünkben.“

A remények nem teljesültek, Ráday Pál nem lépett ki a küzdőterre a magányból többé. Volt reá oka, mert nem hogy nem öröködött meg az egészsége, hanem ellenkezőleg megöröködött rajta a betegségek nem is egy fajtája. A gazdaságban hű felesége Kajali Klára jött-ment jó gazdasszony módjára, még a szőlőföldek beültetésére is gondot fordítván,¹⁾ de Ráday Pál többnyire

¹⁾ 1731. október hó 19-én pl. Tályáról ír férjének, az ottani munkáról beszámolván: „Az én Istenem áldgya meg édes Uram jó egészgel Kegyelmedet — így kezdődik a levél — Isten kegyelmességéből szerencsésen megérkeztem Tályára és már az Palotán és az Tarcali Szüreten által is estem. Lesz negyven Hordó borocskánk Sajtólással együtt, Holnap nyukszunk, holnapután az Ősz Hegyet szedetem, megvállik ot mit ad Isten, mert azal leg jobban biztatnak más Fél Hordó Aszu szőlőt szedettem de még az őszönis szedetek azal lesz egy kis multságom. Az borok igen finomak lesznek de igen kevesen dicsekednek az bőséggel, hanem Tályán az jó gazdáknak reménységek felet való szürettyek vagyon. Sok bajommal dicsekedhetem az cseléd roszasága miatt,

RÁDAY PÁLNÉ,
KAJALI KLÁRA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

csak otthon maradt a nemesi udvarházban, sokszor kötötte karos-zékéhez a köszvény. Elkél az ilyen helyzetben a vígasztalás! Ráday Pál előtt valóban több forrását nyitotta meg az enyhületnek kemény sorsában a kegyelem. Hite soha el nem hagyta, gyermekei ott voltak és ott voltak a jó könyvek közvetlen közelében. Nemcsak a fájdalomk szorongatták, hanem a rokonszenv is melengette, így tudta szeliden, megadással viselni terheit. Idézzük a papoknak nyilatkozatait, feljegyzését és ezek itt annyiban érdemelnek különösebb figyelmet, mert alkalmasan kiegészítik a képet, amelyet Ráday Pál felől a képzelet megrajzol. „Ábrázatja sem mutatott egyebet szelidségnél és alázatnál“ — mondja Veres-marti Sámuel, a péceli pap. Miskoltzi János pedig: „Istenre nézve szentül, emberekre nézve igazán, magára nézve józanon és mér-sékeltlen élt. Szája soha nem hivalkodott; micsoda character, hivatalbeli emberrel volt társalgása, együttléte, mulatása, ahhoz képest folytatta épületre intézett bölcs szavait, nyájassága, tréfája, mulatsága kedvességeinek savával meg volt izelítve, semmiféle indulattal kevesebb baja nem volt, mint a haraggal.“ Málnási szerint a Ráday-ház „valósággal a mennyei tudományoknak és álarczaság nélkül való kegyesség gyakorlásának háza.“¹⁾

Szó esett előbb (a fentebbiek során ismételve is) Ráday Pál vallásosságáról, itt pedig az örömekről, amelyeket gyermekeiben és könyveiben talált. Vígasztalásainak e három forrásáról

Pintér is csak bajomra gyüt mind feküt azotta oda maradhatot volna ily módal. az egy Sigmond hogy mégis teszen valamit. Semi kereskedő ember nem halatik máskint elég résen vagyon a fülem. Gyönyörüséges drága idő szolgál, minden-felé homlitanak az emberek, magam is harminchárom emberrel homlitanam pró-bára ha az erszény győzné, bizony százal is homlitanék, mert igen jó Haszon-nak látom a fedéssel együtt az homlitást véghez vitetni. Igen ritkások a szőleink, bizony, hacsak máskint nem látunk hozzájuk, el palagiasodnak... a mestervölgyi Szőlőben két ezerig való veszőt bé ültetem az kukurica helyére csak úgy látom, az ur szemé biztattya a Lovat. Tusán Uram az elmúlt vásár-nap Szálásunk melet ment el feleségestül. Tiszteletes Szakmári uram levelit leiratam megküldettem Kmednek. Ezel kívánom engedgye az én Istenem talál-hassa levelem jó egészségben Kgymedet. Maradván Tályá 19 obr. 1731. Kegyel-mednek Igaz Társa Kajali Clára “ Kívülről: Tekintetes Nemzetes Vitézlő Ráday Pál édes Uramnak eő kegyelmének igaz szeretettel irtam. Pécel. A főiskola Ráday-levéltára.

¹⁾ Négyessy L. „Ráday Pál munkái“ Bp. 1889.

hadd álljon még itt néhány szó. Ismeretes vallási költeményei mindennél jobban rámutatnak arra, hogy miye volt ennek az embernek a hit. „Régi terhes nyavalyái között“ ezzel őrizi meg derűtségét, a csendnek óráiban, imádságai között éneklésre nyílnak ajkai, az egyházi énekek dallamára, saját verseit éneкли:

„Oh Uram! ily betegséget
Vedd el és enyhítsd inségemet,
És én örömmel megválok.“

Költeményeinek temérdek sora beszél élő reménységről, melyet a testi gyötrelmek sem tudnak elhomályosítani:

„Oh én lelkem ne csüggedezz!
Mert Isten árnyéka fedez;
Ő betölti reménységedet“
„Nem árthat nékem az Halál,
Ámbár árnyékában talál,
Reménylek ott is Jézusban.“

És gyermekei? Az atya tudományszeretetének, szelidségének örökösei. Eszter szereti az egyházat, amelyben az apa üdvösségét találja, és a nyelvet, amelyen verseit írja. Ő is belemerül az Írásba, „különösen Szent Pál leveleit annyira megtanulta, hogy egyes helyeit szó szerint tudta idézni.“

Egy-egy újabban érkezett könyv hozott időnkint változatos-
ságot, Ráday Pál korán gondolt arra, hogy a magyar könyveket összegyűjti mind. Ez a terv és ennek keresztülvitele adja meg különösen a péceli nemesi kuriának jelentőségét; hovatovább nagyobb jelentőségre emelkedett a péceli könyvesház. Mert akkoriban ez a jelenség legalább is szokatlan lehetett. Voltak e hazában idők folyamán, akik gyűjtéssel foglalkoztak: gyűjtöttek ritkaságokat stb., de vajmi messzire vissza kell mennie a múltba annak, aki könyvgyűjtővel akar találkozni, vissza talán egészen Mátyás királyunkig.

Ráday Pál könyvgyűjtése, magyar könyvtára művelődés-történeti mozzanat. Sárkány Dávid, a halotti szónok is kiemeli ebbéli érdemeit: „Olyan indulattal viseltetett a magyar könyvek iránt, mint egy magyar sem“.

Egy szép tavaszi reggel (1733. május 20.) mély gyászba

borította a családot, a péceli nemesi kuriát és az egész magyar református egyházat, azon a reggelen a kora hajnali órákban elhunyt. Akkoriban gyermekei sem voltak otthon, Gedeon külföldön tanult, Eszter Erdélyben volt, férje Teleki László gróf oldalán, akivel az előbbi évben (1732. jun. 24-én) egybekelt.

Idestova (két évtized hiján) kétszáz esztendeje annak, hogy Ráday Pálnak holttestét a losonci temetőben elhelyezték, az a sírfelirat, amelyet ott a falba illesztettek, a többi között így mutat reá: „Quis fuerit — testantur scripta nec acta tacent.“ Ez utóbbiak között méltán foglal helyet főiskolánk könyvtára, amelynek alapjait ő vetette meg.

Ráday Pál könyvei között, abban a magányban, amelyben életének utolsó részét tölté, bizonyára sokszor gondolt a múlt eseményeivel kapcsolatban nemzetének jövőjére, ott élt lelkében annak a sejtelme, ami későbben erővel nyert kifejezést: nyelvében él a nemzet. Miközben a régi magyar könyveket olvasgatta, a magyar nyelv és irodalom fejlesztésének jelentősége feltárult előtte. A nyugati nyelvekben és műveltségben otthonos magyar úr tisztán láthatta azt, amire az akkori viszonyok között a legnagyobb szükség volt. Ő már ebben az ügyben nem sokat lendíthetett, de ott volt nagyreményű fia: álljon ő ebbe a munkába, anyagi függetlensége, öröklött eszményi lelkesedése és szellemi tehetségei révén. Ráday Pál sokszor gondolhatott a küldetésre, mely fiára vár. Koppi Károly, a szabadelvű piarista professzor írása¹⁾ azt mutatja, hogy az ifjú Ráday Gedeon megértette és már korán méltányolni tudta atyjának óhajtását és terveit, „az apának intő szavai- és példájával megerősbulve indult az Odera melléki Frankfurtra“ tudományának öregbítése végett. Az apának példája és szavai! Ezek a szavak, ezek a példák erősen foglalkoztathatták a gyöngéd érzésű, nemesen gondolkozó ifjút és összhangban állhattak azokkal a szókkal, amelyeket az apa egykor papírra vetett volt: „1713. 1. octóbris örvendeztetett meg a Felséges Úristen egy fiú magzattal, születetvén 8 óra tájban. Engedje az én Istenem, legyen velem elmúló familiám nevében ő benne és ő általa való kiterjedése maga szent nevének dicső-

¹⁾ Oratio quam viro .. commemorabili seniori Gedeoni Com. De Rada monumentum esse volvit. Pestii 1792.

ségére, minekünk szüleinek (míg élünk) örvendezésünkre és az atyafiságnak s magyar hazánk hasznára. Amen.“ Váczy János e szavakról megemlékezvén, utána teszi, hogy „Gedeon, mintha folyvást fülébe hangzottak volna atyjának e szavai: ezekhez szabta hosszú pályájának vezérelveit“. ¹⁾ Bármint legyen is a dolog, bizonyos, hogy az atyai ház falai között az ifjú olyan benyomásokat fogadott el, amelyek jövő életfeladatának a megválasztását előmozdíták, fejlődő ifjú életének eszményeit előtérbe állították. Világos dolog, hogy életünkben az, ami a legfontosabb, élethivatásunk tudatának átérzése nem pillanatnyi és mindenekfölött nem egy tényezőnek a következménye. Érzelmi, értelmi motívumok, a múlt s jelen együttesen hat. Azt a zaklatott pályát, amelyet Ráday Pál befutott volt, az apa gyöngéd érzésű fiának nem szánta, más úton mozdítsa elő nemzetének javát és érvényesítse erőit, azon, amely egyéniségének megfelel! Kazinczy e fontos dologban is csak az eredményről tájékoztat: „El volt végezve s nagy részben azon veszélyek emlékezete miatt, melyekben atyja oly közel volt az elsüllyedéshez, hogy ő minden idejét tanulásban éli el s erejét egészen a nemzeti műveltség emelkedésének fogja áldozni.“ ²⁾

El volt végezve, hogy erejét nemzetének szenteli. Természetes, hogy ez a végzés akkor lett erős, amikor ott nyert szentesítést, ahova a szem be nem pillanthat, ahol az érzések születnek. Ráday Gedeon megértette atyját, elfogadta a megbízatást és annak szellemi és anyagi erőivel megfelelni igyekezett, ez az ő élet-története.

Az akkori viszonyok között semmire sem volt nagyobb szükség, mint valami irodalmi központnak a megteremtésére. Az erők el voltak szigetelve, semmi érintkezés, semmi kölcsönös tájékozódás. Hogy is mondja Bod Péter valamelyik munkájának előszavában? Csak legalább ketten, hárman lennének együtt, mondja, hogy a leglényegesebb dolgokban egységes megállapodásra juthatnának!

Ez volt a munkatér, amelyet Ráday elfoglalni és betölteni igyekezett. Öntudatosan fogott a munkához. Ez a munkásság pedig annyiban tartozik ide, mert mint eszköz, ennek részét

¹⁾ Gr. Ráday Gedeon összes munkái. 6.

²⁾ Magyar Pantheon 25 1.

Gr Ráday Gedeon. I.

szül. 1753+1792.

GRÓF RÁDAY GEDEON. (I.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

képezi az apai örökségnek, a könyvtárnak a kiegészítése. Mennyire volt alkalmas Ráday Gedeon általában vállalkozásának a teljesítésére, mennyire felelt meg küldetésének, arról beszél az irodalomnak története, itt főleg Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő érdekel bennünket.

Koppi rámutat arra, hogy Ráday Gedeon kezdettől fogva őrizkedett erejének szétforgácsolásától, különösen arra ügyelt, hogy a közélet ne ragadja olyan térre, amely kitűzött élethivatásától messzire esik. Semmiféle tisztséget nem vállalt, nem bántotta a hiúság, nem bánta, ha egyesek itt-ott hirtelen nagy rangra, gazdagságra tettek szert, a hatalmasok körül fölhangzó tapsokat tudta értékükre szállítani. Nemesi rangjával tökéletesen megelégedve, a művészeteknek, tudományoknak szentelte magát, mint amelyek a legkellemesebbek a léleknek: zavartalanok. Bibliothekájában a régi kor műveinek, a filozófiának, a szépirodalomnak óhajtott élni, mert itt találja meg az ember az élet útjain a legbiztosabb orvosságot; szerzett szellemi javait másokkal megosztá, sohasem látták barátai azok között, akiket hivatal, kitüntetés izgat. A későbben kapott bárói, majd grófi méltóságot inkább gyermekeire való tekintetből fogadta el, alapjában véve épen olyan kevésbé örült neki, mint amilyen kevésbé törte magát utána. Ha megjelent a gyűléseken, itt úgy forgolódott, miként annakidején Atticus, akiről (mint C. Nepos mondja) mindenki tudta, hogy mindig a jobbakkal tart, sohasem igazodott a szélsőségek között mozgó nézetek szerint.

Ráday Gedeon életének historiája nem nyújt változatos képet, kitűzött céljának él és feltűnő, hogy könyvtárával is mennyire ezt akarja szolgálni. Ráday Gedeon könyvtárával nem könyveket akar, hanem többet: élő nemzeti műveltséget, mihez képest nem a könyvgyűjtőnek szenvedélye ösztönzi a könyvek beszerzésére, hanem az érintett magasabb szempont.

Szívesen áll rendelkezésére a tudósoknak, a tanároknak, akik hozzája fordulnak, sőt sokszor óhajtásukat megelőzni igyekszik. Híre terjedt a tudományért lelkesülő, áldozatra kész magyar úrnak, Kazinczy mielőtt látta volna, már deák korában régen ismerte, mert tudós tanárai emlegették mint nagy tudományú embert, aki oly készséggel küldözgeté könyvtárának legbecsesebb

műveit a múlt emlékeivel foglalkozó tudós tanároknak, papoknak . . . mindenkinek, aki hozzáfordult.

Több nyoma van annak, hogy az ország legtávolabbi vidékeiről kértek kölcsön könyveket Ráday Gedeontól, ismert és kevésbé ismert nevű emberek fordultak a nemeslelkű magyar úrhoz, aki oly szívesen vállalkozik az elküldésre, ami az akkori viszonyok között nem kis gonddal és fáradsággal járt. Bod Péter pl. (a többi között) 1756. december hó 26-án kelt levelében hosszú listával fordult Rádayhoz ; írói működését nagyon hátráltatta, hogy jóformán az enyedi könyvtárra volt utálva, képzelhető, milyen örömmel ragadta meg az alkalmat, valóságosan csuda számba ment, hogy akadt ember, aki nemcsak drága pénzen meghozatja a szellemi kincseket, hanem azokat nagy liberalizmussal rendelkezésére bocsátja azoknak, akik annak hasznát igyekeznek venni. Már akkor, midőn először hírére vette a dolognak, felismerte a vállalkozás jelentőségét. Láttuk, mennyire fájlalta a kálvinista pap, hogy a magyarságnak csak némi irodalmi központja sincs. Bod Péter érezte, hogy Ráday Gedeon programjának a könyvvásárlás, kölcsönzés csak egyik része s bármennyire tudta ez utóbbinak is a horderejét méltányolni, tekintete az egészre irányult. Egészen kedvére való dolog. Megindult a levelezés, a magyarigeni pap följánlotta segítségét a főúrnak.

Az érintett levélben, amelyben Bod Rádayhoz fordul könyvekért, arra is kéri, hogy „ha valami új könyv Magyar Historiára tartozó jönne ki, abban részeltetne“ ; jól tudja ugyanis, hogy azon esetre, ha ilyen megjelenik „nem lehet, hogy a M. Úrnak mindjárt értésére ne essék“. Céljaira, vágyaira nézve közelebről is tájékoztatja : „Nekem, így szól, a magam Hivataljára közelebről tartozó Theologia után nagyobb gyönyörűségem vagyon az Hazánk Historiájoknak vizsgálásában s akármi alá való könyvet kapjak is arra a matériára, mind kedves“.¹⁾

Nem kerülheti ki a figyelmet a szíves készség, amelylyel Ráday a kéréseket általában teljesíteni igyekszik. Bod Péternek pl. nemcsak a kért könyveket küldi el, hanem alkalomadtán mindazokat, amikről sejti, hogy a papnak szüksége lehet rájuk. Mikor pl.

¹⁾ A főisk. Ráday-levéltár. A Figyelőben közölte dr. Kiss Áron. Az idézet innen van véve.

Schwandner János magyar történeti forrásgyűjteményét („Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini.“ Vol. I.—III.) megszerzi, sietve bocsátja azt a magyarigeni papnak a rendelkezésére, a mint arról az utóbbinak egyik leveléből a következőkben nyerünk tudósítást: „Az Svantner Collectiójára igaz, hogy szükségem volt, de mégsem gondoltam, hogy az Úrnak ily formán alkalmatlankodjam vélek. Nem is tudom, miképen ebbeli gratiáját megszolgálni az Úrnak, valami mindazonáltal tehetségemben léssen, azt véghez vinni el nem mulasztom“.¹⁾

Bodnak leveleiből azt is látjuk, hogy akkoriban az efféle könyvküldözgetés nem ment valami nagyon könnyen, legalább erre mutat azon körülmény, hogy ő maga kimódolja, hogy s mint érkezhettek az elküldésre szánt könyvek Magyarigenbe. Fődolog, hogy Debrecenig jöhessenek, ott átveszi „Tiszteletes Tatay Ferencz Uram“, ő majd kimódolja a többit, „ha valami mód léssen benne“, majd elküldi „Tiszteletes Szathmáry Sigmond Uramhoz, vagy Enyedre Tiszteletes Ajtay Mihály Uramhoz, vagy valahova bizonyos és bátorságos helyre“.

Az elküldés módozatainak ilyen körülírásával és az elküldéssel még nem mindig volt a dolog befejezve, mert annak, aki a könyveket átvette és továbbította, erről az érdekelteknek tudósítást kellett küldenie. Egy ilyen könyvküldemény átvételéről szól például a következő, Ráday Gedeonhoz intézett levél: ²⁾ „Érdemem felett való Nagy és Jó Uramnak Ajánlom igaz kötelességgel való kész szolgálatomat. Tiszt. Bod Péter Uram számára küldött Exemplárokat, azt ugyan nem tudom kicsoda, de ugyancsak megadta, Szeremley Sámuel Úrnak, onnét eljutottak az én kezeimhez is és a mikor aztán várakoznánk, hogy bizonyos alkalmatosság által bé küldhessük, azonban maga veszi úttját Szeremleyné Asszonyom bé Kolozsvárra és hagyta kolozsvári Biró Tettes Pataki István Úr kezénél, hogy onnan menjenek Méltóságos Groff Teleki László Úr Ó Nagysága kezéhez, onnan a designált házhoz“.

A könyvek kikölcsönzése érdekében érkező levelek száma elég nagy lehetett, a kéréshez persze egyéb kérelmek is járultak helylyel-közzel, azoknak a teljesítése nem éppen csekély munká-

¹⁾ U. o.

²⁾ Tatay Ferenc levele u. o.

val járhatott, de Ráday eljárt a dologban, hiszen az írói működés felébresztésében és ápolásában látta életének hivatását. Pápai Mihály pl. nemcsak azt kéri, hogy a kért könyveket küldje meg neki Tartzalra, hanem irasson ki számára egy könyvből egy részt, azután vásároljon számára is könyveket. „Boyleból az említett dolgot, kérem a Tettes Urat, ha rátalálhat, ne sajnálja számomra ki-iratni, írja a többi között Pápai 1753. ápr. 2-án kelt levelében, mert a Collégiuméban (valószínűleg a sárospatakit érti) reá épen nem találhattam. Instálok a Specificálti Könyvek iránt is; sőt ha maga az Úr Bétsbe találna fel-menni, Raymundus Lullusnak Speculum Alchymiae s más munkáji és egyéb régi Auctoroknak régibb Editiojait, amelyek találatnak, a 10-ad 15 Rhen. kerestessen; és ha amint említette a Tettes Úr itt létében, a Deák (nem a Német) Theatrum Comicum Volumenjei 12 Rhen. forintokon, vagy valamivel alsóbbanis megszerezhetők lésznek, azokat is. Én is a miket a Tettes Úr reám bízott, amelyekre csak reá találhatok, teljes tehetséggel igyekezem meg-szerzésekbm munkálódni.“¹⁾

Nem lehet célunk az idevonatkozó kéréseket mind meg-szólaltatni, de egy levélről, már csak írójának irodalmi nagy érdemei miatt is, meg kell emlékeznünk, sőt talán a legcélszerűbb, ha az egész levelet itt elolvassuk, mert igaz, hogy annak csak egy része van a Ráday-könyvtárral, névszerint a könyvkölcsön-zéssel kapcsolatban, de nem lehetetlen, hogy azt is, ami a többiben foglaltatik, szívesen olvassák némelyek.

Révay Miklós tudvalevőleg 1786-ban Győrött, 1787—89-ben pedig Pozsonyban adta ki „Mindenes Gyűjteményét“. A szóban-lévő levélnek első része e kiadás előkészítéséről, különösen pedig azon hathatós erkölcsi támogatásról ad felvilágosítást, amelyben azt Mária Henriette belga királyné, József nádor leánya részesítette volt. A könyvek kikölcsönzéséről a levél második részében vagon szó. A levél íme ez: „Nagyságos Báró Úr! Nékem különösen kegyelmes Uram! Sok viszontagságok úgy megrontották már az én dolgomat, hogy azt előre meg gyült fizetésnek segedelmével nem folytathatom. Más alkut tettem Pozsonyban a Nyomtatósokkal, különösen pedig Patzkóval, hogy félbe ne maradjon az az olly szép és hasznos munka. Nyomtatódni fognak

¹⁾ U. o.

tehát a' Darabok egymás utánn, de elő fizetés nélkül. Áruba botsáttatnak az utánn, 's veheti, a' ki akarja. A' kik azonban eddig elő fizettek, főképpen való gond léssen reájok, hogy leg először is kielégíttessenek. A dolognak folytatására nem lévén elegendő segedmem a' Hazafiaktól, másokhoz folyamodtam. Királynénk magzatja az. Miként fogadta légyen, ki tetszik az ide iratott levél másából.¹⁾ Ugy bizom, e' már fel ébreszti a' mieinket is. Nagyságos Ur! én a dologhoz hozzáfogok már, 's el tekélttem ezeket a Darabokat mennél elébb egy más utánn kiadni:

1. Gyöngyösi István Kemény Jánosát és Murányi Vénusát.

2. Faludi Ferentznek Énekeit újra nyomtatva sok megjobbításokkal.

3. Faludi Ferentznek Porfirogenitus Szomorú Játékát a' Jegyző Könyvével.

4. A Költeményes Holmit egy Nagyságos Elmétől. Báró Ortzi az Írója, de nem akarja nevét kitétetni.

5. Külömb Külömb Játékok' I. Kötetjeket, mellyben három vig Játékok fognak foglaltatni. Egyik közülök a' Polgár Mester, Der Bürger Meister.

6. Benitzki Péter Verseit.

Esedezem Nagyságodnak, hogy a' miket Kegyesen méltóztatott eddig ajánlani olly gazdag Bibliothecájából dolgom előmozdítására, azt most, mivel épen nagy szükségem vagyon már reá, megküldeni ne terhelteék. Nevezetesen: 1. Gyöngyösi István Kemény Jánosát és Murányi Venusát. 2. Vajha valamit lehetne

¹⁾ A levél mása: „A Monsieur Monsieur Nicolas de Reva Prêtre des Ecoles Pieuses à Raab. Monsieur, mon très reverend Pere! Son Altesse Royale Madame l'Archiduchesse ayant reçu lademande que Vous Lui avait fait parvenir: de vouloir bien Vous accorder la permission, de faire paroître, sous Sa Dedicace, un Livre contenant une Collection de Poetes Hongrois, a daigné m'enjoindre de Vous faire savoir, mon tres reverend Pere! qu'Elle y consentoit d'autant plus volontiers, que Son. Altesse Royale verroit avec plaisir le souveniur de Sa Personne reveillé auprès d'une Nation, avec la quelle Elle avait long tems vecu avec Satisfaction, et qu'Elle a toujours cheri, et considerée avec distinction. J'ai l'honneur de m'acquinter de ces ordres, et celui d'être avec la plus grande consideration.

Monsieur, mon tre's reverend Pere

Votre très humble et très obeissant serviteur De Kempelen mp. Generale Maior
Bruxelles en 18 nov. 1786.

bővebben írni Gyöngyösinek születéséről, idejéről, neveléséről és tiszteiről! Erre való bővebb Documentumokért is esedezem. 3. Benitzki Péterről is hasonló Instructiokat kívánnék. Küldje meg Nagyságod ezeket Szerentsi Nagy István Úrnak, Győrig Posta Szekeren. Ő onnét által szolgáltatja nekem Pozsonyba. Minden késés már veszteség. Én, a' mint a' háláló érzés nékem kötelességemül fel adja, ezekért a különös Kegyelmekekért nyilván is fogok jelenségeket tenni. Kivánok szerentsés új esztendőt s' magamat ezek utánn is különösen ajánlván Kegyes Pártfogása alá vagyok holtamiglan mély tisztelettel

Nagyságodnak

Poson 24 Decemb. 1786

alázatos Szolgája

Révay Miklós mp.⁽¹⁾)

Az a néhány levél, amelyről az imént szó volt, természetesen nem tárja fel egész valójában azt a szolgálatot, amelylyel Ráday kora tudományos életét erősíteni óhajtá, nem tárja fel, de jellemzi készségét. Ime a magyar főúr, aki nem abban látja élethivatását, hogy a maga emelkedésének, hanem hogy nemzete szellemi emelkedésének egyengesse útjait: beáll könyvkölcsönzőnek, levelez szegény papokkal, írókkal, tanárokkal, szolgálatukra áll, csak használhasson. Sokkal könnyebb erre rámutatni, mint szolgálatait e téren megmérni. Váczy János egyenesen mint fontos művelődéstörténeti tény emeli ki abban a korban, amikor még szó sem volt nyilvános könyvtákról, sőt magánkönyvtákról sem igen; akik gyűjtöttek is, elzárták a kutatók előtt.

Ráday Gedeon segítségére volt az íróknak; itt szó eshetik arról, hogy mi volt segítségére ő neki magának. Segítségére volt derült kedélye, szinte gyermekiesen jó szíve, egyszerűsége, kersetlen modora. Az ifjú emberekre, különösen Kazinczyra való hatása ismeretes. Kazinczy a saját életére (Pályám emlékezete) visszatekintve, szívesen emlékezik vissza az időkre, amikor Ráday Gedeonnal társalgott, akinek „lelke nem ismerte a gögöt“, aki „szeretett ifjává válni a szerény ifjak között“. A színházban, „ahonnan Pesten mulatván . . . ritkán marada el“, sem érezte

¹⁾ A főiskola Ráday-levéltára.

magát jól a „lőzsikban“, levágyakozott a „párterre“ az emberek, az ifjak közé. Az ifjak a háta mögött foglaltak helyet, mikor pedig legördült a kárpit, Ráday szívesen szólott hozzájuk, szólt magáról az előadásról, majd a színdarabról általában. Mély tisztelettel hallgatták, a tehetségesebb, igyekezőbb fiatal embereknek szabad bejárást engedett házához. Így jutott vele ismeretségbe Földi János, Szentjóni Szabó László stb.

Ráday Gedeon azokhoz az emberekhez tartozott, akiknek bélyegét az idő nem változtatta meg. Idők folyamán külseje megváltozott, haja kihullt, de zsinóros magyar ruhája, jóságos mosolya (gyermeki kedélyének hű kifejezője) soha sem hagyta el, mert lényéhez tartozott, akárcsak a nap lényegéhez a melegség. Ha pedig az a mosolygás eltűnik, az annak a jele, hogy haragszik, ám ez a harag rövid, akárcsak a futó felhőnek árnyéka a folyón, mikor pedig eltűnik, akkor annál nyájasabb.

Ráday Gedeon évek, évtizedek múlva is olyan maradt, akárcsak valamikor, midőn Frankfurtból hazakerülvén, megismerkedett Szentpéteri Katharinával, akihez, egy kis időre Bécsbe kerülvén, írogatta leveleit. Az egyiket olvassuk el és nézzünk a régen megsárgult papirosnak sorain át írójának a lelkébe. „Miolta ide fel vagyok, írja 1736-ban Szentpéteri Katharinának (később felesége), ez az negyedik levelem, az mellyet Kglmednek írok, de adná Isten, Édesem, hogy bár ez is vólna mostani távul létemmel, Bétsbűl az utolsó. Igassággal mondom, annyira meguntam Bétset, hogy majd csak nem repülnék, hogy így szálljak haza felé. Ennek pedig mi az oka? Bizony nem az Bétsi-Aer, bizony nem is az, mintha olyan vad ember volnék, és nagy városokban nem lakhatnék: igen neki szoktam én ennek akaratom ellenis idegen országba, és akarmiben sem gyönyörködöm inkább, mint az betsületes emberekkel való társalkodásban. Mi hát mégis az oka? hogy annyira kívánkozom Magyar Ország felé. Egyedül ez, egyedül ez az oka, hogy Ráday Gedeon Bétsben, Szentpéteri Catharina pedig Szentpéteren van. El hidgye Kglmed, nem hizelkedésből mondom, hanem úgy mint az, mint az szívem dictállya, hogy Kglmed nélkül, még az legvidámb dolog is, merő unalomnak látszik. Ha én Kglmed előtt az én szeretetemet úgy ki tehetném, mint az mint van, akkor tartanám magamat boldognak, mert tudom bizonyosan, hogy felényire

sem gondolhattya Kglmed el, mint az minőnek akkor látna. De ez olyan kívánság, az mellyet bízvást az lehetetlenek közé számlálhatok. Már Karátsonyig itt kell ha nem akarnámis, az időmet vesztenem; de Karátsony után, nem termett az világon az az ember, az ki meg tartson, az én Katitzámnak látásátul.

Maradok Ma Chère Kglmednek

Holtig igaz hűségű

*Ráday Gedeonja*¹⁾

Béts 28. Nov. 1736.

II.

A könyvtár.

A könyvtárnak alapját, miként az már érintve volt, Ráday Pál vetette meg. Mióta a közélettől visszavonult, azóta gyarapodott ez nagyobb mértékben. Különösen a magyar nyelven írott könyveket vásárolgatta nagy előszeretettel s amit „a két hazában“ felkutatót, azt megszerezte. Láttuk egyik kortársának nyilatkozatát: „Olyan indulattal viseltetett a magyar könyvek iránt, mint egy magyar sem.“ Ráday Pálnak munkájában segítőtársa volt leánya Eszter, akinek vallásosságáról, az Írásban való járatosságáról már volt szó. Azt az előszeretetet, amelylyel Ráday Pál a könyvek iránt viseltetett, leánya is örökölte s különösen a vallási vonatkozású könyveket kerestette fel és gyűjtötte össze. „Olyan theologiai könyvtárt állított össze hazai és külföldi tudósoktól, hogy egykorúak állítása szerint alig volt mássa a két magyar hazában.“

Hány munkából állhatott Ráday Pál könyvtára, azt meghatározni megközelítőleg sincsen módunkban, a főnehézség abban van, hogy Ráday Pál nem tett semmiféle jegyet könyveire, valamint később Ráday Gedeon sem, minek következtében a könyvtárnak alapját képező legrégebbi szerzeményekről, azok számáról fogalmat formálni alig lehet.

Ráday Gedeon atyja halála után nagyon fiatal korban, anyagiilag teljesen független viszonyok között, a könyvgyűjtést ott kezdte, ahol Ráday Pál abbanhagyta.

¹⁾ U. o.

Ráday Esther
Gróf Teleki László
Kétyese

GRÓF TELEKI LÁSZLÓNÉ,
RÁDAY ESZTER.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Legközelebbi teendője az volt, hogy a bevásárlandó könyvek tekintetében tájékozást szerezzen, azután következett a vásárlás; a könyvek nagy száma pedig idővel a péceli udvarháznak átalakítását is szükségessé tevée.

Ráday Gedeon összeköttetésbe lépett kora legkiválóbb tudósaival nemcsak tájékozódás végett, hanem azért is, hogy segítségüket a magyar könyveknek felkutatásában és megszerzésében igénybe vehesse. Ebből a célból megindított levelezése elég sok munkát adhatott. Összeköttetésbe lépett Szilágyi Sámuel (1719—1785) hódmezővásárhelyi, majd debreceni lelkészszel (1765-től fogva püspök), akinek széleskörű nyelvismerete, a nyugati nemzetek irodalmában való jártassága méltán magára vonta a kortársak figyelmét, Kovásznay Sándorral (1730—1792), a marosvásárhelyi kollégium tanárával, Bacsányival stb. és akit legelől kellett volna említenünk: Bod Péterrel.

A dolog természeténél fogva igénybe vette Ráday a külföld és a hazai könyvkereskedők segítségét is, névszerint Berhard Frigyes bécsi könyvkereskedővel állott összeköttetésben és Weingand pesti könyvkereskedővel. Az idevonatkozó levelek, följegyzések (amennyiben megmaradtak) vannak hivatva a könyvgyűjtésnek módjára, arányaira némi világosságot vetni.

Ráday Gedeon könyveinek egy részét olyanformán szerezte be, mint az etnografusok a néprajzi különlegességeket. Felkért egyeseket, tudakozódjanak, kutassanak jóra való könyvek után. Misem lenne érdekesebb, mint a beérkezett válaszok, — ha megvolnának. Egy-egy levélnek két-három sora, majd elvértve egy-egy egész levél mutatja, hogy a szóbanlévő munka intenzív lehetett. Amennyire lehet, vegyük számon ezeket a tudósításokat.

Pápai Mihály M. Tartsáról küldött levelében részint már előbb kikutatott és megküldött, részint akkoriban mellékelte, részint pedig olyan könyvekről beszél, amelyeket Ráday könyvtára részére be fog küldeni, mihelyt azokat beszerezheti. „Nincs kétségem benne, mondja Pápai Mihály idevonatkozólag, hogy . . . Laszky Uram által küldött levelemet és egy Paquetban adnectált könyveket stb. az Úr ne vette volna. Most is ime küldök egy Paquetban egy Historiátskát in 4° és hármat in 8° a mellyek a Lötsei Breweriana Typographia reliquiái és már ma a hárma igen ritka, a Tzeglédié pedig noha más nyomtatásból kapható, de nem oly szép tiszta,

mint ez. Visolyi Biblia Kassán is vagyon kettő; de az egyik, a mely Igaz Uramnál, egy betsületes Gombkötőnél vagyon, három levéllel tsak írás által suppleáltatott, a másik egy Szatmári nevű Compactornál még hijjánosabb. Marcus Aurelius magyarul vagyon Tussai Uramnál; ezt bíztam a Pataki Compactorra, aki fogadta, hogy mentől hamarább megszerzi.“¹⁾

Ifj. Szathmári P. Mihály Báselben végezvén iskoláit, midőn ír, megemlékezik arról is, hogy mennyiben lehetne ott jóra való könyveket beszerezni a péceli bibliotheka számára. Egyik levélben a könyvekről írván, arról értesít, hogy itt kivált Juristák vagynak nagy sereggel. Azután arról értesíti a könyvgyűjtőt, hogy ott Basileában valami nagy úr „a maga iszonyú és nagy gonddal válogatva szedett Bibliothekáját szándékozik áruba botosítani, minthogy az ő egyetlen Fija (amint maga szokta tréfásan mondani) Apostatává, azaz kalmárrá lett.“²⁾

Az értesítésnek volt-e valami következménye; abból az „iszonyú nagy gonddal válogatva szedett“ könyvtárból eljutott-e valami a péceli könyvek közé, arról nincsen tudomásunk. Nem valószínű; a nagy távolság nem kis akadály lehetett a külföldi könyvvásárlásnak. Amit Ráday Gedeon a külföldről óhajtott meghozatni, azt bécsi és pesti könyvkereskedője útján rendelte meg, legfeljebb sokkal később^x Szentesi István útján, aki fia, Pál^{xx} mellett volt Bécsben s időről időre nem csak „Pál úrfi“ szorgalmáról, a legfrissebb bécsi újságokról, hanem a jobb és olcsóbb könyvekről is küldött tudósításokat alkalomadtán a péceli kastélyba. Egy alkalommal például így: „Most a közelebbi Bétsbe levő Sokadalomba jött Carlsruhéból valami Bibliopola, aki rendkívül oltsón árulja a legjobb Német poétákat és más német Auctorokot, amint az ide accludált kitsin extractusból lehet látni.“ (Ez a kivonat nincs meg a levél mellett.)³⁾

A könyvek felkutatásában, megszerzésében idők folyamán maga Kazinczy Ferenc is segédkezet nyújtott Ráday Gedeonnak. Már a könyvtár könyveinek nagy része együtt volt, amikor még mindig utána járt, hogy amit lehet, megszerezhesse. 1786. március hó 7-ik napján egy megbízatásnak teljesítéséről küld jelentést

1) U. o.

2) U. o.

3) U. o.

Kassáról Pécelre: „Mai napon vett levelére Nagyságodnak, így ír Kazinczy, a Landerer itt lévő Typographiájában felkerestetem a parantsolt könyveket és ime szerencsém van kettőjünkkel udvarlanom: Spangárral és Kaprinayval. A factor az Erdődy Lajos Uram verse felől nem tud semmit, valamint másrésről Catalogust sem adhatott, mert az 1777 óta nem nyomtatódott s amint mondja, magának sincs több két exemplárnál, melyre elmúlhatatlan szűksége van. Talán kapok egyet a professzoroknál az academiában s akkor késedelem nélkül fogok véle szolgálni.“¹⁾

Ezek a levelek is azt mutatják, hogy széles körben rokonszenvvel, figyelemmel kísérték a péceli könyvgyűjtést, de talán senki sem annyira, mint Bod Péter.

A magyarigeni kálvinista papban a Ráday vállalkozása buzgó munkatársra talált. 1754. december hó 16-án kelt levelében kijelenti, hogy szívesen kutat jóra való könyvek után, de pontosabb tájékozódás szempontjából a már megszerzett könyveknek jegyzékére múlhatatlanul szüksége van. Már előbb is kérte ennek szíves megküldését. „Nem régen arra kértem vala a Mgos Gróf Teleki József Urfit, így hangzanak az idevonatkozó sorok, hogy írna az Urnak az iránt, hogy magyar könyveinek Listájokat küldené be, mert én amint Mgos Ur kért vala Magyar Könyvek szerzésére, arra kész vagyok és reménységem is vagyom; de némellyek drágátskák s ha volnának a Catalogusban, azokat ujjolag nem szereznők itt meg. Már régen is akadtam egy néhány ritka és szép Magyar könyvekre, meg is vettem. Ha az könyvek Listájok kezünkön lesznek, osztán bátrabban vásárlunk.“ E levélnek vétele után néhány hónapra Bod Péter megkapta a kívánt lajstromot, igéri, hogy teljes erővel nekifekszik a könyvek felkutatásának és megvásárlásának. Az a levél, amelyben Bod Péter a szóbanlévő katalógusnak kézhezvétele után válaszol, minden részletében érdekes. „1755. aprilis 16. Magyarigen. Méltóságos Ur érdemem felett való jó Patronus Uram! Vettem mind a Mgos Ur 20 Marty Ludányból írott levelét, mind az Nagy Sámuel uram Pestről 24 Martii írott Levelét az Magyar Könyvek Lajstromokkal együtt. Igen jól esett, hogy ezen Katalogus kezemhez jött, mert eddig tartózkodtam megvenni némelly Könyveket, amellyek előfordul-

¹⁾ U. o.

tanak, nem tudván, ha szükségesek-e, vagy nem? már pedig a mellyek ezen Laistromban nem lésznek, azokat megszerezni, kivált a régiebbeket, tellyes tehetségem szerint igyekezem. Ezen kívül más Laistromok az Ur könyveinek velem nem közöltettek. Ez pedig pareáltatván, mind Tiszt. Ajtai Uramnak Enyedre s mind a Mgs Gróf Asszonyinak Teleki Jósefné Asszonyomnak Hévízre elküldöm.

Száz Renus Forintok iránt ír a Mgos Ur a Magyar Könyvek szerzésekre, hogy akar küldeni. Sok magyar könyvek kellenének annyi Pénzre. Én utat nem tudok mutatni a bátorságos elküldésre; hanem ha azt tselekedné a Mgs Ur, hogy M. országon a Mgs Gróf Asszony Teleki Lászlóné Asszonyom Gondviselőjének által adná és osztán itt Erdellyben a Mgs Asszony ismét vagy nékem, vagy a kinek tetszik parantsolni a Mgs Urnak megadná. Külömben a pénznek bé nem küldése részemről a Könyvek szerzésekből akadályt nem téssen; inkább tett eddig a Laistromnak nem létele; így is látom, hogy vettem vagy kettőt, a mellyek meg voltak. " 1)

Bodnak a következő év elején kelt és ugyancsak Ráday Gedeonhoz intézett leveléből megtudjuk, hogy a könyveknek beszerzése nem igen könnyű dolog, kevés maradt fenn a régebbi idők zavaros viszonyai miatt. A könyvjegyzékeket a megszerzésre kívánatos könyvek jegyzékével a községek lelkészei között közzérik. „A könyvek szerzésekből, így hangzik a szóbanlévő levélnek idevonatkozó része, kevésre lehetett menni, minthogy a régiség és Hazánknak sokféle vesződései, amellyek voltak, megemésztették, de tsuda, hogy a Tatar égette, Török hamvazta Hazánkban tsak annyit is lehetett találni, holott itt egymást érte a sok pusztulás ez előtt. A Mgs Gróf Asszony Teleki Jósefné ő Nsga a nyáron is egynehány felé, magam is jelen lévén akkor ő Nsgánál, adott Papoknak Laistromot, hogy mitsoda Könyveket vennének meg, ha elő akadnának, nézvén abban nagy részén a Mgs Urra is. Vett ennek előtte is egy nehányat, a mellyeket által adott a Mgs Gróf Asszonyinak Teleki Lászlóné ő Ngk, mellyek Szebenben voltak. . ezután is, ami az Ur Könyveinek Laistromokban nem lészen, szerencsémnek tartom megvenni és módot keresek az elküldésekből is.“ 2)

1) Figyelő.

2) U. u.

Természetes, hogy Ráday Gedeon nemcsak tudósokkal állott összeköttetésben, hanem közvetlenül nagyobb könyvkereskedő cégekkel is, amelyek könyvjegyzékeket küldtek s a megrendelt könyveket szállították. Az idevonatkozó feljegyzések igen fontosak lennének, a bennök foglalt adatokból szemünk előtt alakulnának ki az emelkedő könyvtárnak arányai és látnók a tervet is, amelynek alapján a könyvgyűjtés folyik. Ámde a bevásárlásra vonatkozó egykorú feljegyzések, továbbá a megrendelések jórészt hiányoznak, épen azért azt a keveset, ami fennmaradt, ujjhegyre kell venni, hogy a gyűjtés folyamatáról némileg tájékozódást nyerhessünk.

Érintve volt, hogy Ráday Gedeon külföldi könyvkereskedőkkel, névszerint a bécsi Bernhard-céggel állott összeköttetésben. Mikor pl. Ráday Gedeon a többi között Muratori Lajosnak, a kiváló olasz tudósnak (1672—1750) nagy történelmi forrásmunkáját óhajtotta megszerezni könyvtára számára, ehez a könyvkereskedőhöz fordult, aki talált is alkalmas, tiszta és bekötött példányt, a tulajdonossal az árban is megegyezett, azután a következő levélben tudósítá Ráday Gedeont:

„Kegyelmes Uram! Végre sok fáradság után Muratori birtokosával megállapodásra jutottam, amiről ime sietek Méltóságodat értesíteni. Jóllehet minden egyes kötet nekem magamnak 8 forintomban van, az utolsó pedig 10 forintomban, mégis tekintettel többrendbeli üzleti összeköttetésünkre, hajlandó vagyok a fentebb érintett 8 forintért azokat átengedni. Ilyen kitünő állapotban fenmaradt, tiszta és pergamentbe kötött példányt soha többé nem kapunk ezen az áron, mert hiszen ott helyben is 9 frt köteté és teljes példány már nem is kapható.

A Dionysius Halicarnass. oxfordi kiadása, amelyre Méltóságod már oly régen vár, néhány nap múlva már itt lesz.“

A levélhez mellékelve van a szóbanlevő könyveknek az ára:

Muratori Scriptorum rerum Italicarum 28 Vol. teljes. Pergamentkötés	224.—	frt.
Novum Volumen rer. Ital. in detto Band	8.—	„
Muratori Antiquitat. Ital. VI. Tomi (Tulajdonképeni teljes címe: Antiquitates Italicae medii aevi. Megj. Milanoban 1744—1749) à 9 frt	54.—	„
Dionysius Halicarnass. Hudsoni fol. Oxon.	45.—	„
Supplement aux Institut de Bielefeld 4 ^o	—30	„

Histoire de la Conquete de la Chine par les Tartares

Mancheux par Brunem II. Tonn. Lyon 1754 ... 2.— frt

Novar. Commentarior. Acad. Petropolitanae Tomus IV

et V-tus 4° à f. 5 10.— „¹⁾)

A pesti Weingand cég szállította a Ráday-könyvtárba a legtöbb könyvet, nemcsak legjobb vevője volt a magyar főúr, de jóformán egymaga csinált az üzletnek annyi forgalmat, mint többi vevői együttvéve. Erről Kazinczy Ferencz is megemlékezik (Pályám emlékezete): „Weingand pesti könyváros 1770 körül gyermeki éveim egyik barátjának, esperest Komjáti Ábrahám urnak az én jelenlétemben mondá, hogy ő akkor magától Rádaytól annyit veve be, mint minden vásárlótól egyetemben és, — teszi hozzá Kazinczy, mennyit küldének neki levelezői a külföldről!“

A Weingand cég küldeményeiről sincsen teljes katalogusunk, egy töredék van kéznél csupán, melybe az 1775 évnek november hó 9-ik napjától az 1779-ik év február hó 6-ig beszálított könyveknek címe és ára van beiktatva, ezenkívül van néhány ív még, amelyre az 1779. év márciusától az 1783. év januárius hó 18-ig megvásárolt munkák vannak bejegyezve minden egyes könyvnek az árával együtt.

Ezekből az ívekből arra nézve szerezzünk tájékozást első sorban, hogy a jelzett időközben, 1775. november hó 9 napjától 1783-ig hány könyv érkezett a pesti könyvkereskedő cégtől

¹⁾ A főiskola Ráday-levéltára. Miután itt pénzösszegekről van szó, a későbbiek folyamán pedig sokszor van szó a könyvek áráról, talán nem lesz fölösleges egy-két adat segítségével némi támpontot keresni a pénznek akkori vásárlóképessegére nézve, hogy az áldozat nagyságáról, amelyet Ráday Gedeon a könyvtárnak hozott volt, tájékozódjunk. A XVIII. századnak második felében (amikorra ezeknek a könyvvásárlásoknak a javarésze esik) az eperjesi kollegiumnak rektora, korrektora „és még más három kollegája“ együttvéve 692 forintnyi fizetésből élt meg. 1784-ben a késmárki kollégium korrektora fizetésjavítást kért, mert úgymond 104 forintból családostul megélni nem tud, de midőn az elüljáróság díjazását 130 forintra emelte, megnyugodott. Már ez is a pénz vásárló erejének nagy csökkenését mutatta az előbbi időkhöz képest, amikor Révész Imre számításai szerint „egy művelt egyén évi tisztességes élmezése“ 60 forintból kikerült. Viszont ez is nagy drágaság volt a reformáció évtizedeihez képest, amikor Luther nem akarta elfogadni a posztót, „amelynek rófe hat garas“, mert az fejedelemnek való kelme.

Pécelre és minő értékben. Egy dolgot azonban meg kell jegyez-
nünk. A hetvenes évek végén s a nyolcvanas évek elején a
könyvvásárlás már nem folyt olyan erővel mint előbb ; ekkoriban
a legbecsesebb könyvek már ott voltak a könyvtárban. A szóban-
lévő ívekben alig vannak olyan munkák feljegyezve, amelyek a
könyvgyűjtemény jellegét kidőborítanák.

Az 1775. év november hó 9-től, december hó 23-ig 34 munka
érkezett Pécelre, összesen 91 forint 18 kr. értékben.

Az 1776. évben az említett cég összesen küldött 129 mun-
kát 417 frt. 47 kr. értékben.

Az 1777 évben 90 művet 391 frt. 49 kr. értékben, az
1778-ik évben 63 munkát 280 frt. értékben. Az 1779. év már-
ciusától fogva az 1783-ik év jan. 18-ig beküldött könyvek egy-
folytában, megszakítás nélkül vannak felsorolva, számunk 235
összesen 933 frt. 12 kr. értékben. A kifizetett összegek a lajstrom-
ban vannak nyugtázva.

A könyvtár a kilencvenes évek elején, Ráday Gedeon halála
idejében elérte fejlődésének tetőpontját. Itt egy táblázatos kimu-
tatás vonja magára a figyelmet, amelyet valószínűleg a XVIII.
századnak utolsó éveiben, vagy legkésőbb a következő századnak
az elején állítottak össze. Ez a kimutatás¹⁾ van hivatva közebről
nyújtani tájékozást a Ráday-könyvtárnak nagysága, nemkülömben
afelől, hogy minő szakok s minő arányban voltak képviselve a
könyvgyűjteményben akkor, midőn a gyűjtés befejezéséhez közel
állott, vagy épen véget ért.

Mielőtt e táblázatot egész terjedelmében látnók, egy-két
dologra rá kell mutatnunk. A húszonnégyszakos csoportba osztott
művek köteteinek száma 10.302, becsértéke (kerekszámban)
130.000 forint.

Az egyes tudományszakokat áttekintve a szóbanlévő kimu-
tatás szerint a legerősebben volt képviselve :

1. A theologia. A szoros értelemben vett theologiai mun-
kák száma ugyan csak 1.513, de ide kell soroznunk azokat is,
amelyek a „Bibliák és bibliai munkák“ rovatában ki vannak
mutatva, ezek a theologiai művek számát 191 kötettel szaporítják.

¹⁾ A kimutatás tulsó oldalán 1814. évszám van, de a táblázat minden
valószínűség szerint előbb készült.

Külön rovatban számol be a kimutatás az irodalomtörténeti munkákkal, ám ezek is tulnyomó mértékben a XVI. XVII és XVIII. századbeli egyházi irodalomnak a termékei s mint ilyenek, tágabb értelemben a theológiához tartoznak; ezek a vallástudományi könyvek számát (kerekszámban) 1800 kötettel szaporítják.

Az idevonatkozó könyvek becsértéke az egész könyvtárnak kitüntetett becsértékével szemben még inkább kitünteteti, milyen súlyt fektettek a gyűjtők a vallástudományi munkák megszerzésére. A 130.000 forintnyi (összesített) becsértékből a theológiára 35.000 forint esik.

2. A görög-római klasszikusok. Az idevonatkozó munkák köteteinek száma összesen 618, ami az előbbi szakban kimutatott kötetekkel szemben nagy különbséget mutat ugyan, de itt a becsérték aránylag igen nagy, a három osztályban (görög, római klasszikusok, collectiók) kimutatott ókori művek ára (30.000 forint kerekszámban) erősen megközelíti a theologiai könyvtár értékét.

3. Történelem. 999 kötet, becsértéke (kerekszámban) 14.000 forint. Ámde idetartoznak a történelem segédtudományaira (éremtan, diplomatika, cimertan) vonatkozó művek, amelyek 72 kötetet tettek ki, kitüntetett becsértékük 1800 forint.

4. A német, francia, olasz költők művei tekintélyes részét képezték a könyvtárnak, 1144 kötetel voltak képviselve, több mint 10.000 forint értékben. A mi az olasz költőket illeti, ezeknek művei kisebb számmal voltak ugyan a könyvtárban, de a gyűjtemény (114 munka 209 kötet) még így is ritkaság számba ment akkoriban.

5. A jogi munkák száma nyomban az utóbbiak után következik. A kötelek száma: 526, 5900 forint értékben.

6. Útleírás. Kötetszám 438, mintegy 5000 forint értékben, A táblázatos kimutatás írója a földrajzi munkákat ide sorozhatta, mert a geografia külön megemlítve nincsen.

Mint a fentebbiekben érintett adatok is mutatják, a Ráday-könyvtár nem szakkönyvtár, de benne egyes szakcsoportok kiemelkednek. A táblázatos kimutatás, mely a könyvtár állományát a gyűjtés befejezésének ideje körül mutatja, ez:

Gr. Ráday könyvtárának táblázatos áttekintése.

A könyvek tartalma		A művek száma	A kötetek száma	Beosztás	Régi nyomtatványok	Ritkaságok
A	Irodalomtörténet Bibliographia	403	1.805	fr. o. é. A 10.195	6	6
B	Ókori klasszikusok :			B		
	a) görögök	246	337	a) 17.310	35	12
	b) rómaiak	177	176	b) 10.852	15	18
	c) gyűjteményes kiadások (collectiok)	53	105	c) 5.164	11	9
C	Philologiai munkák	105	145	C 2.471	9	9
D	Újabb prózaírók, szépirodalmiak	273	835	D 3.238	3	1
E	Újabb latin költők	198	237	E 2.457	26	5
F	A történelem segédtudományai, éremtan, diplomatika, címertan	42	72	F 1.844	4	—
G	Német költők	284	480	G 3.349	9	6
H	Francia költők	236	664	H 7.045	5	4
I	Olasz költők	117	209	I 2.635	17	7
K	Spanyol költők	18	21	K 319	1	1
L	Lengyel költők	11	11	L 68	—	—
M	Szépművészeti munkák	18	21	M 2.265	1	1
N	Bölcsészeti munkák	156	263	N 2.257	19	9
O	Neveléstani munkák	49	108	O 292	1	—
P	Mathematikai, harcászati munkák	107	184	P 2.022	5	2
Qu	Történelmi munkák	449	999	Qu 13.931	43	12
R	Útleírások	235	438	R 4.898	17	3
S	Térképek	15	23	S 1.319	—	—
T	Államtudományi művek	346	526	T 5.981	19	1
U	Orvostudomány	145	236	U 4.583	26	7
V	Természettudományi munkák	114	319	V 3.356	3	2
X	Gazdaságtudományi művek	112	284	X 1.251	1	—
Y	Theologiai művek	854	1.513	Y 20.208	97	9
Z	Bibliák és bibliai munkák	110	191	Z 4.715	25	5
		4.873	10 302	134.045	398	129

Abban az arányban, amelyben a könyvek szaporodtak, vált szükségessé az építkezés. A péceli udvarház csakhamar szűk lett, a könyvek három helyen: Pécelen, Ludányban, Pesten voltak, ami kezelésüket, mindenekfölött pedig rendezésüket akadályozta. Egyébként sem lehetett az a péceli kúria valami kényelmes. Hely kellett nemcsak a célszerűbb berendezésre, az egész könyvtárnak elhelyezésére, hanem az éremtárnak is, mert Ráday Gedeon előszeretettel foglalkozott a numizmatikával is.¹⁾

Az építkezés részleteit nem ismerjük. Az a füzet, amelyet már az előbbiek során említettünk, egész általánosságban csak annyit említ, hogy a gödöllői kastély mintájára épült. „Kisebb alakban ugyan, de az 1744–47-ben épült gróf Grassalkovich-kastély mintájára.“ A század ötvenes éveinek az elején épülhetett fel. Itt helyezték el időnk folyamán az összegyűjtött könyveket mind.

A kastélyról Kazinczy Ferencz többször megemlékezik. Az út mentében áll a kétszárnyú épület, az ablakok két sorban egymás felett, „ékessége a helynek“. A bejárás „a kastély balszögé-

¹⁾ A főiskola levéltárában több levélben van szó erről. Freyesleben Ferdinánd, a bécsi titkos levéltárnak őre (archivi intimi custos) ismételve fordul Ráday Gedeonhoz, tanácsot kér, a duplumokból cserét ajánl fel stb. 1775. június 14-én kelt levelében pl. így ír: *Quamprimum e Viris multis, qui de Te cum laude sermonem inferebant, cognovi, esse Te numorum antiquorum peritissimum, et singulari simul comitate ac facilitate in omnes promptissimum, qui in amicitiam Tuam venire cupiunt, minime Te indignaturum putavi, si ad Te litteras dare, atque novam conjunctionem, Tuamque amicitiam expetere ausus fuero. Numis etenim Graecis et Romanis ego quoque magnopere delector, et plures jam collegi . . probe tamen intelliges, utpote singulari rei numariae scientia praeditus, hanc qualemqualem collectionem meam nonnisi initium aliquod appellari posse, mihi quae valde laborandum esse, ut collectionem meam nummis non paucis, qui adhuc desunt, augeam, omnesque vias et occasiones diligenter circumspiciam, quibus sperare liceat, me numos aliquos obtenturum. Cum vero ex amicis intellexerim, habere Te Cimelium exquisitum, et nummos permultos duplices Urbium, Regum, Coloniarum . . nihil ardentius cupio, quam ut ex his, quibus in duplo abundas, aliquos aquiram: nam et ego non exiguam copiam nummorum . . possideo, quibus percommode commutatio aliqua fieri posset. Si proinde succinctam Notam . . nummorum duplicium Tuorum mihi mittere volueris, simulque significare, quid a me Tibi reddi desideres, rem omnino mihi praestabis gratissimam, pro qua benevolentia, si quid Te velle, et me praestare posse intellexero.“*

ben“. A „szála alatt, az érkezőnek jobbjá felé“ vannak az alsó szobákban a könyvek. Elül egy nagyobb szoba, boltozatát két sor márványoszlop tartja. Ami a könyvekből ebbe a terembe el nem fert, azt a nagykapu felé eső oldalszobában helyezték el. E két szobán kívül könyvek vannak még két helyen: egy kisebb, az udvar felé nyíló „kisded kabinetben“ és a ház asszonyának szobájában, amott „a minden nyelven dolgozott poétai munkák“, emitt a magyar könyvek. Ráday napjainak legnagyobb részét a „kisded kabinetben“ olvasással tölti.

A péceli kastélynak egyéb részeit is ismerjük Kazinczy Ferencznek a leírásából. A kastélynak a könyvtáron kívül fő-ékessége a nagy terem, „a templomalakú szála“, a homlokfal közepében, a kapu fölött. Ebben a teremben voltak azok a szép falfestmények és alattuk a találó versek, amelyek a péceli kastélyt a könyvtáron kívül nevezetessé tették. A falfestővel, akinek nevét Kazinczy sem említi, Ráday Gedeon az 1764-ik évi diéta alkalmával Pozsonyban találkozott, lehozta Pécelre, dísztermének boltozatát, nemkülönben falait vele díszítteté.

Egy nagyobb kép Phaetont ábrázoló abban a pillanatban, a midőn megvadult lovait hasztalan igyekszik zabolázni. Alatta Ráday magyarázó verse: „Nem szül jót a maga-hitség, — Vesztét köszönje magának.“ A Phaeton-tragédia végét egy másik kép ábrázoló. Ott feküdt holtan, felette hugái könnyeznek. Mellette a vers: „Itt igazán bétölt, hogy bú járása bolondnak.“ A nagyra-törő és póruljárt ifjúnak tragikus sorsával kellemes ellentétet képezett a jókedvű Silenusnak képe, amint számaron ballag, közben iddogálván. Az idilli állapotot ez a vers magyarázta: „Ha bora van, nem vágy Phaeton szekereére Silenus.“

A nagyravágyónak lelkiháborúságát, bukását, a szerénynek egyszerű örömét még néhány kép példázta: a titánok, Icarus nagy vállalkozása, meg Tantalus sorsa, velük szemben Philemon és Baucis, amint egyszerű asztaluk mellett a vendégeket szívesen látják. Mindegyik kép alatt Ráday Gedeonnak egy-egy odaillő alkalmas verse. A titánok egetostromló vállalkozásának im a tanúsága: „Vallani, ha vágysz szégyent, — vágyj nagyra s elérted.“ Icarus sorsa ezt tanítja: „Így jár, ki tanács nélkül jár, csak a maga kényén.“

A képek, amelyeknek tárgyát Ráday Gedeon választá s a

melyekhez a talpraesett felírásokat maga írta, mind a házigazdának derült életbölcse­ségéről és nemes szerénységéről beszélnek, amely őt annyira jellemzi. s amelyet Koppi Károly érintett beszédében oly erősen kiemel.

III.

Habent sua fata libelli.

Egy egykorú cikk szerint (amelyre a későbbiek folyamán reátérünk) „a könyvtár Ráday Gedeon halálával elveszté gyámolát“ („verlohr sie zugleich ihren Pfleger“), egy nemrégiben megjelent könyv („Pécel község leírása“) szerint még csak ezután gyarapodott a könyvtár igazán: „Az I. Pál által kezdeményezett s I. Gedeon által hathatósan gyarapított könyvtár kezök alatt (az utódokat érti) csakhamar nagyszerűvé s kerek­szám­ban 25.000 darabra számított kötetivel . . országos hírűvé vált.“ Két egymással ellenkező állítás. Sajnos, annak a bizonyos egykorú tudósítónak voltak alaposabb értesülései, ami épen nem jelenti azt, hogy a könyvtár nem volt hírneves, csak­hogy nem szaporodott, sőt idők folyamán megfogyatkozott. De tartsunk sorrendet.

Egy nagy könyvtárnak föntartása, a könyveknek kikölc­sönzése, számontartása nem csekély gond­dal jár, nem is szólva egyéb áldozatokról. Ráday Gedeon azért tudta ezeket a terheket viselni, mert eszményi életcéljába beleillett a könyvtárnak fejlesztése, ámde idők folyamán a néhány évtizeden át hatalmasan megindult könyvgyűjtésnek a folytatása újabb segélyforrásokat tételezett volna fel, mert végre is a könyvtárnak lépést kell tartani a korral. A könyvtár igazán nagy helyet foglalt el a péceli kastélyban, de idővel ez is szűk volt. Azután egy nagy könyvtárnak a használhatóságát nagyban megakadályozza az, ha miként a péceli is, nincsen a központban. Bármint legyen is a dolog, annyi bizonyos, hogy az intézők már korán az eladásra gondoltak, amit igazol a következő, 1802. augusztus hó 27-én kelt levél:

„Méltóságos Grófné,

Ha Excellentiádnak alkalmatlankodok kérésem­mel, hozzá­mutatott szívességének tulajdonítsa. Jó Barátom­tul értetem, meg holt M. Groff eő Excellentiája Könyv Tárának licitatio által

leendő el adatását, mely ha megbizonyíttatnék, nagy és különös köszönettel venném mind az Licitatio napjának Tudósítását Excellentiadtul, mind pedig a Catalogusnak közlését, hogy elegendő korán megtehetném a szükséges Könyveknek megszerzésére Rendelésemet. Ne legyen mindazonáltal ijen Kérésem Excellenciádnak Terhére, vagy legkisebb alkalmatlanságára, hanem különös Bizodalomnak és Tiszteletnek jeléül szolgáljon inkább, mellyel nem csak ezen alkalmatossággal, hanem mindig Excellentiához viseltetem és viseltetni fogok Excellentiádnak

alázatos szolgálja

Gr. Széchenyi Ferencz.

Ha nem alkalmatlan, méltóztasson Excellentiád Levelét Pozsonyban Igazítatni. Feleségem Igaz és Szíves Barátsággal tiszteli Excellentiádat.

Kívül: Á . . . (itt egy egészen elmosódott szó) Madame la Comtesse de Ráda née Dame de Fay, Pesth.¹⁾

Miért nem vette meg Gr. Széchenyi Ferenc a könyvtárt, azt nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Pécelen maradt, de eladó volt.

A Ráday-könyvtárról hosszú időn át kevés följegyzést találunk, részben ezért, részben pedig, mert akkori viszonyainkat illetőleg némi jellemzőbb vonások vannak benne, egy folyóiratnak egy cikkével kell itt röviden foglalkoznunk. Lübeck János Károly dr. Hont vármegyének „első fizikusa“ 1805-ben „Ungrische Miscellen“ cím alatt egy időszaki folyóiratot indított meg. Ennek a folyóiratnak 1805-iki évfolyamában egy akkortájt Pesten ismeretes férfiú, névszerint Rösler (1800-tól kezdve a „Pester-Ofner Zeitung szerkesztője), aki a péceli kastély könyvtárát jól ismerhette, egy cikkben („Die gräflich-Rádaysche Bibliothek zu Pécel“) szól a könyvtárról. Habár Rösler sorai a könyvtárt tüzetesen nem ismertetik, egy-két részlet mégis érdekelni fog. „Ez a könyvtár, mondja a többi között az ismertető, mint magángyűjtemény, talán egyedül áll a maga nemében az egész Magyarországon, akár a benne lévő munkák számát, akár azok tartalmát, akár a benne lévő ritkaságokat, avagy azok díszes kötéseit vesszük

¹⁾ A főiskola Ráday-levéltára.

figyelembe. Ebben a könyvtárban egészen a helyi vonatkozású dolgokig egybegyűjtve találtam mindent. És ez a könyvtár eladásra kerül. Ez nem volna épen baj, de az már igazán kár lenne, ha a könyvek külföldre vándorolnának. Ha én azt tudnám, hogy olvasóinkat ennek a pompás könyvgyűjteménynek a részletes ismertetése érdekli, megtenném és a szakértők ennek nyomán bizonyára csodálattal hagynák helyben a könyvtárról általánosságban mondott véleményyt. Ám a könyveknek túlságos szeretete, mint a könyvkereskedők állítják, épen nem gyöngéje a magyaroknak. Egyiket-másikat az anyagi gondok akadályozzák . . szeretnének a nemes passzióknak hódolni, ámde nem lehet, azonban, akik megtehetnék, sokkal erősebben vannak más kedvtelésekkel elfoglalva, semhogy könyveket vásárolhatnának. Azt hozzák fel, hogy a könyvtár holt tőke, sőt még ennél is rosszabb, nemcsak semmit nem hoz a konyhára, hanem ellenkezőleg, mindig új és új áldozatokat követel. A dolog pedig a maga lényegében tekintve így áll: mindennek értéke e világon attól függ, hogyan tudjuk azt hasznunkra fordítani, hiszen magának a pénznek az értéke is ezen fordul meg, amiért pedig annyit fáradunk. Holt tőke. Dehát nem többet ér még ez is (a pénzértéket tartva szem előtt) annál a tőkénél, amely . . néhány nap, mondjuk néhány év alatt úgy eltűnik, hogy nyoma sincs meg többé?”

„Tehát a könyvtár eladó. Mikor én ezt a vagyonos emberek tudomására hozom, teszem ezt azzal a szeretettel, mely engem hazámhoz köt. Az az irodalmi kincs nagy értéket képvisel, becses különösen a római-görög, nemkülönben az újabbkori (különösen francia, olasz) klasszikusok gyűjteménye, de gazdag útleírásokban, irodalomtörténeti munkákban, természetrajzi, történeti, államtudományi, filozófiai művekben is. A régi klasszikusok között vannak nagy számmal az első kiadásokból. . . Még csak egy megjegyzést: a könyvek jókarban vannak, csekély kivétellel pompás bőrkötésűek. A gyűjtést a grófnak atyja és nagyatya kezdé meg, Gedeon halálával (1792) azonban elveszté istápolóját.“

A könyvtár mindezek dacára Pécelen, a család birtokában maradt, a közhasználatnak nem volt átengedve, néha napján kereste fel egy-egy tudományszomjas ember, aki, amennyiben erre engedélyt nyert, meghúzta magát a faluban és buvárkodott a gróf jóvoltából szabadon. Mikor aztán ez is eltávozott, újra

elzárták a könyveket s csak akkor nyitották meg a könyvtárnak ajtait, ha újabb ember jelentkezett, rendesen jó ajánló levéllel. Az 1813. és 1814. év folyamán például több ízben buvárodott abban Rumy Károly György, az akkoriban már ismert soproni tanár, akinek gazdasági művei (Populäres Lehrbuch der Oeconomie, Agricola experimenta, Erdei instructio) akkoriban már közkézen forogtak. Rumy Károly Kazinczy ajánló levelével ment Pécelre, még pedig két ízben, az 1813. évnek a derekán és a következő évnek az elején. Kazinczy a tudóst így ajánlja gróf Ráday Gedeon figyelmébe: „Philos. Doctor Rumy Károly György úr Proff. a soproni Evang. Iskolában, nekem legszorosabb barátaim között áll. Pécelre azért megyen, hogy mit lel kincseid között, kiirhassa. Nyisd meg neki gazdag kincseidet, hogy leírhassa, amire szüksége van.“¹⁾

Az 1825-ik esztendőben egy tűzvész végveszedelemmel fenyegette a könyvtárt. Március hó 31-én a faluban tűz ütött ki, maga a kastély is meggyuladt, annak zsindeletetőzete csakhamar lángokban állott. A könyvek azonban, amennyiben a könyvtárszobák a földszinten voltak, épen úgy, mint akkoriban, midőn Kazinczy ott megfordult, szerencsére kárt nem szenvedtek, az emeleti helyiségekben azonban annál nagyobb volt a romlás, a legtöbbet szenvedett a nagyterem, amelynek a boltozata is beszakadt, persze tönkrementek azok a falfestmények is, amelyekről fentebb Kazinczy idevonatkozó értesítései alapján szó volt.

Ezután hosszú évtizedeken át semmi hír a péceli könyvtárról, új áramlatok köszöntöttek be. Széchenyi mélyreható reformjai és alkotásai új reményeket ébresztettek, azután bekövetkezett a nagy katasztrófa, de sem a negyvenes évek fellobbanása, a szabadságharc zaja, sem a bekövetkezett gyász nem zavarta meg a péceli könyvtárnak mélységes csendjét, alig foglalkoztak vele. Azaz, hogy a hosszú időszak alatt egyszer a figyelem feléje fordult, az 1843. évben az országgyűlésen szóba került a péceli könyvtár s a honatyák elhatározták 40000 forinton való megvételét a nemzet részére. Mi történt azután, mi nem, nem tudjuk, de a megvételből nem lett semmi, a péceli könyvtárt sorsa Pécelhez kötö.

¹⁾ A főiskola Ráday-levéltára.

Igy állottak a dolgok, midőn a magyar kálvinisták pesti lapja, az akkoriban Ballagi Mór szerkesztésében megjelenő „Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak“ egy cikke ismét reá terelte a közönségnek, elsősorban a magyar református közönségnek a figyelmét. A cikknek, mely a nevezett lapnak 1860. évfolyamában (780—783 l.) jelent meg, ez volt a címe: „A gróf Ráday-család péceli könyvtárának rövid ismertetése.“ A cikk írója Dobos János ceglédi lelkész. Sorai annyival is inkább magukra vonják a figyelmet, mert ő az előbbi esztendőknél folyamán mint péceli lelkész (1845—1852) sok időt töltött ott az ekklezsia szomszédságában fekvő könyvtárban, azt igen alaposan ismerte, azokban az években annak könyveiről lajstromot is készített.

Dobos emlékezetébe hozta a lap olvasóközönségének elsősorban azt, hogy több könyvtár enyészett már el a hon területén idők folyamán. Reámutatott a régibb időkre, reámutatott a későbbi évekre, amikor szellemi kincsek mentek veszendőbe. „A gróf Viczay-féle könyvtár, Sinai Miklós szép gyűjteménye többnyire a könyvmolyok, az antiquariusok kezébe jutott és kallódott el . . . legközelebb a Simkó-féle gyűjtemény, fájdalom, végképen elveszett honunkra nézve.“ Hathatósan felszólal amellett, hogy a magyar protestáns egyház ne engedje e sorsra jutni a Ráday-könyvtárt, amelyet a honnak, az egyháznak, a tudománynak meleg szeretete nagy áldozattal hozott volt létre. „Magyar protestáns egyház s ti, hazánk hű fiai, így beszél lelkesen a ceglédi pap, nemzeti becsületünknek gondos őrei s a tudományosság és műveltség Maecenásai s barátai, mentsétek meg e kincseket, nehogy ezek is idegen föld spóliuma legyenek s az elköltözött könyvtár hűlt helyére egykor hiába hulljanak könnyeink!“

A tudós magyar papnak szóbanlévő felhívása, mely igen sok embernek szívében visszhangra talált, nemcsak ebből a szempontból érdemli meg a figyelmet akkor, midőn könyvtárunk múltjáról beszélünk, hanem más tekintetben is. Ez magyarázza meg, hogy Dobos János cikke mellett kissé megállapodunk. Tőle tudjuk meg azt, amire fentebb reámutattunk, hogy maga az 1843. évi országgyűlés is foglalkozott a péceli könyvek ügyével, sőt annak a megvétélét el is határozta, ámde az egymásra torlódo események megakadályozták az akkori kormányt az érintett országgyűlési határozatnak a végrehajtásában. Tőle tudjuk meg,

hogy előbb Armbruster némethoni antiquarius keresett utat-módot annak kézrekerítésére, majd pedig Butts Fidelis ugyancsak németországi könyvkereskedő. Mi akadályozta meg, hogy a könyvek külföldre nem vándoroltak s nem osztoztak a fentebbiek során említett könyvtárak sorsában, mi nem, arra ez idő szerint feleletet adni nem tudunk, de szívesen elhisszük, hogy ebben hatalmas része van a Ráday-család hazafias és egyházas érzületének. Akkoriban, amikor Armbruster antiquarius a könyvek iránt érdeklődött, Dobos János még Pécelen lakott, de jól ismerhette a későbbi idevonatkozó részleteket is. És elhihetjük, amit mond: „Mindkettő álmélkodott az itt rejlő kincsek és ritkaságok felett, holott őket a kétezer kötetre menő hungarikák csak antiquariusi szempontból érdekelhették és előttük több divatos értéke volt egy csonka Amadis de Gaulának a hátul kötött frivol falmetszetekért, mint például egy Bethlen Farkas ép példányának.“

Dobos János beszámol a könyvtárnak állapotáról. Beszámol pedig, amint mondja, „lehető röviden.. általánosságban.“ Adatai azonban még így is figyelmet érdemelnek. Elmondja, hogy „növekedése az 1791. éven innen megszűnt, a 15-ik századból, a 16-ik századból számos incunabula van benne“ úgy, hogy alapja lehet bármelyik legjelesebb könyvtárnak honunkban és külföldön. Van benne „körülbelül 10.000 haladó kötetben 4.530 mű“. Az általános ismertetésnek körébe tartozik az is, amit a könyvtárnak kéziratgyűjteményéről mond. Ráday Gedeon élénk levelezést folytatott az ügyek élén álló férfiakkal „a nehéz időkben küzdő magyar protestáns egyház“ közügyeiben, e levelezés nagyon fontos különösen Mária Terézia korára nézve. Hozzátehetjük, hogy épen ezek azok az évtizedek, amelyekben egyházunk sorsa részleteiben a legkevésbé ismeretes. A kéziratárnak egyes részei minden valószínűség szerint itt-ott érdekesen világítják meg egyházi viszonyainkat az érintett korban, pl. Nagy Sámuel akkori bécsi ágensnek Ráday Gedeonhoz sűrűn küldözgetett levelei bizonyosan jellemző adatokat foglalnak magukban. A vázlatos tájékoztatás után Dobos János kitér a részletekre, felsorolja nevezetesen az egyes szakaszokba foglalt műveknek és köteteknek a számát. Tudósításának ez a része azért érdekes, mert összehasonlításra ad alkalmat, összehasonlításra, amelyből megtudjuk, hogy a könyvtárállomány félszázad alatt mennyire gyarapodott, avagy ellenkezőleg mennyire apadt.

Fentebb egész terjedelmében közzétettük azt a táblázatos kimutatást, mely a könyvek számát azok becsértékével egyetemben föltünteti Ráday Gedeon elhalálózásának ideje táján. Hitelességéhez kétség alig férhet. Dobos Jánosnak szóbanlevő kimutatása 1860-ban látott napvilágot, adatainak hiteles mivoltát szintén nem igen vonhatjuk kétségbe, hiszen ő a könyvtárt ismerte, annak ujonnan való lajstromozását, mint Török Pál kiemeli, annakidején ő végezte.

A két kimutatásnak egybevetése annyiban fontos, mert ez mutatja meg, hogy a könyvtár az alapító, névszerint Ráday Gedeon gróf halála után (1792) egészen 1860-ig mennyiben gyarapodott, avagy ellenkezőleg, mennyiben lett szegényebb.

A könyvtárban volt

	a régi kimutatás szerint :		az 1860-iki (Dobos-f.) kimutatás szerint :	
a)	irodalomtörténeti mű	403	1805 köt.	385 mű, 1690 köt.
b)	görög klasszikus ...	246	337	235 " 300 "
	római klasszikus ...	177	176	165 " 165 "
	gyűjteményes kiadás	53	105	48 " 95 "
c)	philologiai	105	145	103 " 140 "
d)	újabb prózai	273	835	173 " 700 "
e)	" latin költészeti	198	237	198 " 237 "
f)	éremtani	42	72	40 " 70 "
g)	német költészeti	284	480	284 " 480 "
h)	francia "	236	664	200 " 590 "
i)	olasz "	117	209	117 " 209 "
k)	spanyol "	18	21	17 " 20 "
l)	lengyel "	11	11	11 " 11 "
m)	szépművészeti	18	21	18 " 21 "
n)	bölcsészeti	156	263	150 " 245 "
o)	neveléstani	49	108	48 " 107 "
p)	mathematikai	107	184	100 " 170 "
qu)	történeti	449	999	420 " 900 "
r)	útleírás	235	438	220 " 395 "
s)	térkép	15	23	14 " 22 "
t)	államtudományi	346	526	340 " 510 "
u)	orvosi	145	236	139 " 225 "
v)	természetrajzi	114	319	105 " 295 "
x)	gazdasági	112	284	99 " 200 "
y)	theologiai	854	1513	795 " 1305 "
z)	bibliái	110	191	102 " 175 "
összes művek		4873	10302 köt.	4526 mű, 9567 köt.

A két kimutatás egybevetéséből kitűnik, hogy a Ráday-könyvtárnak könyvállománya a XVIII. századnak végétől kezdve az 1860-ik esztendőig nem szaporodott, hanem apadt.

Az apadás a legnagyobb a theologiai művekben (59 mű 208 kötetben), az újabb prózai munkákban (100 mű 135 kötetben), az irodalomtörténetiekben (18 mű 115 kötet), a történetiekben (29 mű 99 kötet), a gazdasági művekben (13 mű 84 kötet), francia költészeti művekben (36 mű 74 kötet). útleírásokban (15 mű 43 kötet), görög klasszikusokban (11 mű 37 kötet).

IV.

A könyvtár megszerzése.

Abban az időben, amikor Dobos János cikke a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban megjelent, Török Pál már javában dolgozott a könyvtárnak a theologia számára való megszerzésén. Megragadta a gondolat: minő nyereség lenne a nemrégiben felállított főiskolára nézve, ha az a könyveknek birtokába juthatna. Munkához látott, munkájáról, nemkülömben annak eredményéről még az 1860-ik év folyamán, amelyben Dobos ismertetése megjelent, beszámolt. A dolognak előzményei vannak.

Török Pállal az 1859-ik év folyamán a Rádayak közölték, hogy több okból könyvtáruktól meg fognak válni. A püspök erre rövidesen összehívta a főiskola igazgató-választmányát, melynek elnöke Gr. Teleki Gyula, jegyzője Török Pál maga, tagjai pedig ezek valának: Sárközy Kázmér, Szilassy György, Egressy Sámuel, Báthory Gábor, Dobos János, Ballagi Mór, Kiss Lajos. Török megismertetvén a választmánnyal a dolgot, ez némi eszmecsere után úgy a célra, mint az eszközökre nézve megállapodásra jutott, kimondotta nevezetesen, hogy a könyvtárt megtartja a nemzetnek s közvetlen a dunamelléki egyházkerület felügyelete alatt a pesti református főiskolának. E célból bizottsággá alakul, meghívja kebelébe az egyháznak buzgó tagját, gr. Mikó Imrét, aki, mint tudjuk, már addig is a közpályán szerzett érdemeit lelkes írói munkássággal növelte.

1859. szeptember hó 23-án a bizottság a határozatról gr. Teleki Gyula elnök és Török Pál tollvivő aláírásával ér-

tesíté gr. Ráday Gedeont. Már október hó elsején megjött a válasz, melyben a gróf úgy a maga, mint testvérbátyja, László nevében kijelenté, hogy három hónapig vár a végleges határozatra, illetőleg ha újévig a vételárt kifizetik, addig a könyvtárt másnak el nem adja. „Testvérbátyám és én, így hangzik a többi között a szóbanlévő válasz, csekély tehetségünk szerint képesek vagyunk a lehetőségig megtenni mindent, mi Méltóságtok vallásos és hazafiui tervét elősegítheti s mi a 40.000 forint — ennyi volna a vételár — fele részét a legnagyobb készséggel ajánljuk fel a szent célra.“

Gr. Ráday Gedeon szíves válaszában az a határidő, tekintve az akkori vagyontalan állapotot, igen rövid volt, másrésről pedig Török P. tartott attól, hogy a terv meghiúsulhat, ha a határidőnek kitolása érdekében tesz lépéseket. Az ember könnyen elhiszi azt, amit felettébb óhajt. Bizott. Kiss Áron ismert munkájában idevonatkozólag így értesít: „A cél iránt a rajongásig lelkesedő Török azt hitte, hogy a szükséges húszezer forint három hónap alatt legalább javarészában meglesz. Mások ellenben attól féltek, hogy a rövid határidő a sikert kockáztatja. Balogh Péter, a debreceni h. szuperintendens figyelmezteti is Törököt 1859. dec. 27-ikén: „a nyilatkozatra kitűzött időre nézve az az észrevétel tétetett, hogy az felette rövid, mert újévig az ajánlók és aláírók gyűjtésében nagyon kevésre lehet menni.“

Bármint legyen a dolog, arról, amire ez a levél a figyelmet fölhívja, a püspök már előbb is meggyőződhetett és bizonyosan már a levélnek vétele előtt (hiszen akkoriban már igen csekély idő lehetett a határidőig hátra) megfelelő formában megtette a lépéseket a határidőnek kitolása iránt, így hosszabbította meg a Ráday-család a határidőt 1860. végéig. Ezen a ponton jött Dobos, a ceglédi pap, Töröknek a segélyére ismertetésével. A püspöknek az 1860. év november havában megjelent figyelemreméltó hosszabb cikke a Dobos-féle felhívásnak visszhangja. Felhívás, kérés és egy erőteljes munkáról való beszámolás egyetemben.

„Dobos János úr ceglédi lelkész, így szólt a püspök tudósítása, a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ f. é. 25-ik számában érdekesen ismerteti a gr. Ráday-család péceli könyvtárát, melyet ő egykor, mint péceli lelkész, gondosan buvárlott, sőt lajstromozott is, hatályosan ajánlván ezt a nemzet, az egyház, a tudománybarátok

figyelmébe, mint oly szellemi kincstárt, mely igenis elsőrendű a hazabeli bibliothékák között.

Így ismerte és méltányolta ezt egykoron az országgyűlés, hol a karok és rendek táblája ezt a nemzet tulajdonául 40.000 ezüst forinton megszerezni elhatározta; így Albert ő cs. kir. Fensége, aki előkészületeket tétetett a nevezett könyvtárnak megszerzése s a nemzeti múzeumba foglalása végett. Sőt magára vonta ezen könyvtár a tudományos s művelt külföld figyelmét, sőt vágyát s igyekvését is ezt elsajátíthatni s hazánkból kiöltöztetni.

Ily jelenet, valamint a péceli könyvtárnak s hozzátartozó kéziratoknak nagy becse a tudományos művelődésre s legközelebb a magyarhoni protestáns egyház történelmi múltjára nézve, nem kerülhetette el. a pesti prot. főiskolabeli theol. kar igazgató-bizottmányának is figyelmét; minélfogva ez a gr. Ráday-család péceli könyvtárának a haza kebelében, a nemzet kincséül, a magyarhoni ev. ref. egyetemes hitfelekezet tulajdonául, legközelebb a pesti prot. főiskola egyenes és közvetlen használatára, megszerezhetése végett, nem mulasztotta el a célosnak vélt lépéseket és előkészületeket egy év óta, egy év alatt megtenni.

Az addigi munkáról beszámolván a püspök, kiemeli, hogy bizalommal fordult a családhoz, mert ismerte ennek a nemzet javára és dicsőségére irányzott buzgalmát, különösebben a protestáns egyház ügyében való érdekelttségét. A bizalom, a remény hiú nem volt, fáradozása sikertelen nem maradt. Török Pál nagy eredménnyel számolt be. „A fentisztelt grófi család, így tájékoztat a püspök, csak hogy a nagyértékű könyvtár a magyarhoni ev. ref. hitfelekezet tulajdonává és ezáltal a haza és nemzetnek is marandó kincséül válhassék, a legnagyobb készséggel és örömmel azonnal ajánlkozott az országgyűlés karai és rendei által 40.000 frtban meghatározott árnak fizetéséhez felerészben járulni, miszerint, ha az összes nemzet s ebben az egyetemes ref. hitfelekezet jobbjai, tehetősb tagjai 20.000 forintot a haza oltárára, a nemzet és tudomány érdekében is, áldozatul hozni kegyeskednek: a mondott könyvtár a magyarhoni ev. egyházé és nemzeté leend és marand s még némi több áldozattal a pesti ev. ref. főiskola és tudományszomjas közönség használatára mielőbb megnyílhatik.“

Még arról is értesít a püspök, hogy a kormánynak a könyvtár

megvételére vonatkozó szándékát bejelentvén, attól az engedélyt az országos gyűjtésre megnyerte, „a budai cs. k. Helytartótanács f. évi szeptember hó 18-án 4246. praes. sz. alatt kelt intézvényében a pesti ev. reform. theol. kar igazgató bizottmányának s a dunamelléki h. h. egyházkerületnek a közhasznosság tekintetéből a kitűzött célra adományoknak Magyarországszerte gyűjtésére kegyesen engedélyt adni méltóztatott.“

Hogy a püspök az engedélyt felhasználta, azt a tudósításnak további részletei bőven igazolják. Az 1860. év november hó elejéig készpénzben befolyt 8013 frt, ajánlásokban 2600 frt. 8 arany, $\frac{1}{2}$ tallér és 1 államkötelezvény.

Az adakozók névsora azt mutatja, hogy Magyarországnak legkülömbözőbb társadalmi állású, legkülömbözőbb vidékein lakó emberei siettek rögtön, az első fölhívásra adományaikkal. Ennek a tétovázás nélküli áldozatkészségnek pedig az volt a jelentősége, hogy míg egyrészről nagy lendületet adott a dolognak, másrészről új erőt öntött annak a férfiúnak a lelkébe, aki az egyház javáért dolgozott.

Az első adakozók között első helyen áll a dunamelléki egyházkerület közönsége, de nyomban utána következik a nagy tiszántúli kerület kálvinista lakossága, ezután következik a felajánlott összegek sorrendjében a dunántúli, a tiszáninneri egyházkerület s végre Erdély.

Több mint félszázad mulva tekintve vissza a mozgalomra, említsük meg itt kegyeletesen az egyházakat, a községeket, nemkülömben azokat, akik a könyvtár megvételében a püspöknek segélyére siettek.

1. A tiszántúli egyházkerületből:

a) *Egyházak és községek*: Békés 200 frt., Makó 190 frt. 60 kr., B.-Ujfalú 20 frt. 70 kr., N.-K.-Madaras 100 frt., T.-Földvár 20 frt., Turkeve 100 frt., Karcag 100 frt., M.-Túr 100 frt., T.-Füred 27 frt. 16 kr., Szinyér-Váralja 24 frt., Bajj 20 frt., P.-Ladány 16 frt. 50 kr., H.-M.-Vásárhely 200 frt., N.-Várad 10 frt., Eszlár 17 frt. 40 kr., Kaba 100 frt., Dévaványa 11 frt., Vencsellő és Gáva 8 frt. 54 kr., Bagamér 12 frt., Kisújszállás 100 frt., = 1377 frt. 90 kr.

b) *Egyesek*: Gr. Vay Dániel 300 frt., Dobosy Lajos 69 frt., Szeőke Károly (Udvariból) 23 frt. 85 kr., Kállay Ignác (B.-Csaba) 31 frt., Nadányi Ferenc (F.-Győrös) 41 frt. 80 kr., Miskolczi Lajos (Álmosd) 17 frt., Sárváry Jakab (Debrecen) 9 frt., Péchy László (Mada) 17 frt. 50 kr., Jánossy Károly (Bajj) 20 frt., Katona József (Apa) 59 frt., Bonyhay Benjám. (M.-Berény) 48 frt., Ungi Márton (az érm. e. m.-ből) 39 frt., Makó J. (bihari e. m.-ből) 55 frt. 2 kr., Pilisi Laj. (Eperjeske) 50 frt., Koczogh (Balkány) 124 frt. = 904 frt. 17 kr.

c) *Pénzsegélyt igérték*: Kunhegyes 100 frt., Nánás 100 frt., N.-Szalonta 359 frt., 8 arany, $\frac{1}{2}$ tallér, özv. Borbély Gáborné s ifj. Waldeck Fr. (Roff) 100 frt., Nagy Lajos (Vajda) 100 frt., Csanády Lajos és gr. Vay László 100 frt. = 859 frt., 8 arany, $\frac{1}{2}$ tallér.

2. A tiszáninneri egyházkerületből:

a) *Pénzsegélyt küldtek*: Platthy-Dőry Kriszt (Zsolca) 30 frt., Gábrriel István 45 frt. 75 kr., Szalay L. (Bódva) 37 frt. 50 kr., Miklós Gy. (Finke) 83 frt., Láczy Józs. (Miskolc) 17 frt., Szentpéteri Sám. (Pelsőc) 6 frt., Gálócsy G. (Tarnóc) 13 frt., Hevenessy Bert. (Tornalja) 35 frt. = 267 frt. 25 kr.

b) *Pénzsegélyt ajánlottak*: Lónyay Gábor 200 frt., miskolczi egyház 100 frt. = 300 frt.

3. A dunántúli egyházkerületből:

a) *Pénzt küldöttek*: Konkoly-Thege család 41 frt., Chepely Józs. és Sándor (B.-Füred) 100 frt., Szabó Sám. (Z.-Egerszeg) 82 frt. 25 kr., Vidi Barcza Károly (Pápa) 10 frt., litéri egyh. 7 frt. 5 kr., Galamb József (Veszpr.) 28 frt. 50 kr., Véghely Imre (Veszpr.) 10 frt., Bali M. (a mezőföldi e. m.-ből) 209 frt. 44 kr., Pap Fer. (veszprémi e. m.) 256 frt. $7\frac{1}{2}$ kr., Szalay Istv. (Ozora) 5 frt., Kacsóh L. (a b. somogyi e. m.-ből) 46 frt. 14 kr., a madari egyh. 8 frt. = 803 frt. 45 kr.

b) *Pénzsegélyt ajánlottak*: Véghvezekényi B. Baldácsy Antal 500 frt., Halász Sámuel (Szilas) 100 frt. = 600 frt.

4. A dunamelléki egyházkerületből:

a) *Egyházak és községek*: Tassi közbirtokosság 100 frt., nyéki közbirtokosság 629 frt., (ott volt t. i. Sárközy Kázmér,

kiben élt a nemzeti lélek, ki tudott küzdeni akkor, mikor a közjó kívánta, a 629 forinthez egymaga 200 forinttal járult), a ceglédi ref. egyház 100 frt., Szabadszállás 100 frt., Dunapataj 100 frt., Jászkisér 300 frt., Fülöpszállás 100 frt., Solt 90 frt. 80 kr., Kecskemét 69 frt., Ómoravicza 20 frt., Lacháza 100 frt., Áporka 20 frt. 88 kr., Ságvár 20 frt., Pacsér 42 frt. 67 kr., Bodmér 14 frt. 55 kr., D.-Vecse 100 frt., Tök 10 frt. 24 kr., Makád 6 frt., Csanád 5 frt., Szeremle 10 frt., Benedek 5 frt., A.-Némedi 10 frt., Kosd 4 frt., Vác 15 frt., Bugyi 9 frt. 70 kr., R.-Csaba 5 frt., Tótfalú 15 frt. 67 kr., Bia 12 frt. = 2014 frt. 51 kr.

b) Egyesek: Bernáth Gy. (Tass) 100 frt., Gózon Lajos (Siklós) 72 frt., Hollósy K. (Baracska) 115 frt. 58 kr., Bozó Pál (Szirák) 300 frt., Bölcstöldi József és Herceg Ferenc (Ómoravica) 25 frt., Nagy Sám. (Szabadszállás) 100 frt., Zelovics Gábor (Sz.-Endre) 5 frt., Gál Lajos (Aba) 27 frt., Szücs Zsigm., (Aba) 21 frt., Magyar Kossa Sám. (Gyöng) 105 frt., Vizsolyi János (Gyöng) 100 frt., V. G. 100 frt., Baranyás L. (Szalksztmárton) 15 frt., Szappanos S. (Szada) 10 frt., Ónody Zsigm. (Domony) 118 frt., Kemenczky G. (Pákozdi) 6 frt., Nagy L. (Szegszárd) 52 frt., Mészöly A. (Tabajd) 1 frt., Tatay A. (Kecskemét) 10 frt., Kiss L. (a pesti e. m.-ből) 284 frt. 46 kr. = 1567 frt. 4 kr.

c) Pénzsegélyt ígértek: Sárbogárdi és tinódi egyh. 100 frt., Kunszentmiklós 200 frt. s egy államkötelezvény, Halas 141 frt., Puky Gy. és M. (Káva) 100 frt. = 541 frt.

5. Erdélyből:

Pénzsegélyt adtak: Gr. Mikó Imre 200 frt., Gr. Kemény Sám. 200 frt., Gr. Toldalagi Ferenc 25 frt., Fogarassy Sám. 2 frt. = 452 frt.

6. Pest:

a) Pénzsegélyt adtak: Hubay József 100 frt., gr. Gyulay Lajos 100 frt., urb. kötv. és 64 frt. 54 kr., gr. Traunné-Bethlen Borbála 100 frt., gr. Kuun László és Géza 20 frt., gr. Pejacsevics Márk 100 frt., Filó Lajos 10 frt., Gerenday Antal 10 frt., Kajdi Ján. 1 frt. Az egyetemi tanuló ifjúság 55 frt., A református theol. akadémia ifiúsága 156 frt. 76 kr. = 627 frt. 26 kr.

Még mielőtt Török Pál tudósítása a nyilvánosság előtt megjelent volna (nov. 11.), a Ráday-könyvtár ügyével foglalkozott

az őszi egyházkerületi közgyűlés is (október 11-én). Felolvasták a hatósági engedélyt a gyűjtésre nézve, azután utasították a püspököt, hogy „kibocsátandó körlevélben egyházaink a segélyadásra“ felszólíttassanak.

Láttuk, hogy Török Pál nem várta meg a hivatalos felszólítást, már előbb a hatósági engedély megnyerése előtt és után minden követ megmozgatott az ügy érdekében. A kerületi gyűlés ideje alatt még folytak az adományozások, azonban még november hó elején sem volt együtt a megvételre szükséges összeg. A kerületi közgyűlés befejezése után megbízatásának megfelelőleg megírta körlevelét, melyet november második felében az egyházaknak szétküldött.

A püspöki körlevél (habár itt-ott már általunk ismert dolgok fordulnak is elő benne), hadd álljon itt egész terjedelmében.

„Superintendensi körlevél a dunamelléki helvét hitvallású egyházkerületi szent gyülekezetekhez és kérelemszózat a hitrokon egyházakhoz s buzgó hitsorsosok- s hazafiakhoz.

Egy nagyértékű szellemi kincstárt foglal kebelében édes hazánk, a gróf Ráday-család péceli könyvtárát, mely tizenkétezer kötet igen jeles könyvet, mindenféle irodalmi szakból, — köztük kétezeret meghaladó hungarikákat, számos incunabulát, több mint kétszáz legrégibb és ritkább nyomtatványt, ritkaságot legkevesebb százat — tartalmaz s ezeken felül számos iratot — közöttük Bél Mátyás és Parsits eredeti kézíratait, Leibnitz, Bod Péter, Nagy Sámuel egyházi ügynöktől stb. eredeti leveleket, magyar protestáns egyházunk történetére tartozó nagybecsű okiratokat, egyházi levelezéseket az egész országból, mint nélkülözhetetlen forrásait a magyar protestáns egyháztörténelemnek.

E jeles könyvtár magára vonta a magyarhon atyjainak méltó figyelmét annyira, hogy az 1843. évi országgyűlési karok és rendek táblája ennek közköltségen 40.000 ezüst forinton, megvételét a nemzet számára elhatározta. Albert ő cs. és kir. Fensége is előkészületeket tétetett a mondott könyvtárnak megszerzése s a nemzeti múzeumba foglalása végett; sőt európai nevezetességénél fogva, felköltötte ez a tudományos külföld figyelmét, vágyát s igyekezetét ezt elsajátíthatni s honunkból kiköltöztetni hazánk és nemzetünk fájdalmas szellemi veszteségével, protestáns egyházunknak épen pótolhatatlan kárára, mindnyájunknak

pedig, kik a Magyarhon lakói vagyunk, megalázó szégyen és gyalázatára.

Ily jelenet, valamint a péceli könyvtárnak s hozzátartozó kéziratoknak nagy becse a tudományos művelődésre s legközelebb a magyarhoni protestáns egyház történeti múltjára nézve, nem kerülhette el a pesti ev. reform. főiskolabeli theol. kar igazgató bizottmányának s magának a dunamelléki ref. egyházkerület tanácsának figyelmét; minélfogva ez a gróf Ráday-család péceli könyvtárának a haza kebelében megtartása s a nemzet kincséül, a magyarhoni ev. reform. egyetemes hitfelekezet tulajdonának, legközelebb a pesti prot. főiskola egyenes és közvetlen használatára megszerezhetés végett, nem kétkedett a szükséges lépéseket megtenni.

A kitűzött cél óhajtott elérésének lehetőségére nézve nem hiányoznak a kellő biztosítékok és zálogok. A fentisztelt grófi család — a hon és nemzet java s dicsőségéért lángoló buzgalmánál, különösebben a prot. egyház ügye iránti érdekeltségénél és a szent célokra áldozati készségénél fogva, csakhogy a nagyértékű könyvtár a magyarhoni ev. reform. hitfelekezet tulajdonává, s ezáltal a haza és nemzetnek is maradandó kincséül válhassék — a legnagyobb készséggel és örömmel ajánkozott az országgyűlés karai és rendei által 40.000 frtban meghatározott árnak fizetéséhez fele részben járulni. — A magas kormány a szándék és vállalatról értesülten, nem késett f. évi szeptember 18-án 4246. sz. a. kelt kegyes intézménye által a pesti ev. reform. theol. kar igazgatóbizottmányának s a dunamelléki h. h. egyházkerületnek, a közhasznosság tekintetéből, engedélyt adni a kitűzött célra Magyarországszerte önkénytes adományok gyűjtésére. Az egyházak, községek, lelkes hazafiak s buzgó hitsorsosok, kik a péceli könyvtár nevezetességére, a haza és egyházunk érdekére figyelmesekké lőnek, siettek a fennforgó ügyet gondjaikba venni s a mondott végre eddigelé 8000 frtot meghaladó pénzüsszeget áldozatul hozni s szinte 3000 frtot biztosítva ajánlani s ígérni a dicső cél elérésére. Végre, a dunamelléki h. h. egyházkerület f. évi október hóban tartott közgyűlésén nem mulasztotta el az engedélyezett pénzügyűjtést az egész superintendentiában megrendelni s alulírottat megbízni, hogy körlevél által szólítsa fel bő adakozásra a kerületbeli szent gyülekezeteket s kérelemszózat

által értesítse a hazabeli buzgó hitrokonok s hazafiakat a nemzeti és vallásos cél elérhetése végett szükséges segélyezés iránt.

Eszerint alulírottnak jutott a szerencse a lelkes hazafiak s egyháztagokat értesíteni, a lehetőség reményével megörvendeztetni s kihirdethetni, hogy miután a gróf Ráday-család 20.000 forintra méltóztatott járulni a dícséretes vállalathoz, ha az összes nemzet s ebben az egyetemesev. ref. hitfelekezet jobbja s tehetősebb tagjai ugyanennyit, t. i. 20.000 forintot kegyeskednek a nemzet, egyház és tudomány érdekében áldozatul nyújtani: a mondott könyvtár a magyarhoni ev. ref. hitfelekezeté, ezáltal a nemzeté leendő és maradandó, s még némi több költséggel — mi a könyvtárnak Pestre szállítására, itten alkalmas helyiség szerzésére s a könyvtár felállítására szükségeltetik — a pesti prot. főiskola s a tudományszomjas közönség számára megnyithatnak.

Nekem jutott a szerencse, mély tisztelettel, szíves bizodalommal felkérhetni szeretett hazánk hű fiait s leányait, egyházunk buzgó tagjait, hogy honunk s egyházunk kincseit menteni, szaporítani, közhasználatuakká tenni buzgolkodjanak. Nem mulasztatom el egyúttal azon kedves kötelességem teljesítését is, miszerint forró hálámat nyilvánítsam azon egyházak, községek, egyes jóltevők iránt, kik kegyelettel méltányolva az 1843-ik évi honatyák nemes szándékát, s a nemzeti becsületért, a haza dicsőségéért, az egyház érdekeért lángoló szívük sugallatát követve, eddigelé készség és örömmel adakoztak, valamint bizton fejezem ki alapos reményemet, miszerint azok, kik előtt ismeretlen volt az itt érintett, a nemzet, egyház, tudomány ügyét érdeklő hazai s egyházi vállalat, nemes szívük hevében részükről is kegyes áldozattétel végett sietendnek a haza és egyház oltárához járulni.

Igenis, teljes hittel Istenben, aki századokon át kegyelmesen fentartotta szeretett hazánkat, megvédte enyészettől, elsűlyedéstől, gyaláztatól nemzetünket, s mególtalmazta ennek kebelében egyházunkat s a tudományt és előbbvitte a művelődést — s kétlen bizodalomban az elhírhejt magyar nemes büszkeség, tetterős akarat s áldozatkésztség iránt, mely nemcsak olcsó és hiú szavakban bővelkedik, hanem tettekkel is kész tanúsítani az igazi hazafiúságot, a nemzeti becsületért felfokozott érzületet, az egyház ügye melletti hitbuzgalmat, — jó reménynyel keresem meg lelkésztársaimat azon kérelemmel, hogy a fenforgó ügyet egyházi

körükben megismertetni, s ennek sikerülhetése végett híveiket adakozásra buzdítani el ne mulasszák; — a többi hitrokonokat, hazafiakat s honleányokat pedig, mint nemzeti becsületünk gondos őreit s a tudományosság és műveltség barátait mély tisztelettel kérem föl, hogy teljesítsék a honatyák országos akaratát, fogamatba vevén határozatukat, — hogy hazánkat kizsákmányoltatni, e kincstől is több kiköltözött nagybecsű könyvtárak s ritka okiratok után megfosztatni, nemzetünket ily méltó okon barbárnak gúnyoltatni ne engedjék, hanem e kincset, bármily jelentéktelennek látszó adománynyal is megtartani, megszerezni buzgólkodjanak.

Midőn kegyeletes ugyan, de mulékony ünnepélyekért ezeket áldozni készek valának nemzetünk fiai és leányai: semmi kétséget nem szenved, hogy ugyanazok maradandó s folytonosan jótékony hatású kincsért nem kétkedendnek az áldások Istenétől vett javaik mértékéhez képest adakozni.

Mínhogy pedig a folyó év végén nevezetes mennyiségű részletet ígérkeztünk a nemes grófi családnak átadni: buzgó óhajtásunk, hogy az ajánlatokat tett hazafiak — a többi résztvevők is — jótéteményeiket alulirothoz beküldeni siessenek, hogy az örvendeztető sikerrel megindult vállalat mielőbb óhajtott véget érhessen, s a gróf Ráday-családi könyvtár egyetemes egyházunk sajtójául s ezáltal a hazának is egyik különleg becses vagyonaúl váljék, s itt Pesten a prot. főiskola s a tudomány búvárainak közhasználatára mielőbb fölállíttassék, megújíttassék; a pesti prot. főiskolai igazgató bizottmány örököse mellett s a dunamelléki h. h. egyházkerület felügyelése alatt.

A siker felett örvendező haza és egyetemes egyházunk hálája kísérni fogja a jótékonyan áldozó híveket s részvevőleg ügygyámolító hazafiakat, kiknek neveik, mint ezen központi könyvtár alapítóié, örökítve átadatnak jegyzőkönyvileg s hirlapilag a késő maradéknak is tisztelettárgyul: de legbecsesebb jutalom leend a tudat, hogy szeretett nemzetünk s hitfelekezetünk becsületéért, szent vallásunk javáért s a tudományos művelődés érdekében ismét újabb áldozatot hozánk, melyet a magyarok Istene üdvös eredménynyel koronáz meg!

Pesten, november 19-én, 1860.

Török Pál,

a dunamelléki h. h. egyházkerület superintendense.

A begyűlt összegekről a püspök a „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“ hasábjain számolt be. Az 1860. év novemberének és decemberének minden egyes lapszáma hozott értesítéseket, pl. a 46. szám beszámolt Marussy László gyűjtésével, (28 frt.), a 47-ik Nagy István törvényszéki bíró küldeményével (100 frt.), Szalay Pál bőnyi lelkész küldeményével (32 frt.), a 48-ik szám sok kisebb adományozáson kívül Báji Patay József, Madas Károly, Szűcs Lajosné 100—100 forintos s a tiszántúli megyékből (gyűjtő Zagyva Imre) 122 forintos adományával, a 49. és 50-ik szám sok kisebb-nagyobb eklézsiának szíves segélyével számol be. Itt-ott távoleső kicsiny ref. egyházak: Feketepatak, Verbóc, Salánk, Vislo, Técső nevei, amelyek arról beszélnek, hogy a püspök szavai visszhangra találtak messzi vidékeken is.

Az 1860. év utolsó napjaiban több mint 600 forintnyi adomány érkezett be, amelyhez nagyobb összeggel járult Vadnay Rudolf (Zánka), Puky György és Márton (Káva), özv. Pázmándy Dénesné, Péli Nagy Judit,¹⁾ Marczibányi Antal, Kúnhegyesi közbirtokosság 100—100 forinttal.

Az 1860-ik esztendő végén megnyugvással nézhetett az elmúlt hónapok eredményeire vissza a lelkes püspök, a könyvtár megvételének ügye az év folyamán nagyot lendült, fent a kormánynál és mindenfelé a kívánatos rendben haladt minden. Érdekes világ volt akkor, magyar a külső viseletben, magyar érzésben, gondolkozásban, dalban. Még az a mélységes gyász is, amely honunkat a legnagyobb magyarnak halálával az év folyamán (ápr. 8.) érte, a sokat szenvedett hazának szeretetét fokozta a szivekben.

Minden, ami künn történik, összhangban volt a püspök vágyaival, reményeivel. Nem szavakkal, hanem tetteivel építeni siet, építi a magyarságnak erősségét a fővárosban, tervek foglalkoztatják: a gimnáziumépítés, a teológiának a megerősítése és ami épen szőnyegen van: a könyvtár ügye.

Török Pál az eddigi gyűjtésnek eredményéről 1861. januárius

¹⁾ P. N. J. adománya az 1861. évi lap 1. számában így van helyesbítve: 110 frt. Ahol a beküldő lakhelye megemlítve nincsen, ott a jelentésben is hiányzik.

hó 6-án (a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1861-iki első számában) így értesít: „A gróf Ráday-családi könyvtár megszerzésére alulírott nál befizettetett:

1. Nov. 1-ig 1860 (a „Prot Egyházi Lap 45.-ik számában közölt kimutatás szerint) 8013 frt. 58 kr. és egy államkötelevény Kunszentmiklósról (az utolsó szót valaki zárjelbe tette és oda írta: gr. Gyulay Lajostól).

2. Dec. 25.-ig 1860 (a Prot. Lap 47—52. számaiban közölt kimutatások szerint) 1670 frt. 62 kr.

Az 1860. év folyamán megkezdett gyűjtésnek szóbanlévő eredménye a legszebb reményekre jogosított. Bátran lehetett számítani arra, hogy a megnyílt évnek folyamán a szükséges pénz együttlévén, a könyvtár a kerület birtokába fog jutni, annyival is inkább, mert a „koronkint befolyt s takarékpénztárba tett összegek után kamatul jött 202 frt. 89 kr.“ is növelte az összeget.

A remény nem hiúsult meg. Azokból az ajánlatokból és ígéretekből is, amelyekről a fentebbiek során volt szó, az 1861. év első napjaiban befolyt 500 frt.

Az 1861. évi tavaszi közgyűlésig a megveendő könyvtárra 14.000 forint volt együtt. Az idevonatkozó jegyzőkönyvi feljegyzés szerint (máj. 27.): „jelenti az iskolabizottmány, hogy a Ráday-féle könyvtárra bevétellett 14.000 frt. és kifizettetett 13.000 frt, egyszersmind *az iskolai bizottmány s az illető grófi család közt létrejött egy ideiglenes adásvételi szerződés*; de jelenti azt is, hogy sok gyűjtőívek nem küldettek be“ (17. jksz.). A jelentésre a határozat csak ennyi: „Superintendens úr fölkéretik a gyűjtőívek beküldését szorgolni.“

Messzire vezetne, ha minden egyes adományt itt följegyeznénk, de másrésről a kegyelet parancsolja, hogy legalább a nagyobb áldozatokról megemlékezzünk itt az 1861. évre vonatkozólag, úgy mint azt az előző évre nézve a fentebbiek során megtettük.

A Protestáns Egyh. és Isk. Lap 1861. évi számaiban kimutatott adományok között nagyobb összeggel szerepelnek a segélypénzek beküldésének sorrendjében: Halász Sámuel (Szilas) 100, Szatmáry Sámuel (Nagybecskerek) 200 forinttal, László József, a tatavidéki egyházmegye esperese 243 forintot gyűjtött

össze és küldött be e célra. Dapsy Vilmos (Rimaszombat) 100, Rimaszombat városa 100, Rimaszombat lakosai 203, Lónyay Gábor 200, báró Baldácsy Antal 500, Kiskunhalas (gyűjtés) 224, a dobozi egyház 117, a Ragályi család prot. ága (József, Ferenc, Károly, Gedeon, Miksa, Ábrahám, Ferdinánd, György, Gyula) 100, Szász Károly főesperes 183 (ebből 100 Kunszentmiklós városának adománya), Nagy Zsigmond esperes gyűjtése a vértessaljai egyházmegyéből 200 frt. 50 kr., Nagykőrös 100, özv. Borbély Gáborné és Waldeck Frigyes 100, Mezőberény 200.

Az 1861. évi őszi kerületi közgyűlésig a könyvtár ügye ismét haladt. A tavaszi közgyűléstől fogva a gyűjtés 15.000 forintra emelkedett, amihez a főiskolai pénztárból kölcsönvett összeg csatoltatván, a vételár jórészen kifizettetett. Az említett közgyűlésnek október hó 30-án megtartott ülésében előterjesztett püspöki jelentés idevonatkozólag így hangzik: „A gróf Ráday-család könyvtára megszerzésére befolyt 15.000 frt., kölcsön vétetett evégre a főiskolai pénztárból 4000 frt. és mindez átadatott a fentisztelt grófi családnak, *minekfolytán a pesti főiskolának ehhez való joga immár hivatalosan is érvényesítetett.* Minthogy pedig e szerint az országgyűlésileg 40.000 ezüst forintra becsült könyvtárnak fele értéke sincs kifizetve, a főiskolai pénztárból kölcsönvett 4000 frt. is ennek visszatérítendő: újból tisztelettel felkérem az egyházakat és ezeknek vagyonosabb és buzgó tagjait e célra adakozásra s a grófi család áldozattételének, bár kicsinyben, követésére, mely nemes család a megszerzés terhének a fele részét viseli; annyival inkább, mivel e könyvtár megszerzése után ennek felállítása és közhasználatra megnyitásának költségeiről is gondoskodnunk kell.“

A kerület legközelebbi teendője a könyvtár befogadására alkalmas helyiségnek az elkészítése. Nem kis gond lehetett ez akkor. Úgy látszik, a dolog elég sürgős volt, mert a püspök a következő év május hó 19-ik napján arról szól, hogy a könyveket már szállítani kell, „a könyvtár jövő hónapban, így szól a jelentés, Pestre lesz szállítandó“. Aggodalmat okozott az, hogy hol helyezték el ideiglenesen a könyvgyűjteményt. Végre is abban állapodtak meg, hogy „ideiglenesen dobozokban az országos gazdasági egyesület köztelkén biztos raktárba helyezendő.“

Világos dolog, hogy ezt az elraktározást a vezetőség még

ideiglenesen sem tekinthette megoldásnak, a püspök maga csak a kényszerült helyzetre való tekintetből gondolhatott erre. Valóban az idevonatkozó előmunkálatok és tervek már annyira folyamatban voltak, hogy az 1862. évi májusi kerületi közgyűlés is foglalkozott már az ügygyel.

A hatvanas évek elején a pesti egyház helyiségek dolgában nagyon meg volt szorulva. A gimnáziumnak két új teremre, iskolaszolga-lakásra, a theológiának hasonlóképen úgy előadói helyiségekre, mint lakoszobákra, most a péceli könyvtárnak a beszállítása után pedig könyvtári helyiségekre is volt szüksége.

Az előmunkálatokról az 1862. évi májusi közgyűlésnek 24. jkszáma tájékoztat, amelyben a pesti egyháznak előterjesztéséről és a kerületnek idevonatkozó határozatáról van szó. A pesti egyház jelentése szerint ez az egyház „helyiségeinek szükségelt nagyobbítása tekintetéből, még a nyár folyamán“ építkezni óhajt (a templomtelek Oroszlán-utcai oldalán), építkezni óhajt pedig úgy, hogy a tervezett épületben a Ráday-féle könyvtár is helyiséget kapjon azon feltétel alatt, hogy az egyházkerület az építkezést gyámolítja.

A kerület a jelentést tudomásul vevén, a következő határozatot hozta: „Minthogy a Ráday-könyvtár az egyházkerület tulajdona, mely már a nyáron Pécelről Pestre lesz szállítandó és minthogy eszerint annak alkalmas helyiségéről magának az egyházkerületnek kötelessége gondoskodni, hacsak e ritka becsű kincset az ide-oda hányattatás siralmas sorsának kitenni nem akarja, végül, minthogy egy ilyen helyiségnek önálló építése legalább 20.000 forintba kerülne, ennél fogva a pesti egyháznak a nemes ajánlata szíves köszönettel elfogadtatik, az egyházkerületi közpénztárból a könyvtár helyiségének építésére 3000 ft. utalványoztatni rendeltetik akként, hogy az elnökség a kerületi ügyvéd hozzájárulásával kössön e tárgyban a pesti egyházzal az attól jött ajánlat alapján világos szerződést aziránt, hogy az építendő könyvtári helyiség mindaddig az egyh. kerület birtokában maradjon, míg azt az egyházkerület a mondott célra használni kívánja, ha pedig azt idővel tán más alkalmasabb s önálló helyiségbe szállítaná át s így a könyvtári helyiséget a pesti egyház birtokába bocsátaná át, akkor ez az egyh. kerületnek a befektetett 3000 forintot kamat nélkül visszafizesse.“

Nemsokára e határozatnak a meghozatala után a könyveket Pestre szállították s azt a Köztelek valamelyik helyiségében elhelyezték. „Ládákba csomagolva, így tudósít Farkas József, ott pihentek a könyvek és az iratok.“ Addig voltak ott, amíg az Oroszlán-utcai rész fölépült.

Időközben Pálóczi Horváth Mária, református egyházunknak széles körben ismert jótevője, a kerület Ráday-könyvtárának is a segítségére sietett. Az 1862. év október havában megtartott őszi egyházkerületi közgyűlésen a püspöki beszámoló beszéd a következő szavakban emlékezik meg a nemeslelkű hölgynek adományairól: „Pálóczi Horváth Mária az elnökség által megkerestetvén, a gr. Ráday-könyvtár helyiségeinek előkészítésére 1.300 forintot úrbéri kötelezvényekben adományozni buzgólkodott.“¹⁾

A tervezett építkezés befejezésével a könyvtár végre rendeltetési helyére jutott, a püspök nagy gondal hozatta át az elraktározott könyveket és maga „sajátkezűleg szedte ki azokat.“

E soroknak a céljuk az csupán, hogy a főiskola könyvtárának keletkezését, viszontagságos multját tárják fel. Eszményekért áldozó férfiak vetették meg alapját, fejlesztették és ugyanazon lelkesedés menté meg a haza és egyház számára.

Itt csak a könyvtárról van szó, de a figyelem önkénytelenül is arra a széleskörű munkásságra esik, amelynek egy részét a bibliothéka megszerzése képezi. Múlnak az évek, az egyik nemzedék nyomába a másik lép, de az egykori pesti papnak emléke megmarad, sőt „nőttön nő tiszta fénye“ és minél több kishitű ember akad, annál nagyobb erővel hat annak a példája, aki tudta, hogy nem evezünk holt tengeren, aki minden helyes munka után arra nyert erőt, hogy még üdvösebbeket tudjon véghezvinni, elegendő kárpótlást nyervén a küzdelemért az erőben, amelyet megacélozott.

A könyvtár az egyház épületében elhelyeztetvén, rendeltetéséhez közelebb jutott, meg is növekedett, maga Török Pál odaajándékozta becses könyvgyűjteményét, oda kerültek Török

¹⁾ Pálóczi Horváth Mária (a sárospataki iskolának második Lorántffy Zsuzsánna) egyházkerületünknek egyébként is jótevője: theológiának ezer forint évjáradékot hagyott. Meghalt 1867. április hó 3-án. Török Pál a nagylelkű hölgy arcképét megfestette. Most a theol. akad. igazgatóságának termét díszíti.

Jánosnak, a rákoscsabai lelkésznek, Török Józsefnek, Török Pál édesatyjának, továbbá Szemere Pálnak, Pólya Józsefnek a könyvei.

Azonban még nagy munka volt hátra: a könyvtárnak, levéltárnak rendezése, és ez a munka, meg kell adni, kelleténél lassabban haladt. Ennek több oka volt. A hatvanas évek végén a nemzet visszanyervén önrendelkezési jogát, minden téren sok mulasztást kellett pótolnia. Es az egyház? Sok volt itt is a teendő. Az erőket, a figyelmet a szervezés, az építés lekötötte mind. De a könyvtárról lévén szó, a közvetlen közelben is voltak olyan akadályok, amelyek a rendezést meggátolták. Az a terem, amelyet az új épületben a könyveknek szántak volt, a zsufolásig megtelt, másrésről hiányzott a szükséges munkaerő is. Kiss Áron szerint „a por.. uralkodó maradt a könyvtárban.“ Évek folyamán fel-felvetődött a könyvtár rendezésének ügye, az egyházkerületi jegyzőkönyvek tájékoztatnak az idevonatkozó törekvések felől.

A főiskola kebelébe került könyvtárnak historiája az első években, hozzátehetjük, az első évtizedekben éppenséggel nem nyújt valami vidám képet. A kálvinista magyarság annakidején — láttuk — megmozdult, mondhatnók, a Kárpátoktól az Adriáig, hogy „a szellemi kincstár“ a magyar ifjak kezében maradjon és itt hozza meg kamatait, de bizony a nagy erőfeszítésnek alig volt egyéb haszna, mint az, hogy a könyvek a péceli könyvesház homályából előkerülvén, belekerültek a pesti könyvesháznak homályába, ahol, (hogy ismét idézzük a kortársnak szavait) „a por uralkodó maradt.“

Az egyházkerületi jegyzőkönyvekből visszatükröződik a könyvtárnak a sorsa. 1876-ban erélyes lépésre határozta magát a könyvtárbizottság. Részletes tervezetet dolgozott ki arra nézve, hogyan rendezhetné a lehető legrövidebb idő alatt a könyvtárt. A javaslat súlypontja arra esik, hogy bizza meg a közgyűlés dr. Kiss Áront a munkával. Tekintettel pedig arra, hogy „a rendezés.. három év alatt bevégezhető“, ezen időre fizessen neki évenként 500 forintot és így összesen 1500 forintot „és pedig úgy, hogy minden év végén a könyvtári bizottság a végzett munkát becsülje meg s ha az arányban van a három év alatt elvégzendő munkával, akkor a könyvtárnak az 500 forintot utalványozza, azonban az utolsó 500 forintot csak a munka teljes befejezése után lesz joga a választmánynak utalványozni. Ezenkívül segédek díjazá-

sára, kik a theologus diákok közül választandók, utalványoztassék évenként 150 frt, végül pedig a rendezésnél előforduló folyó kiadásokra az elnök utalványozása és kezelése alá adassék évenként 150 frt.“ Ami a javaslatnak többi pontjait illeti, azok a sikeresebb munka előmozdítására irányulnak, ilyen például, hogy az előszobát fűtsék s a könyvtárt seperjék.

Hosszabb ideig állapotunk meg a könyvtárbizottságnak 1876. évi javaslata, jobban mondva kérelme mellett. Több van benne, mint amennyit az olvasó az első pillanatban abban talán lát. Mert miről van szó? Tizenhárom év óta tartó pangásról, aminek föltétlenül véget kell vetni. Talán még többről. Az olyan könyvtárt, mely annak rendje-módja szerint rendezve, gondozva nincsen, vagy végképen el kell zárni a használat elől, vagy az elkallódás veszedelmének kitenni. Az a bizottság felelőségének tudatában azt az utat választotta, amelyet a legcélravezetőbbnek látott. Jőjjön a rendezés, azután hadd feleljen meg a könyvtár rendeltetésének. A kisebb anyagi áldozattól visszariadni a sokkal nagyobbak után nem szabad.

Rövidre fogva a dolgot, a figyelemreméltó javaslat fönnakadt, megakadt abban, amit a fedezet hiányának mondanak. Maga a theol. választmány, mely a könyvtárbizottság javaslatát a kerület elé terjeszté, kijelentette, hogy „a javasolt kiadások fedezésére.. a dispensatioi díjakon és a kettős példányokból várható bevételen kívül más jövedelemforrást kimutatni jelenleg nem tud.“

A szóbanlévő ügy (a rendezés dolga) további részleteit illetőleg, hadd tájékoztassanak az egykorú jegyzőkönyvek. Az előbb említett bizottsági javaslatot, a választmánynak véleményével egyetemben október 14-én tárgyalta a kerület, amikor is „Szilády Áron úr azon ajánlatot tette, hogy a könyvtár rendezését saját felelősége és a felmerülő költségeknek sajátjából fedezése mellett fogja eszközölni.“ (56. jksz.) Az ajánlatot köszönettel elfogadták.

A következő évi kerületi közgyűlések egymásután 1877-ben és 1878-ban foglalkoztak a könyvtár ügyével. Az 1877. május hó 30-án (78. jksz.) a könyvtárbizottság jelenti, hogy a rendezés halad; a rendezőnek azonban szüksége volna a munka könnyítése és gyorsítása céljából valami helyiségre, ahol a másodpéldányokat elhelyezhesse. A jelentést a gyűlés azzal vette tudo-

másul, hogy „a püspök úr felkértek, jelöljön ki helyiséget a duplumok ideiglenes elhelyezésére.“

Az 1878. évi tavaszi egyházkerületi közgyűlés foglalkozott a könyvtár dolgával. Jun. 20. (92. jksz.) „Az egyházkerületi Ráday-könyvtár rendezésére kiküldött bizottság felszólíttatik, hogy a rendezés állásáról még ezen gyűlés folyama alatt jelentést tegyen.“ A jelentésről, mely már hat nap mulva a kerület asztalán volt, az egyházkerületi jegyzőkönyv 120. pontja értesít. A könyvtár-bizottság előadja, hogy: „a könyvtárrendezés munkájának folyama a mult évi egyházkerületi közgyűlés ideje óta . . nem haladt előre.“ Az okot is megemlíti: főként azon oknál fogva, mivel a rendezőnek a theol. tanintézet növendékei oly mértékben segítségére nem voltak, mint reménylé. A könyvtárbizottság e jelentéssel kapcsolatban azt ajánlja, „hogy a theol. intézet ifjabb tanárainak egyike, jelesen Petri Elek úr neveztesse ki a közgyűlés által könyvtárrendező úr mellé segédül, ki ezzel együtt nemcsak a munka terhében, de a felelősség egy részében is osztozzék s ki a könyvtárrendező úr távollétében is a rendezés munkáját a kijelölt irányban és elvek szerint folytatná.“

A könyvtárbizottság jelentésének és javaslatának tárgyalása közben a püspök úr „azon kérelmet terjeszti elő, miszerint a könyvtár kulcsai, nehogy rendező úrnak a fővárostól huzamosabb ideig való távolléte miatt a könyvtári épület ismét hónapokon át szellőzetlenül maradjon s nehogy emiatt a könyvtárban levő becses kincsek egy vagy más veszélynek kitéve legyenek, adassanak át vagy a püspök úrnak, vagy más állandóul a lelkészlakon lévő megbízható egyénnek.“

„Majd a bizottság fentebbi jelentésének és a püspök úr ezen kérelmének tárgyalása közben, így tájékoztat a továbbiakban a kerületi jegyzőkönyvnek idézett pontja, Szilády Áron úr a könyvtár kulcsait, azon kijelentés kíséretében, hogy ő a tárgyalás alatt levő könyvtárba többé be nem lép, a gyűlésterem asztalára teszi.“

A kerületi közgyűlés a lemondást a rendező „eddig tett fáradozásaiért való szíves köszönet kifejezése mellett“ elfogadta, a könyvtárbizottságot „a legközelebbi egyházkerületi közgyűlés elé terjesztendő“ javaslattételre utasította. Világos, hogy a rendezés

a dolog lényegét tekintve, jóformán abban a stádiumban volt, mint évekkel azelőtt.

A következő évek jegyzőkönyveiben a könyvtárbizottság jelentéséről szó nincsen egész 1885-ig. Az ez évi kerületi közgyűlés június hó 11-én tartott ülésében foglalkozott a könyvtárral, a választmány jelentése alapján. Ez a jelentés nem éppen örvendetes dolgokkal számol be: a könyvtár helyisége felette szűk, „amiért több ezer könyv részint a földön hever, részint a polcokon kettős sorba van szorítva . . igen sok a kötetlen könyv, a cédula-katalogus el van készítve, de folyamatos katalogus sem betűrendben, sem szak szerint még nincsen.“

Az idevonatkozó egyházkerületi határozat, még pedig úgy a szóbanlévő 1885. évi egyházkerületi végzés, mint a későbbi, lényegét tekintve nem egyéb, mint közeledés ahhoz a régi, még az 1876. évben beterjesztett könyvtárbizottsági javaslatához, mely annak idején feltárta, hogy a könyvtárt anyagi áldozatok nélkül rendezni nem lehet.

Az 1885. évi június 11-iki ülés (II. Vagyoni ügyek 10. p.) határozza: „A Ráday-könyvtár cédula-katalogusa erre felkérendő szakértő vezetése alatt, a theologusok közül kijelölendő írnokok segítségével hitelesíttessék és betűrendes katalogussá dolgoztassék fel, a másodpéldányok katalogusa pedig nyomassék ki. A rendezés és nyomtatás költségeire 500 forint folyóvá tétetik.“

A kerületi gyűlés elrendelte még: „A Szemere-tár irod. kincseinek értékesítése céljából megbíztatik püspök úr, hogy széles irodalmi összeköttetéseinél fogva az irod. intézetekkel és testületekkel magát érintkezésbe tévén, a jövő közgyűlésre jelentést tegyen.“

A megbízatásban Szász Károly püspök eljárta, az 1888. évi ker. közgyűlésnek május hó 31-én tartott ülésében idevonatkozó munkájáról beszámolt (59. jksz.). E szerint a lajstromozási munkát szakember (Kudora Károly tud. egyetemi könyvtártiszt) három fiatalember írnoki segítségével „a legújabb rendszer szerint tökéletesen megfelelőleg“ befejezte. A címek, tudományszakok szerint 13 kötetben, mindenik szak soros betűrendben s az összeírás — későbbi szerzemények kellő helyre illeszthetése végett — hézagokkal vannak bevezetve; a 14-ik kötetben a másodpéldányok címei; magok e példányok a könyvszekrényekből a többi közül

kiemelve, számozva és rendezve, hogy eladáskor könnyen megtalálhatók legyenek. Végre hírlapjegyzék.

Ami a másodpéldányok katalógusát illeti, azt a püspök nem nyomatta ki, mert sokba (legalább 200 frt.-ba) került volna, e helyett a könyvtárakkal, régi könyvek kereskedőivel lépett közvetlen összeköttetésbe.

A Szemere-tár kincseit a püspök személyes felügyelete alatt tanulmányozzák az irod. történet barátai.

A jelentést, amelyhez a püspök a költségek teljes jegyzékét is becsatolta, nagyobb szabású munkaprogramm kíséri, kiterjeszkedik ez a legközelebbi teendőkre és sokkal jobban megvilágítja amazokkal kapcsolatban a könyvtárnak akkori állapotát, semhogy itt e sorokat mellőzhetnők.

A könyvtárban sok a teendő. Kettő szükséges mindenk fölött: a könyvtár helyiségeinek a kibővítése és könyvtárörnek a beállítása. E nélkül a könyvtár a közhasználatnak át nem adható, már pedig e nélkül a legbecsesebb könyvgyűjtemény is merőben haszontalan. Ha valamire, könyvtárakra nézve áll Idvezítőnk mondása: „A gyertyát nem azért gyűjtják meg, hogy elrejtse véka alá, hanem hogy feltegyék az asztalra s világítson mindeneknek.“ A terem bővítése nemcsak a szaporodó könyvek miatt sürgős, hanem a levéltár miatt is, mely „még ma sincs rendezve“. A bővítésre nézve a jelentés tervet is ajánl: kérje fel a kerület a pesti egyházat, hogy a könyvtárhelyiség közvetlen folytatásában levő lomkamarát és harangozó-házmesteri lakást (hátról az udvar végében) kiürítve adja az e. ker. rendelkezésére, miáltal a könyvtárhelyiség elegendő bővülést nyerne a levéltár rendezésére, felállítására s egy olvasószoba berendezésére és megnyitására.

„De ha ezáltal a könyvtár a közhasználatnak átadatnék, annak rendszeres őrzéséről s szolgálatáról is kellene gondoskodni.“

Mindaddig, míg a kerület bővítésről és a könyvtárörnek beállításáról gondoskodik, a kerület a könyvtárnak gondozását kösse össze a püspöki titkár teendőivel, akinek e címen 300 forintnyi évi javadalmazást utalványozna a kerület.

A kerület köszönettel vévén a könyvtár állapotáról való jelentést, ami a helyiség kibővítését, a könyvtárörnek beállítását illeti, erre nézve bevárja az egyházkerületi gazdasági bizottság jelentését.

A gazdasági bizottság még a kerületi gyűlés folyama alatt, 1888. május 31-iki ülésében adott a megkeresésre választ. A könyvtár kezelésével megbízott püspöki titkárnak a könyvtár körül kifejtendő munkájáért évi 200 forintot hozott javaslatba, a könyvtár bővítés ügyét a jövő feladatai közé sorozta. A kerületi gyűlés 1888. év június hó 1-én tartott ülésében a gazdasági bizottságnak javaslatát magáévé tette.

Hazánk egyik régi könyvtárának viszontagságos múltját vázolták e sorok. Nem nyújt ez a múlt vidám képet. A legörvendetesebb az egészben az, hogy a könyvtár megfogyva bár, de fönmaradt. Reméljük, hogy a következő fejezet, jelenéről és jövőjéről szólván, örvendetesebb tényekkel fog beszámolni.

A Ráday-könyvtár újabb története és jelene.

Írta Hamar István theol. akad. tanár, könyvtárnok.

Az 1888-iki őszi közgyűléstől kezdve, amely Szász Károly püspök elszámolását helybenhagyta, egészen az 1897-iki, illetve az 1902-iki közgyűlésig, a könyvtár állapotában valami lényegesebb változás nem történt. A püspöki titkárok, amint egymásután következtek, átvették ugyan a könyvtár őrizetét, de nem egyszerűen annak kezelését s még kevésbé fejlesztését. A kezeléshez idő és szakértelem kellett volna, amivel a püspöki titkárok nem igen rendelkeztek; a nyilvánossá tételhez és fejlesztéshez pedig megfelelő helyiség és költség lett volna szükséges, amivel meg se a kerület, se a főiskola nem rendelkezett. Az 1888-iki tavaszi közgyűlés elhatározta ugyan az eredetileg is szűkös, fűthetetlen és dolgozó- és olvasóhelyiségek hijjával levő könyvtárhelyiség kibővítését és a könyvtárnak közhasználatra bocsátását, azonban ezekhez nem volt képes megtalálni a kerület és a főiskola a szükséges anyagi fedezetet; amiért is a következő két évben csak a közgyűlések scontrójában találunk említést a könyvtárról. Ezek az említések is szomorúan hangzanak, mert azt jelentik, hogy a helyiség kibővítésének ügye elhalasztott (1889. 10. sz.), illetve: jobb időkre halasztott (1890. 70. sz.). A helyiség szűkös és rendszeres kezelésre alkalmatlan voltának szomorú következménye nyilatkozott meg abban is, hogy az újabban ajándékozott (szerzésről a fedezet hiányában szó sem lehetett) könyvanyagok is számbavétel és feldolgozás nélkül kerültek be a könyvtárba s tették azt még szorosabbá, még használhatatlanabbá. Így, mikor Munkácsy Sándor paksi lelkész 1893-ban a kerületnek hagyományozta könyvtárát, az 1894-ben beszállított ugyan a könyv-

tárba, de a kiküldött bizottság azt hivatalosan soha át nem vette, sem pedig a püspöki titkárok fel nem dolgozták (1893. kgy. 70, V. ü. 9, 1894. 7, 1895. 12, 1896. 12. sz.).

A könyvtár ügye pihent egészen 1897-ig. Ekkor, a budapesti ref. főgimn. tanári kara azzal a kéréssel fordulván a kerülethez, hogy a könyvtár matematikai, fizikai és természetrajzi anyaga engedtesse át a gimnáziumi tanári könyvtárnak, a theologiai választmány előterjesztése alapján foglalkozott a közgyűlés a kéréssel és egyszersmind a könyvtár használhatóvá tételének kérdésével. Kimondta a közgyűlés, hogy a kért könyvanyagot, a tulajdonjog fenntartásával és a bármikor való visszakérhetés jogával, a gimnáziumi tanári könyvtárnak átengedi; a könyvanyag kiválasztása és átadása végett könyvtári bizottságot alkot, s ezt a bizottságot azzal is megbízza, hogy a könyvtár kibővítésére és használhatóvá tételére nézve tegyen javaslatokat. A bizottságba, Szász Károly püspök elnöklete alatt kiküldettek: Ballagi Aladár, Földváry László, Petri Elek, Szilády Áron és Vécsey Tamás (1897. 39. sz.). A határozat azonban, úgy látszik, csak meghozatott, de végre nem hajtatott. A könyvtári bizottság ugyanis a következő évben (1898. 69. sz.) szintén javasolta ugyan a kért könyvanyagot, a helynyerés szempontjából is átadását s a helyiség kibővíthetése és a könyvtár nyilvánossá tehetése végett államsegély kérését, s a közgyűlés ezekhez hozzá is járult, azonban a könyvanyag tényleg mégsem adatott át, sem az államsegély ki nem eszközöltetett.

1901-ben végre újból felhívta a közgyűlés a könyvtár-bizottságot jelentés- és javaslatételre, s utasította, hogy tárgyaljon a budapesti egyház előljáróságával a helyiség kibővítése és a kerületi levéltár elhelyezése ügyében (1901. 32. sz.). Ez a felhívás és utasítás volt hosszú idő óta az első komolyabb lépés a könyvtár újabb történetében, aminek meg is lett az eredménye. A bizottság a következő évben beterjesztett javaslatában proponálta: 1) a helyiségnek az egyházi lakásával való kibővítését, 2) a könyvtár rendezésére és fenntartására államsegély kérését és 3) a változó püspöki titkárok helyett a gondozásnak állandó emberre bízását s általa az újabb rendezés végrehajtását. A közgyűlés hozzájárult a prozozciókhoz s azok keresztülvitelével megbízta a bizottságot, azzal a hozzáadással, hogy készítse el a

könyvtár kezelésére és használatára vonatkozó szabályrendelet tervezetét is. A könyvtár gondozására és újabb rendezésére Hamar István theol. akadémiai tanárt választotta meg. A könyvtárra nézve pedig kimondta, hogyha arra rendezési és fenntartási államsegélyt nyerhet, kész a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének ellenőrzése alá helyezni. (1902. 69. sz.)

1903-ban jelentette a bizottság, hogy az államsegély megnyerhetése iránt a szükséges lépéseket megtette, kérvén a rendezésre 10.000 kor. egyszersmindenkori s a fenntartásra és fejlesztésre 10.000 kor. állandó évi segélyt, — azonban a kérés még nem intéztetvén el, a helyiség kibővítésébe s a könyvtár rendeztetésébe még nem foghatott bele. A jelentést a közgyűlés tudomásul vette, egyszersmind Hamar Istvánt arra utasította, hogy a könyvtár gondozását, addig is, míg a rendezés megkezdődhetik, 1904. jan. 1-vel vegye át. (1903. 107. sz.)

Ez az utóbbi dolog meg is történt; a rendezés munkája azonban csak akkor vehette kezdetét, amikor a 10.000 korona rendezési államsegélyt a vallás- és közoktatásügyi minister, 81.657. sz. alatt 1904. decemberében utalványozta, azzal a feltétellel, hogy a könyvtár a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének ellenőrzése alá helyeztetik és annak szervezeti és kezelési szabályzata megalkottatván, az Orsz. Főfelügyelőségnek jóváhagyás végett bemutatattatik.

Az 1905-diki májusi közgyűlés a rendezési államsegély megadatását tudomásul vette; a könyvtárra nézve elfogadta az állami felügyeletet; a könyvtári bizottságot pedig a rendezés megkezdetésére és a szükséges mellékhelyiségek megnyerhetése ügyében való javaslatlételre utasította. (1905. máj. kgy. 8. sz.)

Ugyanezen év őszén már azt jelentette a könyvtári bizottság, hogy a rendezés céljaira a budapesti egyház a templom végében levő, u. n. sekrestye helyiségeket engedte át, évi 200 kor. bérösszegért, s hogy a rendezés is kezdetét vette, a könyvanyag számbavételével, új beosztásával és részben már megtörtént új felállítással.

A számbavétel alkalmával a könyvtár állománya a következőleg állapítottat meg:

Incunabula	88 mű,	101 dbban.	
Régi magy. irod.	98 „	104 „	
Theologica	3717 „	5385 „	és 237 füzet.
Philosophia	534 „	808 „	
Paedagogia	307 „	338 „	
Aesthetica	126 „	170 „	
Jog- és államtud.	1212 „	1529 „	és 117 füzet.
Orvostudom.	717 „	1140 „	13 füzet és 23 csomag.
Historia	1699 „	4173 „	és 268 füzet.
Geographia	401 „	699 „	és 110 füzet.
Realiák (mathematica, physica, term. rajz)	1401 „	1966 „	66 füzet és 69 csomag.
Philologia	590 „	695 „	és 6 füzet.
Szépirodalom	2473 „	1153 „	és 67 füzet.
Encyclop.	228 „	364 „	és 43 füzet.
Miscellanea	83 „	94 „	
Összesen	13674 „	21679 „	930 füzet és 92 csomag.

Hiányzott a régi főkatalógus szerint 234 mű, 348 kötetben és 5 füzet.

Az újabb rendezésnél, a felszámolás után a legfontosabb volt a könyvtár szakrendszerének megállapítása. A rendező által a nyilvános nagyobb könyvtárak szakrendszereinek, főként a budapesti egyetemi könyvtár rendszerének figyelembevételével elkészített s a könyvtári bizottság által felülvizsgált szakrendszer a következőleg állapítottatott meg:

I. Incunabula :

- a) ősnymtatványok 1517-ig,
- b) könyvészeti ritkaságok, unicumok.

II. Régi magyar irodalom, 1517-től 1711-ig.

III. Theologia :

- a) biblia,
- b) isagogica,
- c) exegetica,
- d) theologia biblica,
- e) systematica,
- f) apologetica et polemica,
- g) historia et philosophia religionis,

- h*) historia ecclesiastica,
 - i*) jus ecclesiasticum,
 - k*) ecclesiastica practica,
 - l*) archaeologia ecclesiastica.
 - m*) encyclopaedia ecclesiastica.
- IV. Philosophica :
- a*) philosophia,
 - b*) aethetica.
- V. Paedagogia.
- VI. Historia :
- a*) hazai,
 - b*) külföldi és egyetemes,
 - c*) hist. literaturae,
 - d*) archaeologia.
- VII. Geographia :
- a*) hazai,
 - b*) külföldi és egyetemes.
- VIII. Jog- és államtudományok :
- I *a*) hazai,
 - I *b*) külföldi és egyetemes jogtudomány.
 - II *a*) hazai,
 - II *b*) külföldi és egyetemes államtudomány.
- IX. Medica.
- X. Realia :
- a*) mathematica,
 - b*) physica,
 - c*) term. rajz.
- XI. Philologia :
- a*) hungarica et affines,
 - b*) semitica,
 - c*) graeca et latina,
 - d*) cetera.
- XII. Literatura :
- a*) hungarica,
 - b*) graeca et latina,
 - c*) cetera.

XIII. Encyclopaedia.

XIV. Miscellanea.

Az új rendszer, amely arra törekedett, hogy a tudományok fő- és mellékágait, a nagyon részletező elaprózás nélkül, lehetőleg elkülönítse, természetesen vonta maga után a könyvanyag teljesen új átrendezését, felállítását és a régi cédula-katalogus átírását. Hozzájárult ehhez a megvétel, illetve az első rendezés óta a könyvtárba került s részint ládákban levő, részint szerteszt heverő és a duplum-anyaggal összekeveredett könyvanyag cédulázása, szakbeosztása, számozása, felállítása és legvégül a betűsoros szakkatalogusok elkészítése. Ezt a munkát a rendező előbb két, később csak egy theologus segítségével végezte. A segéderők meglehetősen csekély száma mellett a munka nem haladhatott gyorsan, annyival kevésbé, mivel a könyvtár helyisége fűtetlen lévén, a régi anyag átrendezése és az újabb anyag feldolgozása csak a könyvtári helyiségből a különálló sekrestyehelyiségbe át- és visszahordás mellett történhetett.

Nem is végződhetett el a rendezés az eredetileg contemplált 3 év alatt, hanem csak 1909. október végére lett készen. Az akkor megejtett újabb felszámolás szerint a könyvtár állománya a következő volt :

I. Incunabula :

a)	99 mű,	74 kötetben,	70 darabban
b)	112 "	35 "	35 "

II. Régi magy. irod.	523 "	428 "	421 "
----------------------	-------	-------	-------

III. Theologica :

a) biblia	172 "	237 "	231 "
b) isagogica ...	37 "	49 "	48 "
c) exegetica ...	377 "	214 "	594 "
d) theol. bibl. ...	33 "	60 "	61 "
e) system.	609 "	679 "	642 "
f) apol. et polem.	520 "	508 "	498 "
g) hist. et philos.			
relig.	96 "	132 "	128 "
h) hist. eccles. ...	956 "	1439 "	1366 "
i) jus eccles. ...	342 "	397 "	382 "
k) eccles. pract.	1908 "	2091 "	1826 "

l) arch. eccles.	80 mű,	112 kötetben,	108 darabban
m) enc. eccles. ...	986 "	1780 "	1594 "
IV. Philosophica :			
a) philosophia ...	565 "	840 "	800 "
b) aethetica ...	192 "	283 "	258 "
V. Paedagogia	1229 "	1781 "	1664 "
VI. Historia :			
a) hazai	954 "	1201 "	1180 "
b) külf. és egyet.	1263 "	2447 "	2311 "
c) hist. liter. ...	629 "	2063 "	2012 "
d) archaeol.	134 "	188 "	208 "
VII. Geographia :			
a) hazai	105 "	193 "	188 "
b) külf. és egyet.	360 "	660 "	634 "
VIII. Jog- és államtud.			
a) hazai és külf.			
jogt.	775 "	1162 "	1134 "
b) hazai és külf.			
államtud. ...	700 "	993 "	954 "
IX. Medica	938 "	1812 "	1929 "
X. Realia :			
a) mathem.	376 "	449 "	452 "
b) phys.	304 "	441 "	426 "
c) term. rajz ...	1009 "	1665 "	1681 "
XI. Philologia	740 "	900 "	869 "
XII. Literatura :			
a) hung.	607 "	870 "	847 "
b) graeca et lat.	887 "	996 "	940 "
c) cetera	1383 "	3499 "	3228 "
XIII. Encyclopaedia ...	258 "	836 "	816 "
XIV. Miscellanea	88 "	88 "	88 "

Összesen ... 20346 mű, 31602 kötetben, 30626 darabban

Összevetve ezt az állományt a Dobos János által készített, eltérő beosztású 1860-iki kimutatással és az 1905-iki felszámolással, a következő eredményt találjuk :

	Dobos	1905.	1909.
I. Incun.	?	88.	211
II. Régi magy. irod.	?	98	523
III. Theologia	897	3717 + 237 füz.	6116
IV. Philosophica	168	660	757
V. Paedagogia	48	307	1229
VI. Historia	845	1699	2980
VII. Geographia	234	401	465
VIII. Jog- és államt. ...	439	1212 + 117 füz.	1475
IX. Medica	139	717 + 13 füz. és 23 csom.	938
X. Realia (math., phys., term. rajz)	205	1401 + 66 füz. és 69 csom.	1689
XI. Philologia	103	590 + 6 füz.	740
XII. Literatura	1448	2473 + 67 füz.	2877
XIII. Encyclop.	?	228 + 43 füz.	258
XIV. Miscell.	?	83	88
Összesen ...	4526	13674 + 930 f. és 92 csom.	20346

Ez összehasonlításból az derül ki, hogy 1860. óta 1905-ig 9148 művel, 930 füzetel és 92 feldolgozatlan csomaggal, 1909. végéig pedig 15820 művel szaporodott a könyvtár. Igen nagy volt a gyarapodás az incunabulák, a régi magyar irodalmi művek, a theologiai, a paedagogiai, historiai, jog- és államtudományi, az orvostudományi, a realia, a philologia és a literatura szakcsoportokban, ami egyrésztől Török Pál, Török János, Török József, Szemere Pál, Pólya József, Munkácsy Sándor stb. könyvademániai és hagyományai feldolgoztatásának, másrésztől a gyűjteményes kötetekben foglalt művek pontosabb számbavételének köszönhető.

Az újabb rendezés végrehajtása s vele a könyvtári anyag számbavétele szükséges és eredményes volt abban a tekintetben is, hogy jórésztben eloszlatta azt a sokszor és sokfelé fölhangzott aggodalmat, hogy a laza és nem szakszerű kezelés mellett talán el is kallódtak a könyvtár legértékesebb darabjai. Az 1905-ki számbavétel alkalmával hiányzóknak kimutatott 234 műből és 5 füzetből ugyanis a rendezés folyamán és a künn volt könyvek visszaszerzése folytán a legtöbb megkerült, úgy hogy a rendezés végén mindössze 92 mű hiányzott, 140 kötetben, 137 dbban és

3 füzetben. S e hiányzó művekről is örömmel lehet megállapítani, hogy közöttük nincs egyetlen ő nyomtatvány vagy könyvészeti ritkaság sem, s a régi magyar irodalom szakcsoportjába is csak 10 mű tartozik, 10 kötetben és 10 darabban. A többi mű általában véve az újabb theologiai, főként a gyakorlati theologiai irodalomból való, a miknek elkallódása ha veszteség is, de a könyvtár gazdagságát csak csekély mértékben csökkenti.

1909. októberében a rendező beszámolván a rendezés végrehajtásáról és az államsegély felhasználásáról, jelentette a könyvtári bizottságnak, hogy a rendezés összes költségei 10.609 kor. 92 fillerre rúgtak, amely, 4 kor. 90 fillér híjával, fedezetet nyert a 10.000 kor. államsegélyben és annak időközi kamataiban; s előterjesztést tett aziránt, hogy mivel a könyvtár a közhasználatra megnyitható, gondoskodjanak a fenntartó hatóságok a helyiség szükséges kibővítéséről és a megfelelő könyvtári kezelő személyzet beállításáról. Javasolta azt is, hogy a könyvtár régi magyar irodalmi anyagának általa elkészített katalógusa az egyh. kerületi jegyzőkönyv függelékeként nyomassék ki s abból, a nyilvános könyvtáraknak leendő megküldhetés végett külön lenyomatok készíttessenek. A jelentéseket és javaslatokat a bizottság az egyh. kerületi közgyűlés elé terjesztvén, az megbízta a bizottságot a rendezés és számadás felülvizsgálatával s elrendelte a régi magyar irodalmi katalógusnak javasolt kinyomatását (1909. okt. 192. sz.); a könyvtár megnyitása dolgában azonban nem intézkedett, miután a theologianak és vele együtt a könyvtárnak új helyiségbe átköltöztetése kérdése foglalkoztatta.

A katalógus ki is nyomtatott, — a könyvtári bizottság azonban nem tudott hozzájutni a reá bízottak elvégzéséhez, amiért is az 1910. évi közgyűlés a számadások felülvizsgálatát a számvevőszék elé utalta, a rendezés felülvizsgálatára pedig az Orsz. Főfelügyelőséget kérte fel. Megbízta továbbá az egyh. ker.-i elnökséget, hogy a számadások rendben találtatása esetén terjeszse be elszámoló jelentését az Orsz. Főfelügyelőséghez, s egyszersmind, mivel a theologia átköltöztetésével a könyvtárnak is költöznie kell s az új helyiséget be is kell bútorozni, ezeknek költségeire kérjen megfelelő államsegélyt (1910. okt. 111. sz.).

A számszék a számadásokat rendben találván, a jelentés és a segélykérés az Orsz. Főfelügyelőséghez benyújtott. A Fő-

felügyelőség a rendezés felülvizsgálásával Ferenczy Zoltánt, a budapesti tud. egyetemi könyvtár igazgatóját bízta meg; az átköltöztetésre és bebútorozásra vonatkozó kérésre azonban nem adott feleletet. Ennek folytán az átköltöztetés és bebútorozás költségeit, valamint a felmerülő személyi kiadásokat az egyházkerületnek kellett magára vállalnia. Az erre vonatkozólag a könyvtári bizottság által tett előterjesztést (1911. okt. 156. sz.) az 1912. évi tavaszi közgyűlés intézte el, vállalván a költségek fedezését. Megbízta továbbá az egyh. ker.-i elnökséget, hogy újból kérje az új helyiségbe átköltöztetendő és nyilvánossá teendő könyvtár megfelelő állami támogatását (1912. máj. 78. sz.).

Az egyh. ker.-i elnökség meg is tette a szükséges lépéseket; az Orsz. Főfelügyelőség azonban most sem adott feleletet, a minek, a személyesen nyert információ szerint, az az oka, hogy a könyvtár rendezésének hivatalos felülvizsgálása a kiküldött által még mindeddig nem hajtatott végre.

* * *

Ezek mellett a hosszúra nyúlt és eredménytelen vergődések mellett azonban emlékezzünk örvendetes dologról is. Ez a könyvtárnak a megfelelő új helyiségbe átköltöztetése, felállítása és a nyilvánosság számára történt megnyitása.

Amikor az egyházkerület kibérelte az államtól a theologiai akadémia céljaira a Ferenc-városi dohánygyár épületének a Ráday-utca felé eső (Ráday-u. 28. sz.) részét s annak átalakítását munkába vette, gondoskodott egyszersmind a könyvtár megfelelő elhelyezéséről is. Az erre vonatkozó átalakítási tervek az Orsz. Főfelügyelőségnek 1910-ben bemutatattak, kiküldött szakértői által felülvizsgáltattak s előnyösen módosítottak. A könyvtári helyiségek létesítése a felülvizsgált tervek alapján történt meg, s ennek folytán nyert a könyvtár az új épület Köztelek-utcai, földszinti traktusában egy $42.5 \times 6 = 255$ □-méter raktárhelyiséget, egy $10.5 \times 6 = 99$ □-méter olvasótermet, egy $6 \times 5 = 30$ □-méter könyvtárnoki dolgozó- és egy $6 \times 5 = 30$ □-méter előszobát, s a levéltár, közvetlenül a raktárhelyiség mellett, a Ráday-utcai földszinti traktusban egy $6 \times 5 = 30$ □-méter helyiséget. A raktárhelyiség utcára nyíló ablakai, a por és korom lehető kirekesztése végett, különös gonddal pontos záródásúakká tétettek és a tűz-

biztonság szempontjából belső vas-spallettákkal láttattak el. Ugyancsak ebből a szempontból a raktárhelyiség két bejárása mellett, két, tömlőkkel ellátott tűzcsap állíttatott be. A raktári és az összes mellékhelyiségek megvilágításáról a villamvilágítás, fűtéséről pedig az alacsony nyomású gőzfűtés bevezetése által történt gondoskodás.

Mivel a fenntartó hatóságok az átköltöztetésre és berendezésre nem nyertek államsegélyt, ezeknek költségeit is az egyházkerület vállalta magára és a szükséges intézkedések megtételével a theologia elhelyezésére kiküldött bizottságot bízta meg. E megbízatás alapján intézkedett a bizottság a könyvtár átszállítása, a könyvvállványok szétszedése, újra felállítása, átfestése és a még szükséges bútorozás elkészíttetése iránt.

Az új raktárhelyiség jóval nagyobb lévén a réginél, legelső sorban is a könyvvállványok szaporítására volt szükség. Az Orsz. Főfelügyelőség szakértőjének ama véleménye alapján, hogy a könyvtárnak régi, eredeti Ráday-féle könyvvállványai nemcsak megfelelnek a célnak, de kulturhistóriai becsűek is, az építető bizottság, mellőzve az újabb rendszerű könyvvállványokat, a régiek mintájára készíttette el a szükséges 7 drb új könyvvállványt és az incunabulák és a régi magyar irodalmi könyvanyag elhelyezésére szolgáló záros szekrényt. A levéltári helyiség berendezésénél azonban az Orsz. Főfelügyelőség által kiadott mintákat használtatta fel s ezek alapján a legmodernebb és legcélszerűbb szekrényekkel bútorozta be a helyiséget.

A mellékhelyiségeket szintén ellátta a legszükségesebb, modern bútorozással. Az olvasóterembe helyeztetett 2 hosszú és 4 kisebb asztal, kellő számú székkal, úgy hogy abban 40 ember kényelmesen dolgozhat. A könyvtárnoki dolgozó szoba bútorozása egy ülő és egy álló íróasztalból, egy cédula-katalógus- és egy irattári szekrényből, az előszoba bútorozása pedig egy asztalból és ruhafogasokból áll.

A könyvtár átköltöztetése, két theologus segítsége mellett, a könyvanyagnak ládába becsomagolásával vette kezdetét 1912. jun. 12-én. A 401 ládába becsomagolás és a ládáknak az új helyiségbe átszállítása június végére megtörtént. Ezután következett a könyvvállványok szétszedése, átszállítása, felállítása, átfestése, ami az új állványok beállításával együtt csak aug. 20-ára lett készen. Aug. 22-én kezdődött a kicsomagolás, kiporolás és az új felállítás.

A kölcsönvett ládák vinculum ellenében, szept. 1-én vissza levén szolgáltatandók, a könyvtárnoknak és a segítségére adott két theologusnak s könyvtárszolgának megfeszített munkát kellett végezniök, hogy a kicsomagolás a rendelkezésükre állott rövid idő alatt megtörténhessék. Kora reggeltől késő estig való dolgozás mellett azonban mégis megtörtént szept. 2-ára, — nemcsak, hanem a kiporolás és a könyvanyag $\frac{1}{3}$ részének új felállítása is. A felállítás, a könyvtárnoknak közbejött, megerőltetésből támadt betegsége folytán késedelmet szenvedett ugyan, de október 15-ére teljesen elkészült, úgy hogy a könyvtár megnyitása azonnal megtörténhetett volna.

A megnyitás azonban mégis késett, amennyiben előbb a szükséges személyi és dologi kiadások fedezéséről kellett gondoskodnia a kerületnek és pedig, miután az államsegélyt még mindig nem nyerte meg: a saját erejéből. A könyvtári bizottság előterjesztése alapján 1912. évi októberi közgyűlésén foglalkozott ezzel a nehéz kérdéssel a kerület s elhatározta, hogy a személyi és dologi kiadásoknak 1380 koronára rúgó összegét, egyelőre csak az 1913. évre, magára vállalja. (1912. okt. 180. sz.)

Miután azonban a könyvtári bizottságnak a megnyitással kapcsolatban tett egyéb javaslatai, az előterjesztések kezelése körül támadt tévedés folytán nem intéztettek el s azok csak az egyh. ker.-i elnökség felhatalmazása alapján voltak végrehajthatók: a könyvtárnak a nyilvánosság számára való megnyitása csak 1913. február 1-én történhetett meg. Ettől az időtől kezdve (jul. és aug. hónapokat kivéve) *hetenként kétszer, kedden és csütörtökön délután, 3 órától 6 óráig nyitva áll a könyvtár*, nemcsak a theologia növendékei és internátusának lakói, hanem a nagyközönség számára is, s az eddigi használat remélni engedi, hogyha a hosszú használatlanság és használhatatlanság ideje alatt csaknem egészen elfelejtett könyvtárt és annak nagybecsű anyagát búvárkodni szerető közönségünk újra megismeri, az szép látogatottságnak is fog örvendeni. A nagyközönség számára kijelölt használati időn kívül a könyvtárnok (jul. és aug. hónapokat kivéve) *hetenként kétszer, hétfőn és szerdán délelőtt 10 órától 12 óráig* is rendelkezésre áll a tudományos kutatóknak.

A könyvtár ügyeinek intézése az egyh. ker. közgyűlés által választott könyvtári bizottság útján történik, amely Bernáth István

elnöklete alatt, dr. Ballagi Aladár, Benedek Sándor, dr. Darányi Gyula, Földváry László, H. Kiss Kálmán, dr. Szabó Aladár, dr. Szilády Áron, dr. Szóts Farkas tagokból és Hamar István előadóból áll. A könyvtár kezelő személyzete: Hamar István theol. akad. tanár, könyvtárőr, Sebestyén Andor ref. theologus, segédőr és az intézet pedellusa, aki a könyvtár-szolgái teendőik végzésével is megbízott.

A könyvtár újabb gyarapodása a rendezés bevégzése óta, az anyagi erők csekélysége miatt csak lassú lépésekben haladhat. A fenntartó testületek eddig még nem találták meg a lehetőségét annak, hogy a gyarapításra is juttassanak bizonyos összeget. A gyarapodás forrása tehát inkább csak az ajándékozás, mintsem a beszerzés; pedig csak az utóbbi forrásnak az erősödése mellett volna lehetséges a fejlődésében 50—60 év óta fennakadt könyvtárt, legfontosabb és jellegét megadó szakáiban színvonalra emelni. Az ajándékozások, amelyek útján általában csak régibb anyag kerül be a könyvtárba, az anyagot szaporítják ugyan, de az értéket csekély mértékben fokozzák, a modern színvonalra emelés célját pedig egyáltalán nem szolgálják. E cél szolgálására nincs a könyvtárnak több tehetsége, mint a mire az 1910. óta a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége útján nyert évi 800 korona államsegély és az Orsz. Főfelügyelőség könyvadományai képe-sítik. Miután azonban az államsegély összege csekély s a könyvtár nivóra emelésénél arra kell törekedni, hogy a legfontosabb szakokba a standard művek szereztessenek be, ezek pedig általában véve drágák, a gyarapodás számszerűleg csekélynek mondható, s csak az vigasztalhat, hogy az érték a csekély szám mellett is jelentékeny.

A gyarapodást illetőleg a következő statisztikai adatokat közölhetem:

1910-ben gyarapodott a könyvtár:

a) vétel útján	5 művel,	32 kötetben,	32 drbban,
b) a Főfelügyelőség ajándékából	11 „	12 „	12 „
c) egyesek ajándé- kából	16 „	18 „	18 „
összesen	32 művel,	62 kötetben,	62 drbban.

1911-ben :

a) vétel útján	34	művel,	78	kötetben,	79	drbban,
b) a Főfelügyelőség ajándékából	22	„	24	„	24	„
c) egyesek ajándé- kából	19	„	20	„	20	„
d) a feldolgozatlan régí anyagból	22	„	189	„	187	„
összesen	97	művel,	311	kötetben,	307	drbban.

1912-ben :

a) vétel útján	25	művel,	70	kötetben,	88	drbban,
b) a Főfelügyelőség ajándékából	12	„	15	„	15	„
c) egyesek ajándé- kából	36	„	63	„	65	„
d) a feldolgozatlan régí anyagból	6	„	6	„	6	„
összesen	78	művel,	154	kötetben,	173	drbban.

Ez újabb gyarapodás hozzászámításával a könyvtár állománya 1912. dec. 31-én 20,626 mű volt, 32,129 kötetben, 31,164 darabban.

Az 1913. évi gyarapodás jelentékenyen nagyobbak ígérkezik, amennyiben nemcsak az államsegélynek 800 koronáról 1000 koronára történt felemelése teszi lehetővé a nagyobb mérvű vásárlást, de most kerül sorra néhai Czúcz Lajos nagytótfalusi ref. lelkész végrendeleti hagyományaként kapott, de még fel nem dolgozott könyvtárának beosztása is ; ezenkívül pedig a theologiai tanári könyvtár anyagának nélkülözhető része is áthelyeztetik a Ráday-könyvtárba.

* * *

A könyvtár jelen állapotához hozzátartozván a könyvtár becses anyagának ismertetése is, hadd szóljak erről is annyit, amennyi e rövid ismertetés keretében lehetséges.

A könyvtárt alapított Rádayak amatőr könyvgyűjtők voltak, akiknek nem az volt a céljuk, hogy minél nagyobb, hanem hogy minél értékesebb könyvtárt gyűjtsenek. Ennekfolytán rendelkezik

is a könyvtár olyan kincsekkel a könyvanyagban, amelyek azt a hasonló nagyságú könyvtárak között elsőrangúvá teszik.

Hogy a már rendezett és használhatóvá vált könyvanyag mily értékes, arra nézve elég, ha arra mutatok reá, hogy az 1517-ig való ősnymtatványok száma 99, az incunabuláké 112, a régi magyar irodalmi műveké 487, s ez utóbbiak között van ritka mű 44, igen ritka (amelyből legfeljebb 3 példány ismeretes) 31 és unicum, amely más könyvtárban fel nem található: 32.

Ősnymtatványok 1500-ig:

- Bessarion* Nic. cardinalis: *Adversus calumniatorem Platonis* etc. Róma. 1469. (Hain 3004.)
- Augustinus*: *De civitate Dei*. Velence. 1475. (Hain 2052.)
- Biblia* latina. Velence. 1475. (Hain 3054.)
- Eschenbach* Wolfram: *Tyturell*. S. I. 1477. (Hain 6683, Vide Copinger.)
- Eschenbach* Wolfram: *Parcival*. S. I. 1477. (Hain 6684, Vide Copinger.)
- Biblia* latina. Velence. 1478. (Hain 3069.)
- Terentius* Comoediái, *Donatus* magyarázataival. Velence. 1479. (Hain 15409.)
- Augustinus*: *De civitate Dei*. Basel. 1479. (Hain 2058.)
- Biblia* latina. Velence. 1479. (Hain 3073.)
- Biblia* latina. S. I. 1481. (Hain 3081.)
- Lyra* Nic.: *Postilla super biblia, tam velus quam novum testamentum*. Nürnberg. 1481. (Hain és Copinger nem említi.)
- Platina* Barth. Bapt.: *Vitae pontificum*. Nürnberg. 1481. (Hain 13047.)
- Haly Albohazen*: *Liber de fatis astrorum*. Velence. 1485. (Hain 8349.)
- Virgilius*: *Opera*. Velence. 1486. (Hain és Copinger nem említi.)
- Plinius*: *Historia naturalis*. Velence. 1487. (Hain 13069.)
- Thuróczi Joh.*: *Chronica Hungariae*. Brünn. 1488. (Hain 15517.)
- Thuróczi Joh.*: *Chronica Hungariae*. Ágosta. 1488. (Hain 15518.)
- Augustinus*: *De civitate Dei*. Velence. 1489. (Hain 2065.)
- Antonius* archiepisc: *Historialis*. Bázél. 1491. (Hain 1161.)

- Curtius Q.*: De rebus gestis Alexandri Magni etc. Verona. 1491.
(Hain 5884.)
- Martialis*: Epigrammata. Velence. 1491. (Hain 10821.)
- Boethius*: Libri de consolatione philosophiae. Daventria. 1491.
(Hain és Copinger nem említ.)
- Boethius*: De disciplina scholarium. Daventria. 1492. (Hain 3414.)
- Laborinthus* poeta et orator: De rectorum scholarium laboribus onerosis necnon de horatorum et poetor. instrumentis. S. 1. et a. (Hain és Copinger nem említik; a papír és betűformák Breda-féle, daventriai nyomtatványnak mutatják).
- Biblia* latina. Velence. 1492. (Hain 3141.)
- Juvenalis*: Satyrae. S. 1. 1492. (Hain 9705.)
- Schedel* Hartmann: Buch der Croniken stb. Nürnberg. 1493.
(Hain 14510.) Két példányban.
- Quintilianus*: Institutiones oratoriae. Velence. 1493. (Hain 13652.)
- Biblia* latina. Argentinae. 1497. (Pellechet 2338.)
- Campanus* Joh. Ant.: Opera omnia. Velence. S. a. (Hain 4285.)
- Biblia* latina. Basel. 1495. (Hain 3118.)
- Cicero*: De oratore. Cum comment. Omniboni Leonicensi rhetoris.
— Accedunt: *Pomponii*: Epistola ad Augustinum Maphaeum.
— C. C. *Salustii*: Bellum Catilinarium, cum commento Laurentii Vallensis. — *Portii Latronis*: Declamatio contra L. Catilinam. — C. C. *Sallustii*: Bellum Jugurthinum. — C. C. *Sallustii*: Variarum orationum etc. — C. C. *Sallustii* vita. — S. a. Velence. Per Bernardinum Banalium. (Hain és Copinger nem említ.)
- Autoritates* Aristotelis, Senecae, Boetii Platonis, Apulei, Affricani Porphyrii et Hilberti Porruani etc. S. 1. 1498. (Hain és Copinger nem említ.)
- Seneca*: Tragoediae. Velence. 1498 (Hain 14670.)
- Decreta* et acta Concilii Basiliensis. Brant Seb. előszavával, amely 1499 Kalendis Marcijs (Sic) kelt. (Hain és Copinger nem említ.)
- Mantuanus* Baptista: De patientia aurei libri tres. Basel. 1499.
(Hain 2407.)
- Acta* Concilii Constantinensis. Hagenow. 1500. (Hain 5609.)

Ritka régi magyar irodalmi művek:

a) magyarul megjelentek:

- Bogáti Fazekas* Miklós: Az ötödik része Mátyás király dolgainak. Kolozsvár. 1580.
- Cantus Catholici* stb. S. 1. 1651.
- Corenus* Jakab: Libanuson termő cédrusfának velege. Nagyszombat. 1671.
- Dajka* János (Keserüi) és Katona István (Geleji): Öreg Graduál. Gyulafehérvár. 1636.
- Debreceni* Péter: Tizenkét idvösséges elmélkedések. Leyden. 1673.
- Derekei* György: Örök életnek uttya. Nagyszombat. 1678.
- Diószegi* K. István: Lelki fegyver. Lőcse. 1703.
- Evangeliumok* és epistolák. Monyorókerék. 1589.
- Ugyanaz.* Bártfa. 1698.
- Fortunatusról* való szép história. (Kolozsvár). S. a.
- Gönczi* György: Keresztyéni isteni dicséreték. Lőcse. 1675.
- Görcsönyi* Ambrus: Szép jeles históriás ének. Kolozsvár. 1581.
- Gyöngyösi* István: Márssal társalkodó murányi Vénus. Kolozsvár. 1702.
- Heltai* Gáspár: Krónika a magyaroknak dolgairól. Kolozsvár. 1575.
- Jajhalom*, Sűrű siralmakkal rakott—. S. 1. 1707.
- Kalendárium.* Lőcse 1697,—1699,—1700,—1708.
- Kalendárium.* Bártfa 1710.
- Károlyi* András: E mostani visszavonásokról való kis könyvecske. — Szép ékes könyörgések. Krakkó. 1580.
- Károlyi* Gáspár: Uj testamentom. Amsterdam. 1645.
- Kis* (Misztótfalusi) Miklós: Maga személyének... mentsége. Kolozsvár. 1698.
- Kolosi Török* István: Az asszonyi nemnek nemességéről... való ritmusok. Lőcse. 1655.
- Köleséri* Sám.: Szem gyönyörűségének mértékletes siratása. Kolozsvár. 1672.
- Köszegi* Gáspár István: Jó útra igazító könyvecske. Lőcse. 1659.
- Köszegi* Gáspár István: Lelki tüköre az embernek az Isten akaratja felől. Lőcse. 1659.
- Melius* (Juhász) Péter: A Debrecenbe összegyűlt keresztyén praedikátoroknak... vallások. Debrecen. 1567.

- Molnár* (Szenczi) Albert: Kis catechismus stb. Herborn. 1607.
- Molnár* (Szenczi) Albert: Szent Dávid... Soltári. Lőcse. 1703.
- Onodi* János: Practici Algorithmi Erotemata Methodica. Kassa. 1693.
- Patai Balog* János: Lelki igazgatás a betegségben stb. Utrecht. 1700.
- Sallai* István: Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása. Pozsony. 1630.
- Stankovics* János: Rövid és somma szerént való bizonyítása a Lutherista és Calvinista Purgatoriumnak. Loretom. 1670.
- Szenczi Csene* Péter: Confessio Helvetica. Oppenheim. 1616.
- Szepsi* András: Döghalál ellen orvosság. Sárospatak. 1662.
- Tarnóczi* István: Mennyben vezető kalauz. Nagyszombat. 1675.
- Tarnóczi* István: Vigyázó szem. Bécs. 1685.
- Tarnóczi* István: Választott nyíl. Bécs. 1685.
- Tasi* Gáspár: Öt rövid predikáció. Pozsony. 1640.
- Üldözése*, Pápisták méltatlan — a vallásért. S. I. 1643.
- Vásárhelyi* Gergely: Keresztyéni tudomány. Pozsony. 1624.

b) nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok:

- Alvinczi* Petrus: Resultatio plagarum. Kassa. 1620.
- Clementis* Zach.:... Hungariae... ducum et... regum... memoria superstes. Szeben. 1706.
- Csipkés* (Komáromi) Georg: Anglicum spicilegium. Debrecen. 1664.
- Kéry* Joh.: Lugubris panegyricus in... exequiis... Petri Keglevich. (Nagyszombat) 1665.
- Kéry* Joh.: Regentis imago. (Nagyszombat) 1699.
- Kéry* Joh.: Aristoteles magnus orbis philosophus. (Pozsony) 1675.
- Lyra* panegyrica super obitum Casparis Janoki. Lőcse. 1692.
- Plosarius* Dorotheus: Oratio apologetica pro.. Gabriele Bethleno. Pozsony. 1624.
- Rezik* Joh.: Themistocles, iudicum imago. Bártfa. 1708.
- Sympathia* memoriae nominis Mich. Köleséri. Debrecen. 1679.

- c) külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványok:
- Ambrosius* Seb.: Declaratio circumstantiarum gemini colloquii. .
in arce Keismarcensi habiti. Zerbst. 1598.
- Baka* Petrus: Vindiciae defensoris simplicitatis ecclesiae. Franeker.
1653.
- Bélteki* Joh.: Disput. theol. de reditu hominis ad Deum. Leyden.
1679.
- Brelfft* Paulus: Dissert. philol. de literarum Hebraicarum origine
et authentia. Wittenberg. 1692.
- Curianus* Georg: De primatu Romani Pontificis. Königsberg.
1674.
- Diószegi* Georg.: Disput. theol. de Hoseae capp. XII, XIII, XIV.
Utrecht. 1677.
- Georgievics* Barth.: De turcarum moribus epitome. Lyon. 1655.
- Honter* Joh.: Rudimentorum cosmographicorum... libri tres. Prága.
1595.
- Jástfalvi Török* Georg: Dissert. theol. de munere Christi prophe-
tico. Frankfurt. 1709.
- Jessenius* Joh.: Anatomiae. — De ossibus tractatus. Wittenberg.
1601.
- Jessenius* Joh.: Regis Ungariae Matthiae II. Coronatio. Hamburg.
1609.
- Korodi Bedő* Dan.: Sylloge praeceptorum prosodiae. Heidelberg.
1616.
- Kövesdi* Paulus: Disput. theol. de orali manducatione. Wittenberg.
1659.
- Lani* Georg: Diascepsis theologica de mysterio incarnationis tou
logou. Wittenberg. 1668.
- Lani* Georg.: Hermathena, sive orationes panegyricae. Lipcse. 1682.
- Ugyanaz.* Lipcse. 1683.
- Moller* Dan. Guil.: Meditatio de insectis quibusdam Hungaricis
prodigiis. Frankfurt. 1673.
- Nagy-Ari* Jos.: Disput. theol. de jure legislatoris. Utrecht. 1677.
- Oratio.* Hungariae periclitantis legatorum in comitiis generalibus
Cracoviae habita. Nürnberg. 1595.
- Parschiti* Christ.: Dissert. theol. de baptismo Christi. Witten-
berg. 1692.

- Pelbartus* de Temesvár: Sermones Pomerii de tempore. Hagenau. 1501.
- Pelbartus* de Temesvár: Pomeriu Sermonum de tempore. Nürnberg. 1519.
- Pelbartus* de Temesvár: Expositio... Psalmorum et Canticorum. Hagenau. 1513.
- Pelbartus* de Temesvár: Stellorium coronae.... Mariae. Nürnberg. 1518.
- Pilarik* Steph.: Ordo filiorum Noachi, Sem, Cham, Japhet. Wittenberg. 1671.
- Ritthaler* Mich.: Nobilitas Hungarorum. Wittenberg. 1664.
- Sambucus* Joh.: Veterum aliquot et recentium medicorum philosophorumque inanes. Antwerpen. 1615.
- Szegedi* Steph.: Tabulae analiticae. Basel. 1598.
- Tarnóczi* Steph.: Rex Admirabilis. Bécs. 1681.
- Zabler* Jac.: De Sirmio. Wittenberg. 1690.
- Zamosius* Steph.: Analecta vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum. Frankfurt. 1598.
- Zentelki* Steph.: Dissert. theol. de tentatione domini Jesu in deserto. Franeker. 1695.

Unicum régi magyar irodalmi művek,

a) magyar nyelvű nyomtatványok:

- Catechismus*, az az: az keresztyéni vallásnak és hitnek... sumája. Várad. 1651.
- Historia* egy Eurialus nevű ifjúról és egy Lucretia nevű asszonyról. Lőcse. S. a.
- Ébresztő *kakasszó*. S. 1. 1707.
- Kalendárium*. Lőcse. 1698,—1701,—1702,—1703,—1705,—1706,—1709.
- Kalendárium*. Bártfa. 1707.
- Kalendárium*. Nagyszombat. 1707.
- Kalendárium*. Komárom. 1711.
- Kecskeméti* E. János: Szép ájtatos imádságos könyvecske. Lőcse. 1640.
- Kolosi Török* István: Az egyes életnek kedvetlen és káros voltáról. Lőcse. 1696.

- Mártonfalvi* György: Keresztyéni inneplés. Debrecen. 1663.
Nagy-Szöllösi Mihály: Az Isten házában meggyújtott... szö-
 vétnek. Kolozsvár. 1676.
Szathmár-Németi Mihály: Sz. Dávid király és prophétának két
 poenitentia tarto Soltáriból formálódott két könyörgések. Lőcse.
 1697.
 Egész esztendő által való vasárnapi evangéliomoknak sum-
 máját... magokban foglaló... magyar *versecskék*. Lőcse. S. a.

b) nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok:

- Csipkés* (Komáromi) Georg: Dissert. de morte seu obitu Mosis.
 Kolozsvár. 1674.
Lamentum metricum. Aeternitati nominis Georg. Martonfalvi.
 Debrecen. 1681.
Lisznyai K. Paulus: Catalogus monachorum. Debrecen. 1680.

c) nem magyar nyelvű külföldi nyomtatványok:

- Cancrinus* Joh.: De communione sub una specie. Regiomonti.
 1657.
Eccard Andr.: Ungarica. Wittenberg. 1672.
Fejérdi Mart.: Dialogus de horrenda et terribili ruina Hungariae.
 Krakkó. 1603.
Honter Joh.: Rudimentum cosmographicorum... libri tres. Zürich.
 1565.
Kiss Adamus: De primatu Romani Pontificis. Regiomonti. 1647.
Reychersdorf Georg.: Descriptio Transsylvaniae et chorographia
 Transsylvaniae... et Moldaviae. Frankfurt. 1600.
Sambucus Joh.: Brevis appendix de... Ladislao et reliquis.
 (Bonfinius: Rerum Hungaricorum decades IV. c. művének
 egy része (751—896. lap), amelynek colophonja egyezik az
 1568-diki bászeli kiadásával, de lapjelzése eltérő és a Szabó
 Károly által felsorolt egyik kiadásával sem egyező).
Thuroczi Joh.: Chronica Hungarorum. Frankfurt. 1600.
Tolnai Steph.: Disput. seu discursus de anima Samuelis. (Eleje
 csonka.)
Verböczi Steph.: Tripartitum. Bécs. 1572.

Az unicumok közül különösen kiemelem I. Rákóczy György bibliáját. A biblia a Károli Gáspár-féle bibliának 1608-as, hanai kiadása, teljesen ép állapotban s bár nem eredeti, de igen régi, díszkötésben. A bibliát unicumná teszik a nagy fejedelem sajátkezű bejegyzései a biblia első és utolsó lapján, valamint az egyes könyvek végén, amelyek szép bizonyosságai a nagy fejedelem mély és igaz vallásosságának.

A könyvtár egyéb szakainak drágaságait itt nem sorolhatván fel, csak arra hívom fel a bűvárkodni szeretők figyelmét, hogy a patristicára, az egyetemes földrajzra, történelemre és jogtudományra, továbbá a classica literatúrára és az irodalomtörténetre nézve oly gazdag és becses művek és gyűjtemények találhatók a könyvtárban, amelyeket más házi könyvtárakban aligha találhatnának meg.

* * *

Meg kell még emlékezni a könyvtár kincsei között a levéltári anyagról is. Ennek egy része, amely a Szemere Pál által gyűjtött irodalomtörténeti leveleket foglalja magában, már régebben rendeztetett „Szemere Tár“ név alatt s 17 vastag kötetből áll. A levéltári anyag Ráday-féle része azonban még legnagyobb részében rendezetlen. Egy része átment ugyan már az első átnézésen, de legnagyobb része még feldolgozásra vár. Az átnézett rész azonban azzal a biztos reménységgel biztat, hogy a feldolgozandó anyagban megbecsülhetetlen kincseket fog nyerni a könyvtár. A feldolgozandó levéltári anyag egy részében a Ráday-család gazdasági actáiból és családi levelezéséből áll; más része azonban a nemzeti-, az irodalom- és a magyar prot. egyháztörténetre vonatkozik. A legbecsesebbek lesznek mindenesetre az irodalomtörténeti és az egyháztörténeti acták és levelek, miután Ráday Gedeon levelezésben állt kora csaknem minden tudósával és írójával, a generális főkurátor Gedeonnál pedig kora egyháztörténetének szálai futottak össze. Molnár János monori lelkész már közölt ugyan többet a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain ez egyháztörténeti vonatkozású actákból és levelezésekből, de azok, hogy úgy mondjam, csak a föld színén hevert kincsek voltak; a többi kincsek még ott rejtőzködnek a leveles

fiókok mélyén s csak a rendszeres feldolgozás során fognak napvilágra kerülni.

Hogy azonban napvilágra kerülhessenek, közkincsekké váljanak és a könyvtár, az állandó és szakszerű kezelés mellett, legfontosabb és jellegét meghatározó szakaiban színvonalra emeltessek, ahhoz megfelelő anyagi erők is szükségesek volnának, amelyeknek megszerzése a fenntartó-testületek feladata. A feladat megoldása egyfelől az államsegély felemeltetése, másfelől magoknak a fenntartó-testületek áldozatkészségének megnyilatkozása mellett volna lehetséges.

Az államsegély felemelése, amint a vidéki főiskolai könyvtárak államsegélyezése mutatja, nem lehetetlen, ha aziránt komoly és hatályos lépések tételnek, annyival is inkább, mivel az államnak, a könyvtár becsességén kívül, lehetetlen nem méltányolnia azokat a nagy áldozatokat, amelyeket a fenntartó-testületek a megfelelő könyvtári helyiségek létesítésére és berendezésére meghoztak. A fenntartó-testületek anyagi áldozatait pedig bizonyára lehetővé fogja tenni, nemcsak a könyvtár mai kincsei iránt érzett megbecsülés és szeretet, hanem az az erkölcsi kötelezettség is, amely a kincsek birtoklásával együtt jár s amelyről oly szépen szólott már boldog emlékezetű Szász Károly püspök is 1881. évi, a könyvtár rendezéséről beszámoló jelentésében eképen: „Ha valamire, könyvtárakra nézve áll s alkalmazható Idvezítónk mondása, hogy „a gyertyát nem azért gyújtják meg, hogy elrejtsek véka alá, hanem hogy feltegyék az asztalra s világítson mindeneknek.“ Egy könyvtár, mely zárva van s hozzá nem férhető, olyan, mint a Rajnába elsűlyesztett Niebelung-kincs, melyet addig emlegetnek, míg regévé válik. S aki oly becses és gazdag könyvtárral bír, mint a Ráday-könyvtár, nagy hibát követ el, ha azt nem bírja közhasznúvá tenni; a hiba s a felelősség annál súlyosabb, ha a birtokos nem magánember, hanem testület vagy közintézet.“

Akkor, amikor a boldog emlékezetű püspök ezeket mondotta, még nem érkezett el az ideje annak, hogy a fenntartó-testületek megfelelhetek volna ennek a komoly erkölcsi kötelezettségnek. Akkor, még ha meg lett volna is hozzá a komoly szándék, lehetetlen lett volna a megfelelő helyiségek létesítése, s hiányzott még az állami támogatás is. Ma azonban a helyiség

már megvan, a könyvtár rendezve van, megvan a bizonyos mértékű állami támogatás, megvan a lehetőség annak fokozására, — a kötelezettség teljesítése tehát erősen meg van könnyítve.

Ismerve egyházkerületünk vezetőségének bölcsességét és jóindulatát, nincs is kétségünk afelől, hogy mihelyt a theologia áthelyezésének és internátusa fenntartásának költségeivel s azok fedezetével egyházkerületünk és theologiai intézetünk teljesen tisztába jön, sorra fog kerülni a könyvtár fejlesztésének s kincsei publikálásának fontos ügye is, s a fentartó-testületek meg fogják találni a lehetőségét annak, hogy áldozataik mellett a hamvaiból felélesztett gyertya csakugyan az asztalra tétessék és annak fénye, világossága folyton fokoztassék!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Pruzsinszky Pál dr. : A Ráday-könyvtár története	3
Hamar István : A Ráday-könyvtár újabb története és jelene	64

Országos Széchényi Könyvtár

Akkor, amikor a felfüggetlen országok megkezdtek építeni a nemzeti könyvtárakat, az a feladat állt előttük, hogy meggyőzessék a kormányzatot és a közvéleményt, hogy a könyvtár nemcsak a tudomány és a művészet szolgálatára, hanem a nemzeti élet egészének szolgálatára is alkalmas. Ez a feladat nem volt könnyű, mert a könyvtárak akkoriban még csak a királyi és püspöki könyvtárak voltak, és a közvélemény még nem ismerte a könyvtárak hasznát. Azonban a Ráday-könyvtár, amely a nemzeti élet szolgálatára is alkalmas, meggyőzte a kormányzatot és a közvéleményt, hogy a könyvtár nemcsak a tudomány és a művészet szolgálatára, hanem a nemzeti élet egészének szolgálatára is alkalmas.

